

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Åse tunanlegg i tid og rom

Tunanlegget i lys av tingsted-hypotesen

—

Dorothee Helena Ijtsma

Masteroppgave i historie HIS-3900, oktober 2018

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg tunanlegg i lys av tingsted-hypotesen, med et særfokus på den sosio-politiske konteksten til tunanlegget på Åse (Andøy kommune, Nordland). I oppgaven settes de nordnorske tunanleggene i en kontekstuell ramme, og Tingets plass i et lagdelt samfunn diskuteres. I denne diskusjonen står sosio-politiske endringer sentralt.

Tinginstitusjonen bandt mennesker sammen i et sosialt, politisk og kulturelt felleskap.

Anleggene har vært i bruk både i eldre og i yngre jernalder, og kan slik indikere kontinuitet gjennom mange århundrer. Gjelder dette også anleggets funksjon og den institusjonen som anleggene representerte? Hvordan skapte tinginstitusjonen kontinuitet til tross for omfattende samfunnsmessige endringer som fant sted i jernalderen?

Figurliste

Figur 1 - Dronebilde av Åse-anlegget. Bilde av Helena Ijtsma.	5
Figur 2 - Plantegning av Åse-anlegget. Etter Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 7.....	5
Figur 3 - Registrerte tunanlegg i Norge. Etter Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 102.	9
Figur 4 - Informasjonstavle ved tunanlegget på Åse. I dag er området utnyttet som turistattraksjon, og er tilrettelagt med en liten parkeringsplass, gangsti og informasjonstavle. Bilde av Helena Ijtsma.	14
Figur 5 - Oppdeling av Hålogaland i fylker og halvfylker i eldre jernalder. Rekonstruksjon etter Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 109.	23
Figur 6 - Dronebilde av tunanlegget på Åse, med utsikt mot Andfjorden. Bilde av Helena Ijtsma.	53
Figur 7 - Plantegning av Åse-anlegget. Etter Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 7, fig. 2. ...	67
Figur 8 - Rekonstruksjon av lokale tingkretser i eldre jernalder. Hovedtinget på Åse med 14 tingboder som tilsvarte 14 tingkretser. Etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251. ...	67
Figur 9 - Til venstre: plantegning Åse-anlegget etter Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 7, fig. 2. Til høyre: plantegning av Bjarkøy-anlegget, etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251.	80
Figur 10 - Til venstre: rekonstruksjon eldre jernalder c. 400 e.Kr. Til høyre: rekonstruksjon yngre jernalder, c. 700 e.Kr. Etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251.	80

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	3
1.1	Tunanlegget på Åse	3
1.1.1	Beliggenhet og utforming til Åse-anlegget	4
1.1.2	Datering.....	6
1.2	Tema og problemstilling.....	7
1.2.1	Oppgavens avgrensning	8
1.2.2	Metode.....	9
1.2.3	Oppgavens oppbygging.....	10
2	Tingsted-hypotesen	11
2.1	Begrepene «tingsted» og «tingbod»	11
2.2	Forskning på tunanlegg og forklaringsmodeller.....	12
2.3	Kultisk, militær og politisk aktivitet var sammenvevd.....	16
2.3.1	Aktiviteter på tinget på Island	18
2.3.2	Handel og marked på tingsamling?	19
2.4	Tinginstusjon og bruk av analogislutninger	20
2.5	Middelaldersk analogi	21
2.5.1	De ulike rettsnivåene i middelalder.....	22
2.5.2	Modell for rekonstruksjon av jernalderens tingorganisasjon?	22
2.6	Islandsk analogi	25
2.6.1	Modell for rekonstruksjon av jernalderens tingordning?	25
2.6.2	Den islandske godedømmeinstitusjonen	27
2.7	Germansk analogi.....	28
2.8	Oppsummering	30
3	Tinget i et lagdelt samfunn.....	32
3.1	Gruppesamhold og internt hierarki.....	34
3.2	Stabile eller ustabile forhold?	36

3.3	Bøndene som bestemmer?	40
3.3.1	Representasjonsprinsippet.....	42
3.3.2	Tunanlegg og ledersjikt.....	44
3.4	Tunanleggene som bindende element.....	49
3.4.1	Tinget som sentralplass, innmark og utmark	51
3.4.2	Den romlige organiseringen og lovfellesskapet	55
3.4.3	Egalitær utforming – samlingsplasser for «likestilte menn»?	57
3.5	Oppsummering	58
4	Anleggene plassert i tid	62
4.1	Åse-anlegget som hovedting for <i>Qmð</i>	65
4.2	Etablering av tunanlegg	68
4.2.1	Tunanleggets opprinnelse – intern utvikling eller overføring utenfra?	69
4.3	Formasjonsprosesser av større rettsfellesskap	70
4.3.1	Etablering av jarleriket i Nord-Norge	73
4.3.2	Relokalisering av hovedtinget for <i>Qmð</i>	77
4.4	Nedleggelse av tunanlegg.....	81
4.4.1	Stedenes symbolverdi – kontinuitet og brudd	82
4.4.2	Endringene i tingordning.....	84
4.5	Oppsummering	90
5	Konklusjon	93
	Litteraturliste	98

1 Innledning

1.1 Tunanlegget på Åse

På Åse i Andøy kommune ligger det en lokalitet som er omtalt som «Høvdingens militæranlegg på Åse». Det er en spesifikk samling tufter som kalles for «tunanlegg».

Med begrepet tunanlegg¹ henvises det til en gruppe av tufter som er plassert sammen, men anleggene viser stor variasjon med tanke på både form og antall tufter. Tuftene er rester etter hus eller bygninger, som ser ut til å ha egnet seg for midlertidig opphold med overnatting og bespisning.² Denne tolkningen støttes også av funnmaterialet, som viser likheter med funnmaterialet fra boligdelen i jernaldergården og slik kan tyde på lignende aktiviteter. Det ser videre ut til at det ikke er en klar funksjonsdeling mellom husene på anleggene, og det har ikke blitt funnet spor etter jordbruksproduksjon.³

De største anleggene, som for eksempel på Bjarkøy, Åse, Leknes, Steigen og Tjøtta i Hålogaland, og Klaushaugen, Øygarden og Dysjane i Rogaland, hadde store hus og kunne huse flere hundre personer.⁴ Som et gjennomgående trekk kan man fremheve at tuftene er organisert omkring et ovalt, halvsirkel- eller hesteformet tun. Tuftene har parallelle langvegger og åpne gavlvegger, med inngangsparti i den ene gavlveggen vendt mot innsida.⁵ I noen tunanlegg ligger det et tun sentralt i anlegget. Dette tunet beskriver Harald Egenæs Lund som en liten «tun-haug», plassert i anleggets sentrum, som er få meter i tverrmål og mindre enn 1 meter høy.⁶

¹ I eldre forskning møter vi begrepene «kretstun» eller «ringformet tun». Jeg velger å bruke begrepet «tunanlegg» framfor andre begrep som kretstun og ringtun siden disse tilskriver spesifikke egenskaper med hensyn til anleggenes form.

² Frode Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet. Tinget i randen av Europa i jernalderen', i *Ja, vi elsker frihet. En antologi*, redigert av Svein Harald Gullbekk, 246-256 (Oslo, Dreyers Forlag, 2014), 247; Oliver Grimm og Frans-Arne Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway – Reflection of a Roman Period Political Organisation?', i *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 37, No. 2 (2004): 111-133 (115);

³ Olav Sverre Johansen og Tom Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', i *Viking*, Bind XLI (Oslo: Norsk arkeologisk selskap, 1978), 52; Lund, 'Hålöygske høvdingeseter fra jernalderen', 287-325; Se også Birgitta Berglund som drøfter at tunanlegg var knyttet til høvdingdømmer og at anlegget var boplassen på høvdingseteret. Hun mener at noen av husene antakeligvis hadde vært brukt som fjøs. Birgitta Berglund, *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelse på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet, Fakultet for arkeologi og kulturhistorie (1995); Som Storli påpeker, har heller ikke senere vegetasjonshistoriske undersøkelser gitt grunnlag til å støtte denne tolkningen, der det ikke er funnet spor etter jordbruksproduksjon før, under eller etter tunanleggets brukperiode. Inger Storli, *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B: Skrifter. Vol. CXXXIII (Oslo: Novus forslag, 2006), 119-121.

⁴ Frode Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', i *Arkeologene. Nytt lys på fortidens gåter*, redigert av Frode Iversen og Bo Lilledal Andersen, 112-125 (Oslo: Pax Forlag A/S, 2013), 124-125.

⁵ Ingrid Ystgaard, *Krigens praksis: Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge ca. 100-900 e.Kr.* Avhandling for graden philosophiae doctor. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Det humanistiske fakultet. Institutt for historiske studier. Trondheim: NTNU-trykk, 2014, 229; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 39; Odmund Møllerop, *Spor i Jord*. AmS-Småtrykk 19. Arkeologisk Museum Stavanger (1987), 58.

⁶ Harald Egenæs Lund, 'Hålöygske høvdinge-gårder og tunanlegg av steigen-typen fra eldre og yngre jernalder. Valhall med de mange dører', i *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap*. Offprint from Volume XX. Universitetsforlaget (1965): 287-325 (307).

1.1.1 Beliggenhet og utforming til Åse-anlegget

Åse-anlegget er lokalisert ved *Finnklokneset* («Filokneset» på folkemunne) på en sandbank omringet av myr (gården Åse, gnr. 21, bnr. 43 i Andøy kommune). Den ligger på 3,5 m over havet og 450 m fra sjøen. En liten bekk renner på vestsiden av tunanlegget.⁷ Thorleif Sjøvold registrerte 13 eller 14 hustufter, som sto oppstilt i en ringform med åpen plass i midten.⁸ Selve anlegget har en størrelse på c. 40 x 43-44 m.⁹

Sjøvold ledet utgravingene i 1948-49. To tufter ble nærmere undersøkt (tuft nr. 2 og 13 i figur 2). Det ble funnet gjenstander og tatt trekullprøver.¹⁰ I 1999 foretok Inger Storli undersøkelser på Åse-anlegget. Arbeidet ble gjort i regi av Tromsø museum og var støttet av Norges Forskningsråd. Det ble tatt enda flere trekullprøver, og det ble foretatt utgravinger av mindre felt midt inne i gulvpartiet til tuftene som ikke tidligere var undersøkt.¹¹

I de to tuftene som ble nærmere undersøkt av Sjøvold ble det funnet to ildsteder sentralt plassert i hvert hus.¹² Ildstedene var steinsatte og ca. 80-90 cm. i tverrmål. Det ble videre funnet spor etter ildsteder ved utgangen, nesten midt i åpningen mot tunet som antakeligvis skyldes spor etter tidligere bålsteder som tilhører en eldre bruksfase.¹³

Tuftene gjenspeiler, ifølge Sjøvolds beskrivelse, konstruksjoner med mer eller mindre rette vegger, som er bøyet litt innover.¹⁴ Bygningene har felles langvegger, og det er en åpning inn mot tunet i midten av anlegget. Ved de fleste tuftene ble det ikke funnet spor etter gavl inn mot tunet, noen tufter hadde en innsnevring ved inngangen eller en smal gang, og enkelte tufter hadde helt lukket gavl. Når det gjelder størrelse på husene ser det ut til at de har en innvendig størrelse som varierer fra 5 til 10 meter, og med bredde på 2 til 3,5 meter. Samtidig ser Sjøvold muligheten for at husene har vært større, og at veggene har seget innover og resultert i forsenkinger mellom lave sammenhengende voller.¹⁵ Han påpeker også husenes uregelmessige form. Han hadde ikke funnet spor etter takbærende stolper, og skriver at han er usikker når det gjelder grunnplan og takkonstruksjon.¹⁶

⁷ Thorleif Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya: Et nordnorsk tun-anlegg fra jernalderen', i *Acta Borealia. B. Humaniora*, No 12. Tromsø/Oslo/Bergen: Universitetsforlaget (1975): 5-34 (8); Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 249-250.

⁸ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 5-22.

⁹ *Ibid.*, 8; Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 249-250.

¹⁰ Thorleif Sjøvold, *Oldsaksamlingens tilvekst 1940-1949*. *Acta Borealia. B. Humaniora* No. 1. (Tromsø: Tromsø Museum, 1952), 62; Povl Simonsen, *Oldsaksamlingens tilvekst 1950-52*. *Acta Borealia. B. Humaniora* No. 5 (Tromsø: Tromsø Museum, 1957), 20-21.

¹¹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 10.

¹² *Ibid.*, 52.

¹³ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 18-21; Lund, 'Håløygske høvdinge-gårder og tunanlegg', 294.

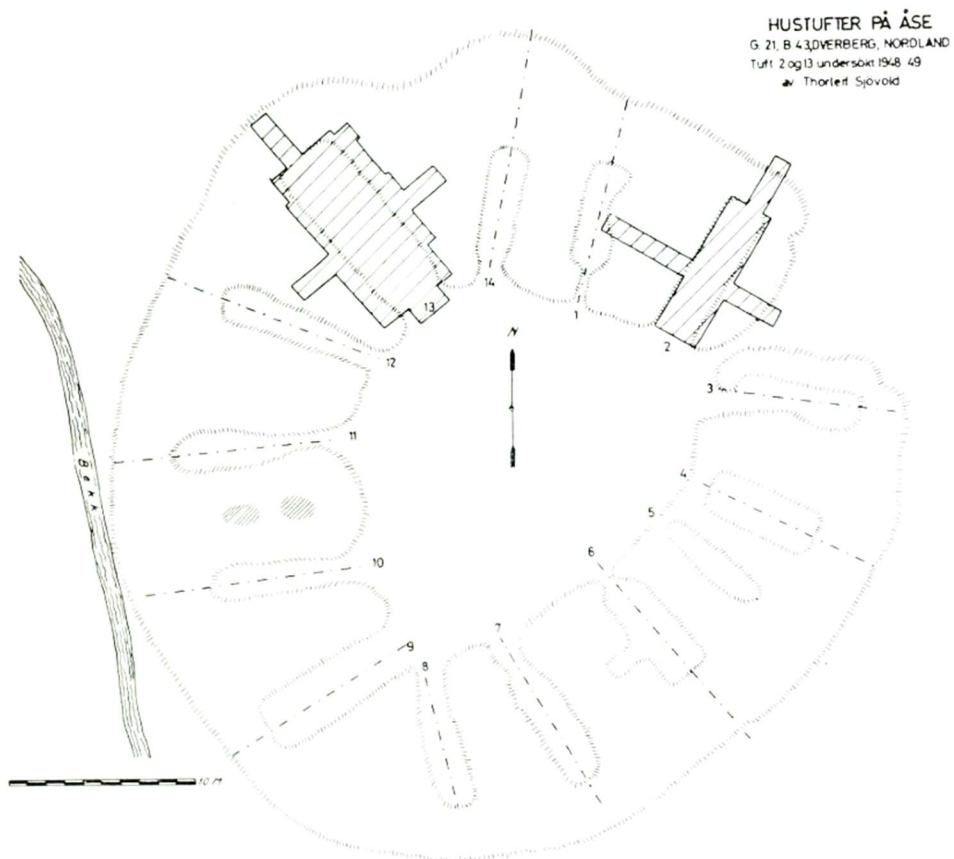
¹⁴ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 22.

¹⁵ *Ibid.*, 8-9.

¹⁶ *Ibid.*, 26-27.

Figur 1 - Dronebilde av Åse-anlegget. Bilde av Helena Ijtsma.

Figur 2 -
 Plantegning av
 Åse-anlegget.
 Etter Sjøvold,
 'Åse-anlegget
 på Andøya', 7.

Her kan vi trekke en forbindelse opp mot de islandske tingstedene, som var bygget av stein og/eller torv, og manglet takstolper. Til tak har Orri Vésteinsson foreslått at presenning eller en midlertidig ramme av tre ble benyttet.¹⁷ Lund derimot mente at det hadde vært takstolper i husene på Åse, men frittstående på rundt 15-18 cm tykkelse (rundtømmer som mastetømmer). Han mente at disse ble brukt til å dele husene opp i tre «skip», og at dette var tilfellet på anleggene på Åse, Leknes og Hadsel.¹⁸

Sjøvold påpeker at tilgangen på brukbart materiale også har vært en faktor når det gjelder byggematerialet, noe som også har gitt utslag i lokale variasjoner. Sjøvold har ikke funnet spor etter steinmur under veggene, og han ser for seg at veggene har vært bygget av sand og grus, overvokst med torv. I tillegg har han funnet spor som muligens kan være rester etter veggkonstruksjon av tre. Ved noen av endepunktene av veggene lå det store steiner.¹⁹ Han trekker også linjer opp mot gammen, som har vegg av jord og torv med en indre trevegg som består av en rad reiste trestokker, stilt tett i tett. Torvmuren som er på utsida kunne ha en meters tykkelse nederst, ble smalere oppover og skar innover mot treveggen. Dette ser Sjøvold som en mulig forklaring på den uregelmessige veggformen på tunanlegget på Åse.²⁰

1.1.2 Datering

Dateringsarbeidet for Åse-anlegget kan deles inn i tre stadier. De første dateringsforsøk ble utført på grunnlag av funn fra stedet etter utgravingene i 1948-49 under ledelse av Sjøvold. Funn ble typologisk sammenlignet med andre funn for å tyde hvilken tidsperiode de hørte hjemme.²¹ To tufter ble gravd ut, og ved utgravningene ble det funnet flere gjenstander, bl.a. kniv, tein av forskjellig størrelse, jernslag og jernstykker, nagler og naglehoder av jern, brente bein og trekull.²² Sjøvold drøftet at anlegget mest sannsynlig hørte til i folkevandringstiden (c. 500 e.Kr.), men utelukket ikke at anlegget også tilhørte Vikingtid. Samtidig påpekte han også at grunnlaget for slutningen var usikker og at funnet ikke kan være avgjørende bevis.²³

Det hadde også blitt tatt trekullprøver fra ildstedene. Med etablering av laboratorium for radiologisk datering i Trondheim, kunne kullprøver studeres nærmere. Det kom nå et mer

¹⁷ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth? Material Symbolism at Icelandic Assembly Sites', i *Journal of the North Atlantic*, vol. 5 (2013): 111-124 (111-112).

¹⁸ Lund, 'Hälöygske hövdinge-gårder og tunanlegg', 294.

¹⁹ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 9, 21.

²⁰ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 27-28.

²¹ Jernkniven som var blant funnene (Ts. 4372a) ble sammenlignet med en knivtype fra vikingtiden. Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 62; Sjøvold påpekte at det ikke var funnet leirkarskår, som er vanlige funn fra vikingtiden. *Ibid.*, 24.

²² Sjøvold, *Oldsaksamlingens tilvekst 1940-1949*, 20-21.

²³ Simonsen, *Oldsaksamlingens tilvekst 1950-52*, 89.

spesifikt dateringsgrunnlag for anlegget. Trekullprøver fra begge bygningene pekte mot en eldre datering, nemlig fra eldre jernalder, helst yngre romertid eller overgangen til folkevandringstid (Kullprøve bygning nr. 13: 260-70 år e.Kr. og nr. 2: 410-80 år e.Kr.). Sjøvold konkluderer med at dette gikk imot tidligere dateringsforsøk, og at det nå viste seg å være mer sannsynlig at anlegget tilhørte eldre jernalder. Også trekulldateringer fra andre anlegg (Leknes i Buksnes, Bø og Volmoen), har alle har vært anlagt i eldre jernalder.²⁴

I 1999 foretok Storli undersøkelser på Åse-anlegget.²⁵ Gjennom mindre utgravinger ble det søkt etter trekull i de tuftene som ikke tidligere hadde blitt undersøkt. Analyser av materialet gav serier med C14-dateringer som tegnet et bilde av nyansert bruk over en lengre periode. Ser vi samlet på C14-dateringer både fra Sjøvold og Storli sine undersøkelser, gir dette en tidsramme fra 120 e.Kr. til 810 e.Kr. Det er derimot få prøver som går tilbake til 100-tallet, og det samme er tilfellet for prøvene som er datert senere enn år 600. Det konkluderes slik at anlegget har hatt en hovedbrukstid imellom 250 og 600 e.Kr., som støttes av flertallet av dateringene. (Dette samsvarer med hovedbrukstid i yngre romertid og folkevandringstid).²⁶

1.2 Tema og problemstilling

Opgavens hovedproblemstilling er:

«Hva er den sosio-politiske konteksten til tunanlegget på Åse i lys av tingsted-hypotesen?»

Hypotesen om at tunanleggene har fungert som tingsted er framsatt av en rekke arkeologer og historikere. Ifølge Jón Viðar Sigurðsson var tinget 'en uløselig del av det norrøne, og det europeiske, samfunnet i middelalderen.'²⁷ Dette er noe som det norrøne folket har til felles med andre folkeslag både i Norden og på kontinentet. Tingsted-hypotesen baserer seg slik på analogislutninger og modeller hentet fra samfunn som ligger på avstand fra det nordnorske jernaldersamfunnet både med tanke på tid og rom. Når vi skal komme nærmere en forståelse av tunanlegg i nordnorsk jernalder, innebærer dette at vi kommer innom teorier rundt tingordningen som fantes på Island (sent på 800-tallet til midten av 1200-tallet), i Norge i middelalderen (c. 1000-1200) og blant de germanske stammene på kontinentet, med særvekt på goterne (c. 100-400).

²⁴ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 23-26.

²⁵ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 10.

²⁶ *Ibid.*, 16, 52-55.

²⁷ Jón Viðar Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet. Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden* (Oslo: Pax Forlag A/S, 2008), 64.

Tunanlegg er en type anlegg fra *jernalder*. Dateringene av tunanlegg i Nord-Norge peker på aktivitet og etablering av de eldste tunanlegg i siste del av 100- eller 200-tallet, og de yngste dateringene indikerer at noen tunanlegg var i bruk til 800- eller 900-tallet. Videre har dateringsarbeid indikert at noen anlegg har vært i bruk samtidig. I tillegg viser det seg at anleggene kan ha ulike brukstider. Noen anlegg ser ut til å ha vært i bruk i eldre jernalder, andre har blitt etablert først i overgangen til yngre jernalder, mens enda andre viser en kontinuerlig bruk gjennom hele jernalder. Dette impliserer, for det første, at tunanlegg sett som materielt uttrykk viser stor kontinuitet og stabilitet gjennom mange århundrer. Hvordan skal vi forstå dette aspektet? Dette fører oss til spørsmålet om dette også gjelder anleggets funksjon og den institusjonen som anleggene representerte. Hva er den kontekstuelle rammen for tunanlegg og tingordning som et sentralt organ i dette samfunnet? I løpet av jernalderen skjedde det omfattende samfunnsmessige endringer. Vi kan derfor lure på om tunanlegg ble etablert og brukt for å dekke de samme behovene gjennom hele jernalderen, og om tunanlegg har hatt det samme meningsinnholdet til tross for det store tidsmessige spektrum? I konklusjonen prøver jeg å se på dette ved hjelp av bruk av begrepene «brudd» og «kontinuitet», og jeg vil drøfte at tinginstitusjon har skapt kontinuitet til tross for elementer som skapte ustabilitet og brudd i jernalderens samfunn.

For å kunne svare på oppgavens hovedproblemstilling, er det formulert to delproblemstillinger:

1. Hva er konteksten for de nordnorske tunanlegg som arena for overlokale tingforsamlinger, og for Åse-anlegget spesifikt?
2. Hvordan kan vi forstå tingordning som et sentralt organ i jernaldersamfunnet med betegnelsene «brudd» og «kontinuitet»?

1.2.1 Oppgavens avgrensning

I dag er det registrert 30 tunanlegg i Norge, med en geografisk spredning fra Agder i sør til Senja i Nord. Herav ligger 12-13 i Nord-Norge.²⁸ Fordi tunanlegget på Åse i Andøy kommune har et særfokus i oppgaven, vil vi også vektlegge forholdene i jernalderens Hålogaland. Dermed har vi en geografisk avgrensning for oppgaven. I drøftelsen bruker jeg

²⁸ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 125.

imidlertid også forskningslitteratur som omtaler tunanlegg og tingsteder i kontekster, blant annet en del nyere undersøkelser av tunanlegg.

Figur 3 - Registrerte tunanlegg i Norge. Etter Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 102.

1.2.2 Metode

For å kunne svare på oppgavens problemstilling vil jeg bruke kvalitativ metode. Det er en dybdestudie av jernalderens tingordning, med fokus på tunanlegg som arena for overlokale tingforsamlinger. Jeg vil reflektere rundt tolkingsrammen for jernalderens tunanlegg. Dette betyr at vi ser på hvordan skriftlige kilder og arkeologisk materiale har blitt tolket og anvendt

som modell på norske forhold. (Vi vil gå nærmere inn på bruk av analogi-slutninger i andre kapittel). Fordi oppgaven omtaler tolkning av flere kildetyper, er oppgaven tverrfaglig og beveger seg mellom arkeologi og historie. Jeg har også dratt inn teorier fra kulturhistorie og ritualteori. Arbeidet til historikeren Frode Iversen og arkeologen Inger Storli står sentralt som utgangspunkt for oppgaven, men jeg har prøvd å utfylle bildet ved å dra inn teorier fra andre.

1.2.3 Oppgavens oppbygging

Fokuset i andre kapittel ligger i å utrede hva som ligger i begrepet «tingsted» og bruk av modeller til å komme nærmere en rekonstruksjon av forholdene i nordnorsk jernalder. Jeg ønsker å se på hva begrunnelsen for bruk av modellene går ut på; med andre ord, hvorfor og hvordan modellene kan anvendes i studiet av, og tilpasses til nordnorsk jernalder. Hvilke holdningspunkter kan kildematerialet gi oss når det gjelder bruk av anleggene?

Deretter, i tredje kapittel, vender vi blikket mot tingsted som arena og materielt uttrykk. Vi prøver å sette tingordning innenfor en bred sosial og økonomisk kontekst. Hvordan fungerte tinginstitusjonen innenfor samfunnets oppbygging? Hvordan skal vi forstå etablering og bruk av tunanlegg for overlokale tingforsamlinger i et lagdelt samfunn?

Med dette som bakteppe kan vi så rette blikket mot tunanlegg plassert i kontekst av tid og geografi i kapittel fire. Vi skal se nærmere på den sosio-politiske konteksten til de nordnorske tunanleggene med tanke på etablering, bruk og nedleggelse, med utgangspunkt i tingsted-hypotesen. Vi vil begynne med å se nærmere på *når* tunanlegg ble etablert og hvilke samfunnsforhold som kjennetegnet denne perioden. Det samme vil vi forsøke å gjøre for overgangen fra eldre- til yngre jernalder, da flere anlegg ser ut til å ha gått ut av bruk. Til slutt ser vi på 800-tallet, som ser ut til å være perioden tunanleggene ble lagt ned. Vi tar utgangspunktet i tingsted-hypotesen, samtidig som vi knytter drøftelsen opp mot Åse-anlegget. Dette vil skape en skisse der tunanleggets ulike bruksfaser er satt i sammenheng med den sosio-politiske utviklingen gjennom nordnorsk jernalder, og overgangen til middelalderen. Vi vil drøfte hvordan dette kan beskrives ved hjelp av begrepene «endring» og «kontinuitet».

2 Tingsted-hypotesen

2.1 Begrepene «tingsted» og «tingbod»

Denne oppgaven handler om jernalderens tingordning. Jeg anvender også begrepet «tinginstitusjon», der jeg oppfatter begrepet *institusjon* som 'et sett med normer og en sosial praksis som regulerer den måten samfunnsmedlemmer løser viktige og tilbakevendende oppgaver på.'²⁹ I dette begrepet ligger også et element av Tinget som skaper kontinuitet: 'I dette ligger en oppfatning om at en del samfunnsmessige utfordringer er av en slik art at de må løses innenfor visse felles rammer hvis samfunnet skal kunne opprettholdes over tid.'³⁰

I denne oppgaven tolker vi jernalderens tunanlegg i lys av tingsted-hypotesen. Fra denne synsvinkelen er tunanlegg tidligere tingsteder, en arena for tingforsamling. Jeg slutter meg til Iversens hypotese om at tunanlegg *ikke* var tingsteder for lokalting. Derimot skal vi et nivå opp, og betrakte tunanlegg som et overlokalt tingsted eller regionale ting. På regionale Ting var de lokale tingkretsene samlet. De lokale tinkretser var ulike lokalsamfunn (høvdingenes «innflytelsesområde») under ledelse av høvdingen. I Hålogaland var disse minste enhetene «lokalting». I løpet av yngre jernalder ble det antakeligvis opprettet overordnede tingsteder som samlet enda større regioner. Disse sto på et høyere nivå enn de regionale tingene, og kan kalles for «overregionsting». Slik hadde tingstedene ulike tingkretser: på *lokalting* kom representanter fra lokalsamfunnet. På *regionsting* var alle lokale tingkretser som inngikk i regionen representert. Fordi tingsteder på denne måten samler flere enheter i en større enhet, skaper de et felleskap. Slike felleskap skal vi kalle for 'rettsfelleskap'. Begrepet er valgt framfor «lovfelleskap» fordi opphavet til de norske lovene er ukjent for oss. Derfor kan det være mer korrekt å snakke om «rettsregler».³¹ I oppgaven vil jeg komme til å drøfte dette mer inngående. For nå er det viktig at vi har avklart begrepsbruk med tanke på rettsfelleskap, rettskrets, lokalting, regionale Ting (eller regionsting) og overregionale ting.

Begrepet Þing har flere betydninger i seg, og kan henvise til 'en sak, et anliggende, en gjenstand og folkeforsamlinger'³² Ordet forekommer i alle germanske språk i Nord-Europa, og er sammensatt av det gotiske ordet for tid *Þeihs* n., og et element som betyr «å trekke seg

²⁹ Sigurd Skirbekk, 'Institusjon', Store norske leksikon (29.10.18, 05.52) <https://snl.no/institusjon>

³⁰ Ibid.

³¹ Jørn Øyrehaugen Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI Lagabotes Lands- og Bylov av 1274-76', i *Speculum Legale: Rettspegele, ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*, redigert av Jørn Øyrehaugen Sunde, 47-52 (Bergen: Fagbokforlaget, 2005), 46.

³² Frode Iversen, 'Tinglag og tunanlegg. Øygarden i Rogaland', i *Et felles hav – Skagerrak og Kattegat i vikingetiden*, redigert av Anne Pedersen og Søren M. Sindbæk. Nordlige Verdener, 210-228 (Kjøbenhavn, Nationalmuseet, 2015), 210; Bjorvand og Lindeman, *Våre arveord: Etymologisk ordbok. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie B, Skrifter 105* (Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning, 2007), 1151.

sammen». Slik drøfter Iversen at begrepet både har tid og rom i seg, som han tolker «å møtes til fastsatt tid og sted».³³ Begrepet kan også henvise til kamp eller strid, spesielt i kvadene brukes begrepet ofte slik.³⁴ I tillegg anvender de norrøne kildene også begrepet «*leið*» som også har et aspekt i seg som binder møtet til faste steder. Øvrige samlinger og møter ble betegnet som «*mót*» og «*fundr*», og ser ikke til å ha vært knyttet til bestemte steder, men hadde en mer tilfeldig eller spontan karakter.³⁵

Som tidligere beskrevet består tunanlegg av en gruppe tufter, som representerte bygninger eller hus. Tolker vi tunanlegg i lys av tingsted-hypotesen, kan vi anvende begrepet «tingbod» for disse husene. Dette begrepet er hentet fra arkeologisk forskning på Island. Ordet «*búð*» (*búðir* fl.), referer til en leir eller leirplass, og i entall kan det henvise til et anlegg av solid grunnlag som er av ikke-permanent eller midlertidig karakter. Bodene som vi finner på de islandske tingstedene var bygget med vegger av torv eller en kombinasjon av torv og stein. Det antas at bodene ble dekket med en presenning av et slag, eller skinn som ble festet på en midlertidig ramme av tre og tatt ned igjen etter oppholdet.³⁶ Vi finner også igjen denne spesifikke byggestilen på havnehandelsplasser på Island. Der er de tolket til å ha fungert som salgsbod i handelssesongen.³⁷ Orri Vésteinsson påpeker at det finnes mange referanser i det skriftlige kildemateriale til slike konstruksjoner, både når det gjelder de spesifikke vegg- og takkonstruksjonene. I disse kildene omtales de til å være av forskjellig størrelse, og det kunne være snakk om rikelig utstyrte boder til konger og høvdinge, men som oftest gjaldt det relativt enkle anlegg som skaffet husly.³⁸

2.2 Forskning på tunanlegg og forklaringsmodeller

I dag er det registrert tunanlegg i Nord-Norge, Rogaland, på Sørlandet, Vestlandet og Trøndelag.³⁹ Fram til slutten av det 20. århundret gjenspeilte funn av tunanlegg en bestemt geografisk spredning. Dette har ført til at et skille ble satt mellom tunanleggene i Nord-Norge og de i Sør-Vest Norge. Dette ledet forskningen også i retning av at det kanskje var snakk om en migrasjon fra sørvest til Nord-Norge, og at tunanleggenes etablering i nord skal forklares med innvandring.⁴⁰ Dette skal vi komme innom i kapittel 3. Skillet mellom anleggene i nord

³³ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 113.

³⁴ Erik Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge ca. 900 - ca. 1200*, hovedfagsoppgave i historie, universitet i Bergen, våren 2000, 30.

³⁵ Michael Irlenbusch-Reynard, *Thingsätten als Erzählelemente in den Islendingasögur und IslendingaÞættir*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen, 2005), 6-14.

³⁶ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 111-112.

³⁷ Ibid., 111-124; Natascha Mehler, 'Þingvellir: A Place of Assembly and a Market?', i *Journal of the North Atlantic*, vol. 8 (2015): 69-81.

³⁸ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 111-112.

³⁹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 144.

⁴⁰ Grimm og Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway', 111-133.

og sør-vest gjør seg også gjeldende i funksjonstolkninger, der hypoteser var knyttet til deres geografiske utbredelse. Avslutningsvis kan vi si at det også har resultert i at det er få verk som omtaler funn og tunanlegg over et landsdekkende geografisk område. Fortsatt den dagen i dag viser spredningsmønster med tyngdepunkt på Sør-Vestlandet og Nord-Norge, men nyere tunanlegg har blitt oppdaget som nyanserer dette bildet.

Tunanleggenes funksjon er et omdiskutert tema. Lund framsatte i en artikkel fra 1965 hypotesen om tunanleggets funksjon som kaserne for høvdingens hird. Fra denne synsvinkelen var tunanleggene bygget for å huse høvdingens styrke, der hver fjerding stillet et skipsmannskap til disposisjon. At husene så ut til å være midlertidige bosteder, forklarte han med at mannskapsstyrken har vært borte når de var på finne- og handelsferdene. Han pekte blant annet også på skipsnaust i nærheten av anleggene, og satt anlegge i direkte forbindelse med høvdingeseter.⁴¹

Også Anders Hagen understreket det militære aspektet, og peket blant annet på husenes organisering, i en neste lukket ring, som han ifølge Hagen dannet i seg selv et forsvar.⁴² I hans tolkning blir tunanlegg fremmet som kollektive boplasser, der det ble drevet februk og kornavl, men der den fornemste hensikten var 'å holde sammen under sterkt organiserte forhold'.⁴³ Videre skriver han: 'Med det antall mennesker som husklyngen kunne gi plass til, hadde man derfor muligheter til å gjøre seg gjeldende – også rent militært.'⁴⁴ Konsentrasjon av folk, blir dermed konsentrasjon av makt. Han påpeker også at beliggenheten av tunanleggene, i sentrale bygder og nær sjøen, kunne indikere at disse var del av et større nettverk og anlegg som også tjente for å opprettholde kontakten med kysten i sør.⁴⁵ Hans Eidnes omtaler også tunanlegg som militærforlegning, blant annet Åse-anlegget.⁴⁶ På informasjonsskiltet som står ved tunanlegget på Åse er det også denne tolkningen som vektlegges. Her blir den engelske teksten innledet med 'It is our duty to protect the chieftain and the people of Andøy!'

⁴¹ Lund, 'Håløyske høvdinge-gårder og tunanlegg', 278-325; Vegard Kaasen Engen, *Jakten på Raud den Rame – Et studie av makt og samhandling I Saltens Yngre Jernalder*. Mastergradsoppgave i arkeologi. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Institutt for arkeologi og sosialantropologi. Universitet i Tromsø. Våren 2010, 14.

⁴² Anders Hagen, *Norges oldtid*. Ny utgave. (Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S. 1997), 289-290.

⁴³ *Ibid.*, 289.

⁴⁴ *Ibid.*, 290.

⁴⁵ *Ibid.*, 291.

⁴⁶ Hans Eidnes, *Hålogalands historie. Omarbeidd og auka utgåve av 'Nordlands Soga i Oldtid og Millomalder'*, 2. utgave (Trondheim: F. Bruns Bokhandels forlag, 1954), 26, 42, 62.

I informasjonsguide ‘Møte med Vesterålen’, kan vi videre lese:

‘I jernalderen som i dag holdt militære mannskaper til i egne forlegninger. En samling av slike anlegg kaller arkeologene ringtun. (...). Det ble bygd for om lag 1800 år siden for å beskytte folk på Andøya mot ytre fiender. (...) Hirden på Åse hadde trolig båter plassert ved sjøen noen hundre meter fra husene’.⁴⁷

Figur 4 - Informasjonstavle ved tunanlegget på Åse. I dag er området utnyttet som turistattraksjon, og er tilrettelagt med en liten parkeringsplass, gangsti og informasjonstavle. Bilde av Helena Ijtsma.

Flere har også vært inne på tolkningen som går på religiøse aktiviteter og tunanlegg som kultsted. Her kan vi igjen vise til Lund. I hans tolkning av tunanlegget på Vollmoen (Steigen) trekker han slutningen at det ikke har vært brukt til militærleir, fordi den ligger strategisk dårlig i terrenget.⁴⁸ Derimot peker han på anlegg i forbindelse med større sentralhelligdommer. Funn av delvis brente bein og avhogde hodeskaller av husdyr (av bl.a. hest) tolker han som spor etter offerhandlinger, og forekomsten av det han kaller for «seydir»-ildsteder, men også såkalte offerhauger som han har registrert i området rundt tunanlegget.⁴⁹

⁴⁷ Erik Bugge og Geir Remen (red), *Møte med Vesterålen: kultur, natur og historie*. 2. utgave. (Vollen: Tell forlag A.S. 1991), 34.

⁴⁸ Harald E. Lund 'En sentralhelligdom for det gamle hæløyske riket?', i *Naturen*, Nr. 3 (1942): 67-77 (74-75).

⁴⁹ Han trekker spesielt fram det såkalte Odins-ofret, som det kommer fram av Heimskringla, er knyttet til Hæløygætta. Blant annet ser han en sammenheng mellom ildstedene og fortellingen om Odin som satt bundet mellom to ildsteder. Lund, 'Hæløyske høvdinge-gårder og tunanlegg', 287-325, 307; Lund, 'En sentralhelligdom', 67-77.

I midthauger, som mange av de største tunanleggene har, er det blitt funnet rester etter dyrebein og spor som kan peke mot aktivitet som rituelle ofringer og måltider.⁵⁰ Andre steder er det funnet spor etter en «midtstolpe» som sto plassert sentralt på tunanlegget.⁵¹ Også selve utformingen av tunanleggene har et kultisk aspekt ifølge Lund, og han skriver: 'De nord-norske tunanlegg av Steigen-typen bör i yngre jernalder kunne ha gitt det umiddelbare forbilde for Valhall-bildet: Gudeboligen med de mange dører.'⁵² Lunds funksjonstolkning av tunanleggene sprer seg over verdslige og religiøse institusjoner.

Handelsaktiviteter og tunanleggenes funksjon som del av høvdingenes redistributive systemer har også fått oppmerksomhet. Økonomien i jernalderens høvdingssamfunn var antakeligvis redistributiv; høvdingsetet utgjorde et sentrum i et redistributivt system, også kalt for «omfordelingssystem». Slik blir ressurser og overskuddet fra hele regionen som er knyttet til høvdingsetet, kanalisert til et sosialt sentrum, hvoretter de blir fordelt og distribuert blant medlemmene etter visse prinsipper. En slik organisering gjør arbeidsfordeling mulig, i den forstand at noen enheter spesialiserte seg om produksjon av spesifikke varer.⁵³ I løpet av jernalder ser vi en større grad av spesialisering og effektivisering, og det ble slik mulig å konsentrere seg om de ressursene med størst avkastning som handelsvare. Her kan vi nevne Knut Odner som bruker økonomiske strukturer fra det islandske samfunnet fra rundt 870-1262/64 som modell, og diskuterer økonomiske strukturer i Vest-Norge for perioden 200-600 e.Kr.⁵⁴ Birgitta Wik har analysert tunanlegget på Tjøtta ved hjelp av denne modellen og teoriene lagt fram av Odner.⁵⁵ Wik knyttet tunanleggets funksjon opp mot redistribusjonssenter men også som samlingsplass for religiøse ritualer og tingsted.⁵⁶

Jeg føler at den største svakheten ved mange av disse tolkningene er at de begrenser tunanleggenes funksjon i og med at de vektlegger aktiviteter knyttet til en eller to sfærer. Jeg synes at tolkningene ikke trenger å stå i motstilling til hverandre, men at vi kan forestille oss en virkelighet der anleggene har vært brukt ulikt i ulike sammenhenger og for å dekke

⁵⁰ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 124-125.

⁵¹ Hatling og Olsen, *Arkeologiske undersøkelser av et eldre jernalders ringformet tunanlegg ved Sausjord*, 57-58.

⁵² Lund, 'Hälöygske hövdinge-gårdar og tunanlegg', 287-325, 292. Her tar han utgangspunkt i Eddadiktet 'Grimnesmål', dets opprinnelse plasserer han i et nordnorsk landskap i vikingtiden i høvdingmiljøet. I diktet beskrives det at Valhall hadde 640 dører (storhundrer) og at det var 940 einherjer som gikk inn og ut av hver dør. Sammenlignet med Steigen-anlegget må Valhall blitt oppfattet som 40 ganger større (Steigenanlegget har 16 dører), resonnerer Lund. Videre deler han 940 (einherjer) med 40, og kommer ned til 24, som han betrakter som mulig antall hvert hus på Steigen-anlegget kunne romme. *Ibid.*, 292-293.

⁵³ Lars Ivar Hansen, 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge. Sentrumsfunksjoner i en flerkulturell kontekst', i *Religion och samhälle i det förkristna Norden*. Ett symposium, redigert av Ulf Drobin, 71-108 (Odense: Odense Universitetsforlag, 1999), 83; Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', 9-56.

⁵⁴ Knut Odner, *Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder* (Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen, 1973).

⁵⁵ Birgitta Wik, *Tunanlegget på Tjøtta: en økonomisk og demografisk miljøstudie*. Gunneria 44 (Trondheim: Det Kgl. Norske videnskabers selskab museet, 1983), 97-109.

⁵⁶ *Ibid.*, jfr. Storli, *Hälögaland för rikssamlingen*, 43.

skiftende behov. Samtidig var kultisk, militær og politisk aktivitet i jernalder sammenvevd. En flerfunksjonell tilnærming burde stå sentralt om vi skal forstå tunanleggets funksjon i jernaldersamfunnet i Norge. La oss se nærmere på dette før vi fortsetter drøftelsen med å rette blikket mot analogslutninger.

2.3 Kultisk, militær og politisk aktivitet var sammenvevd

Iversen drøfter at Tinget i jernalder ikke skal forstås som en ren juridisk institusjon. Derimot var det snakk om en blanding av diverse oppgaver og aktiviteter, der det kultiske, militære og politiske var tett sammenvevd.⁵⁷

‘Ting kan ha vært steder for debatt og beslutninger, for lov, rett og moral, og kanskje også sport og spill hvor unge menn målte krefter. Her har beslutninger om krig, religion og kjærlighet blitt tatt, for også giftermål var et offentlig anliggende.’⁵⁸

Dette ser vi også igjen hos Sigurðsson,

‘På tingene foregikk det rådslag, og avgjørelser ble tatt av frie menn om saker som berørte fellesskapet, for eksempel i forbindelse med lovgivning, krig, konflikter, og på de større tingene i Norge ble tronkandidater gitt kongsnavn. Tingene var (...) også viktige for å spre nyheter, regionale, innenlandske og utenlandske, og der kunne fedre finne partnere for sine barn. Det er alle disse ulike funksjonene som gjør tingene til så viktige og naturlige midtpunkter i den sosiale strukturen i det norrøne samfunnet.’⁵⁹

Oliver Grimm og Frans-Arne Stylegar vektlegger også at tunanlegg var «multifunksjonelle», og kunne fungere som samlingsplasser for sosiale aktivitet som lek, Ting og ritualer, som produksjonsanlegg og for å huse høvdingens følge i forbindelse med militære aksjoner.⁶⁰ Også Storli fremhever tinget som sosial arena, og kaller det for møteplasser ‘i forbindelse med politiske, seremonielle og religiøse aktiviteter.’⁶¹

Her kommer det flerfunksjonelle aspektet ved tunanlegg tydelig fram. For det første kan det argumenteres for at anleggene egnet seg til forskjellige formål og dekket ulike behov. På anlegget kunne aktiviteter organiseres som innebar en stor tilstrømming av mennesker som

⁵⁷ Iversen. ‘Lov, rett og henrettelse’, 113; Frode Iversen, ‘Tinget i Trøndelag i yngre jernalder og middelalder’, i *Gunneria* 81 (2017): 71-108.

⁵⁸ Iversen. ‘Lov, rett og henrettelse’, 124.

⁵⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 64.

⁶⁰ Grimm og Stylegar. ‘Court Sites in Southwest Norway’, 111-133.

⁶¹ Inger Storli, ‘Barbarians of the North: Reflections on the Establishment of Courtyard Sites in North Norway, I *Norwegian Archaeological Review*, vol. 33, no. 2 (2000): 81-103 (98-100).

trengte tak over hodet.⁶² Bruk av anleggene til mobilisering av mannskap i krigstider eller ved felles handelsekspedisjoner, trenger derfor ikke å bli forkastet. For det andre er tunanleggene flerfunksjonelle i den forstand at det ikke eksisterte et skille mellom ulike sfærer slik vi har i dag: Religiøse, politiske, militære, og sosiale funksjoner var ikke adskilte i jernalderen. Med andre ord er det viktig å ikke forestille seg *ulike aktiviteter av ulik art*, men heller at det religiøse, politiske og militære var tett *sammenvevd*. Det flerfunksjonelle er et aspekt som vi også ser igjen i jernalderens langhus og naust.⁶³

Fra denne synsvinkelen kan tingstedet samtidig oppfattes som kultsted. Slik ser Andreas Holmsen det sannsynlig at det ble holdt en ed der hedenske guder ble tatt til garantister for avgjørelser, og at forskjellige tingsteder kunne stå under vern av spesifikke guder og 'det å krenke tingfreden var en religiøs forbrytelse.'⁶⁴ I jernalder var kulten uløselig knyttet til andre viktige samfunnsfunksjoner. Lars Ivar Hansen påpeker at dette gjaldt på alle samfunnsnivå, der han skiller mellom overordnet nivå, vanlig mellommenneskelig nivå og elitenivå, blant ledere.⁶⁵ La oss se nærmere på lederrollen.

Jón Viðar Sigurðsson påpeker at vi ikke skal sette skarpe skiller mellom religiøs og verdslig makt, siden disse var sammenflettet.⁶⁶ Dermed utvides høvdingens rolle seg fra å være rene politiske ledere, til en kombinasjon der de også var samfunnets fremste kultutøvere. De germanske høvdingene som vi finner igjen i Publius Cornelius Tacitus sin beskrivelse ser ut til å ha hatt plikter utenfor det militære, som blant annet omfattet deltakelse i religiøse seremonier og kulten.⁶⁷ Her kan vi trekke en parallell med godeinstitusjonen på Island. Selve begrepet er avledet fra det hedenske ordet for en gud, *guð*, som kan antyde at høvdingene også hadde en religiøs funksjon som kultledere (før kristendommen ble innført).⁶⁸ Dette ser vi også i sagamaterialet av Hålovgætta, der jarlene framstod som ledere for kulten, de kunne være «bærere av mytiske egenskaper som kunne fremme fred og gode åringer».⁶⁹ Imidlertid er det viktig å poengtere at ledere ikke hadde monopol på kultutøvelse, selv om denne rollen ofte ble tillagt den med høyest status, som i forskjellige kontekster kunne bety

⁶² Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', 51.

⁶³ Se f.eks. Helge Sørheim, 'House, farmyard and landscape as social arena in a time of transition', i *The Farm as a Social Arena*, redigert av Liv Helga Dommasnes, Doris Gutsmiedl-Schumann og Alf Tore Hommedal, 191-217 (Münster & New York: Waxmann, 2016), og Setphen Wicker, 'Pre-Modern Boathouses: a maritime perspective from northern Norway', i *The International Journal of Nautical Archaeology*, 41:1 (2012): 106-119.

⁶⁴ Andreas Holmsen. *Norges eldste historie. Fra de eldste tider til 1600*. 4. utgave. (Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1977), 90, 104.

⁶⁵ Hansen, 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge', 105.

⁶⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 26.

⁶⁷ Thompson, *The Early Germans*, 35.

⁶⁸ Preben Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems of medieval Iceland (c. 870-1400) and their relations to literary production', i *Old Icelandic Literature and Society*, redigert av Margaret Clunies Ross, 8-29 (Cambridge, o.a., Cambridge University Press, 2000), 22.

⁶⁹ Håvard Dahl Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', i *Nord-Norge i Europa. Arkeologi, historie og kulturvern. Venneskraft til Reidar Bertelsen*. Desember 2013, redigert av Hans Peter Blankholm, Håvard Dahl Bratrein, Johan E. arntzen og Keth Lind, 29-49. Tromsø Museums Skrifter XXXIV (Tromsø: Troms Museum, 2013), 39.

husholdsoverhodet, høvding, jarl m.m.⁷⁰ Som vi vil se senere i oppgaven, kom dette til å bli adskilt med framvekst av stat og kirke, der kultiske funksjoner ble ivaretatt av spesialister (kirken) og ble mer og mer skillet fra den verdslige makten.

2.3.1 Aktiviteter på tinget på Island

Else Roesdahl fremhever også at Alltinget på Island oppfylte en viktig sosial og kulturell funksjon, fordi Alltinget gav den spredte befolkningen på Island mulighet til å møtes.⁷¹ Som Natascha Mehler påpeker, viser det arkeologiske materialet samt sagalitteraturen til at besøkende på Alltinget, som gikk over to uker, bodde i bodene på anlegget eller i telt.⁷² I lys av at Alltinget både var en politisk og sosial forsamling, kan vi også peke på at det framkommer av det skriftlige kildematerialet at kvinner også var blant de som møtte opp på Alltinget, selv om de ikke var med som beslutningstakere.⁷³

Michael Irlenbusch-Reynard ser på de begrepet «ting» og hvilke kontekster det ble anvendt som i *Íslendingasögur* og *ÍslendingaÞættir*. Han understreker at vi ikke finner rene beskrivelser av Tinget, men at Tinget nevnes som referanse i historien og har et stilistisk formål. Han tar for seg sagamaterialet og utreder hvorvidt tingsamlingen brukes som bakgrunnen for handlingen i historien (som han kaller for «kulisse»), eller som referanse for å forklare betydningen av en hendelse («requisit»), for eksempel for å signalisere *tid* eller *sted*. Tingforsamlingen kommer tydelig fram som brannpunkt i det islandske samfunnet. Selv om tinget aldri får et hovedfokus i handlingen, er den bestandig tilstede i mental eller konkret forstand: for å tilføye en fysisk eller sosial betydning til handlingen, eller for å skape en logisk ramme eller gi struktur til den. Irlenbusch-Reynard påpeker at forfatterne ikke så det nødvendig å forklare hva Tinget var eller hva det gikk ut på, og at den benyttet kunnskapen eller assosiasjoner som lesere/publikum satt inne med. I forlengelse av dette understreker han det «litterære aksept» av tingforsamling som både en sosial institusjon og politisk enhet.⁷⁴

Referanser til tingforsamlinger og beskrivelsene kan allikevel gi oss et innblikk i hva som foregikk på forsamlingene. Irlenbusch-Reynard drøfter at det var snakk om sammenkomster av en stor og kompleks del av befolkningen, som hadde mange planlagte og uplanlagte møter

⁷⁰ Hansen, 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge', 105.

⁷¹ Else Roesdahl, *The Vikings*, oversatt av Susan M. Margeson og Kirsten Williams. Andre utgave. (London: Penguin Books, 1998), 268.

⁷² Mehler, 'Þingvellir: A Place of Assembly and a Market?'; Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?'.
⁷³ Ibid.

⁷⁴ Irlenbusch-Reynard drøfter at en tingforsamling kan bli nevnt i historien for å tidsfeste den. Et eksempel er Alltinget som ble holdt i 999/1000, da kristendommen ble vedtatt. Derimot er det mer vanlig at «ting» brukes for å angi et sted, for å klargjøre settingen til hendelsen og historien. I denne forstand har den egentlige sosio-politiske begivenheten ikke hovedfokus og forsvinner i bakgrunnen. Irlenbusch-Reynard, *Thingsätten als Erzählelemente*, 25-26, 110, 115-116.

som følge, noe som spesielt var tilfellet med Allting.⁷⁵ I skriftlige kildemateriell finner vi også beskrivelser av tingmøter på Island der det økonomiske aspektet trer fram. Her kunne man selge sine produkter til besøkende, og det framgår at handel og utveksling av varer fant sted på tinget.⁷⁶ Videre kan vi lese om at det kunne bli holdt spill, lek og konkurranser.⁷⁷ Fordi det var så mange tilstedeværende på tinget, var det også en arena for å gjøre et navn for seg selv og prøve å imponere. Det var også stedet for fortellinger og kunne slik fungere som arena for å skryte og vise seg selv fram i et godt lys. Vi kan også lese om dueller som kom til spontant eller var planlagt, og demonstrasjoner av fysisk styrke f.eks. med vektløfting.⁷⁸ Tingforsamlingen kunne også være stedet for å finne seg en kone, og styrke relasjonen med andre slekter, men vi kan også lese om to personer som ble forelsket på tinget. Slik sett var tinget ikke utelukkende en arena som var forbeholdt menn.⁷⁹ Vi kan også lese om drap og overnaturlige hendelser på tinget.⁸⁰ Videre kan vi lese om makabre hendelser på tinget, samt historier hvor noen ikke var villig til å bli dømt på tinget, eller var misfornøyd med avgjørelser.⁸¹

2.3.2 Handel og marked på tingsamling?

Både i sagalitteraturen og i lovene finner vi episoder som kan peke på at handel har foregått på Alltinget. Mehler har drøftet rundt spørsmålet om det er tilstrekkelig belegg for å hevde at det fant sted et marked på Alltinget på Island. I saga- og lovverket nevnes håndverkere ofte, herunder ølbryggere, smeder, sverdkuttere, skomakere m.m. Vi kan tenke at varene og tjenester som disse håndverkere kunne levere kan betraktes som Ting som naturlig oppstår i løpet av forsamlingens lengde. Det er ikke enighet rundt hvor mange personer var tilstede på Alltinget, men tall har blitt satt på rundt 600, 1000 eller enda flere, som nok ville ha skapt et behov. Som hun påpeker, framgår det ikke om det fant sted en utveksling av varer på Alltinget, eller om håndverkere drev sin virksomhet eller utførte sine tjenester der. Man kan hevde at håndverkere naturlig sett ville ha vært blant deltakere på Alltinget. Videre kan man tenke at det foregikk handelsaktivitet i forbindelse med Alltinget, men ikke nødvendigvis på selve tingstedet. Siden mange deltakere kom til Alltinget med båt, hvoretter de fortsatte til fots eller på hest, kan det ha oppstått en handelsvirksomhet i området der båtene lå forankret, i

⁷⁵ Ibid., 18-24.

⁷⁶ Ibid., 25-26.

⁷⁷ Ibid., 26-27.

⁷⁸ Ibid., 27-30.

⁷⁹ Ibid., 30-32.

⁸⁰ Ibid., 32-34.

⁸¹ Ibid., 34-35.

dagene i forkant av forsamlinga. Mehler setter også fram et annet poeng, nemlig om at vi kan spekulere om kildene presenterer et bilde der betydningen av håndverkere er overdrevet. Samtidig er det motsatte mulig, at de underrepresenterer en mer omfattende handelsvirksomhet, og at vi kun møter de få selgere som er av betydning for handlingen i historien som forfatterne ønsker å formidle. Hun konkluderer med at handel har foregått men at handelens omfang var begrenset. Hun antar at den knapt oversteg det som besøkende trengte av proviant, med tanke på mat, klær, verktøy og tjenester.⁸²

Jeg slutter meg til Mehlers konklusjon og føler at vi kan inkludere en (beskjeden) handelsvirksomhet. Uten å gå inn på diskusjonen hva begrepet «marked» innebærer og hvilke krav som må tilfredsstilles for å kunne snakke om markedsøkonomi. Det kan være nok å fastslå at handelsaktivitet kunne finne sted på forsamlingene, for å dekke behov besøkende hadde og som en naturlig aktivitet som medfulgte forsamlingene som gikk over flere dager/uker.

2.4 Tinginstitusjon og bruk av analogislutninger

Tolker vi de norske tunanleggene som anlegg til tingforsamlinger, kan det være fruktbart å se på hvordan tingforsamlinger kan ha foregått andre steder. Tinget er, i Iversen sine ord, ‘den eldste kjente kollektive institusjonen i Europa.’⁸³ Jón Viðar Sigurðsson tilskriver den islandske godedømmeinstitusjonen et europeisk opphav, med røtter i germanske samfunn i Vest-Europa, og spesielt i Norden.⁸⁴ Tinget som institusjon kan derfor oppfattes som et fellestrekk, noe som den norrøne befolkningen har i likhet med andre germanske folkeslag både på kontinentet og i Norden. Dette legges til grunn for anvendelse av analogislutninger. Som Ulf Näsman påpeker, er en tilstrekkelig grad av likhet forutsetningen for å kunne trekke en analogislutning som overføres fra det ene til det andre. Her tenkes det på slektskap i språk, likheter i det arkeologiske materialet, og direkte kulturkontakt i samtiden. Samtidig vil studiet av det norrøne samfunnet i jernalder kreve at vi anvender analogislutninger, fordi det skriftlige kildematerialet er så sparsomt.⁸⁵

⁸² Mehler, ‘Þingvellir: A Place of Assembly and a Market?’, 69-81.

⁸³ Iversen, ‘Om arimetikk og rettfærdighet’, 248.

⁸⁴ Jón Viðar Sigurðsson, *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Doktogradsavhandling, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 1993), 63; jfr. Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 261-262.

⁸⁵ Ulf Näsman, ‘Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. Et bidrag til utviklingen af en nordisk historisk etnografi’, i *Jernalderens stammesamfund. Fra Stamme til Stat i Danmark*, redigert av P. Mortensen og B.M. Rasmussen. Bind 1 (Århus: Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII, 1988), 123-125.

Analogislutninger og modeller kan gi oss nye innfallsvinkler til materialet. Samtidig er det viktig å huske på at det har sine begrensninger. ‘De bildene vi danner oss av et fortidig samfunn, er uløselig knyttet til det begrepsapparatet og til de modellene vi benytter for å beskrive det.’⁸⁶ I det følgende skal vi sette fokus på tre forskjellige analogislutninger, tre forskjellige modeller som allikevel ligger fjernt fra Nord-Norge i jernalder, enten i tid eller rom, eller begge deler. Vi skal kort vise til hovedargumentene i begrunnelsen for hvordan modellene kan brukes til rekonstruksjon av jernalderens tinginstitusjon.

2.5 Middelaldersk analogi

I dag er de fleste enige i at tingordningen antakeligvis har røtter som går lengre tilbake i tid. Det kan være vanskelig å fastslå når mennesker først begynte å samle seg om Ting og lov. Noen mener at vi kan trekke linjer helt tilbake til 400-tallet,⁸⁷ mens andre plasserer oppkomsten av tingordningen tidligere eller senere. Dette har også sammenheng med hva som legges i begrepet «ting», og hvilke kriterier som legges til grunn for at vi kan anvende begrepet. Ved siden av spørsmål angående tingordningens opprinnelse, er det spørsmål med hensyn til organisering av lokalpolitisk styre.

Tinget er et kjent fenomen fra Norge i Middelalder. Her ble Tinget holdt under åpen himmel på steder med en sentral posisjon i tingkretsen.⁸⁸ Det skriftlige kildematerialet, som omtaler Gulatinget på Vestlandet og Frostatinget i Trøndelag, kan gi oss noen holdepunkter om hvordan tinget kan ha foregått i middelalder, kanskje så tidlig som på 900-tallet.⁸⁹ Vi får også et innblikk i de ulike områdene som var bundet sammen ved felles Ting, og slik danner det seg en skisse av Norge delt opp i ulike enheter. Spørsmål rundt tidfesting av tingordningen blir komplementært av spørsmål angående hvordan den lokalpolitiske styringen var organisert. Vi kan ikke si med sikkerhet hvilke Ting som fantes, eller hvor stort området var som var knyttet til tingstedene. Middelalderens landskapsinndeling i administrative enheter bør ses i sammenheng med statsdannelse, kristendom og etablering av en ny samfunnsform. Som Asle Bruen Olsen påpeker, er det derimot ikke utelukket at også dette *kan ha fått sitt opphav i jernalder*.⁹⁰ La oss se nærmere på det.

⁸⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 122.

⁸⁷ Holmsen, *Norges eldste historie*, 91.

⁸⁸ Iversen, ‘Lov, rett og henrettelse’, 121.

⁸⁹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 136.

⁹⁰ Asle Bruen Olsen, ‘Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg på Sausjord, Voss, Hordaland. Et nytt bidrag til kunnskapen om jernaldersamfunnets sosiale og politiske organisasjon’, i *Viking*, Norsk arkeologisk årbok, Bind LXXVI (2013): 87-112 (104).

2.5.1 De ulike rettsnivåene i middelalder

I *Historie Norwegie* (c. 1160) framkommer det at det fantes tre eller fire rettsnivåer i middelalderens Norge. For det første var landet delt opp i tre hovedområder, nemlig Kystlandet, Midt- eller Fjelllandet, og Finnmark.⁹¹ Kystlandet var videre underinndelt i fire *patria*e, «fedreland», som har vært oversatt til «lagdømme»: Viken i øst, Gulatingslagen, Trondheimen og Hålogaland. Iversen drøfter at dette svarer til Borgartingslag, Gulatingslag, Trøndelag (Frostatingslag) og Hålogaland.⁹² Det er mulig at lagtinget ble holdt hvert år, men dette kan vi ikke si med sikkerhet. Dette har antakeligvis sammenheng med maktkampene i landet, som Jón Viðar Sigurðsson poengterer.⁹³

Lagdømmene var videre delt inn i «*provins*», eller «fylker». Fra *Historie Norwegie* kan det avledes det at det fantes 9 fylker i Hålogaland. Iversen ser her en sammenheng med den antatte sysselinndelingen fra høy- og senmiddelalder: Herøy halvfylke (Alstahaug syssel), Rødøy halvfylke, Bodø syssel, Steigar syssel, Lofoten syssel, Ulvøy syssel (Vesterålen) Andenes syssel, Senja og Troms.⁹⁴ Til slutt kunne fylker deles ytterligere opp, i fjerdinge, som utgjorde den minste rettskrets i deler av Hålogaland og Borgartingslagen.⁹⁵

Vi ser at det eksisterte ulike rettsnivå i Hålogaland i middelalderen. Oppsummerende kan vi si at den øverste rettslige enheten er lagdømme med lagting som tilsvarer de største regionene i landet. Neste nivå er fylke og halvfylke. Laveste nivå blir lokale tingsteder eller fjerdinge.

2.5.2 Modell for rekonstruksjon av jernalderens tingorganisasjon?

Iversen har i en rekke artikler framlagt hypoteser om hvordan landet kan ha vært inndelt i mindre enheter i middelalder og jernalder. Ifølge Iversen gjenspeiler de norske tunanlegg (c. 200-900 e.Kr) en prosess der lovprovinsen ble etablert eller omorganisert. Det som er viktig i vår kontekst er at han spesifiserer at det er snakk om *en geografisk utvidelse gjennom sammenføring av eksisterende enheter – ikke av en indre omorganisering av de enkelte enhetene*.⁹⁶

⁹¹ Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 116.

⁹² Iversen skriver 'Hålogaland synes dermed å ha vært et eget lagdømme på 1100-tallet. Det er imidlertid klart at Hålogaland hadde en tilknytning til Frostatingsloven, på linje med Jemtland. I 1223, i Håkon Håkonssons saga, fremgår det at det er tre lagmenn fra området der Frostatingsloven gjaldt, og disse må ha vært fra henholdsvis Hålogaland, Jemtland og Trøndelag.' Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 109; Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 116.

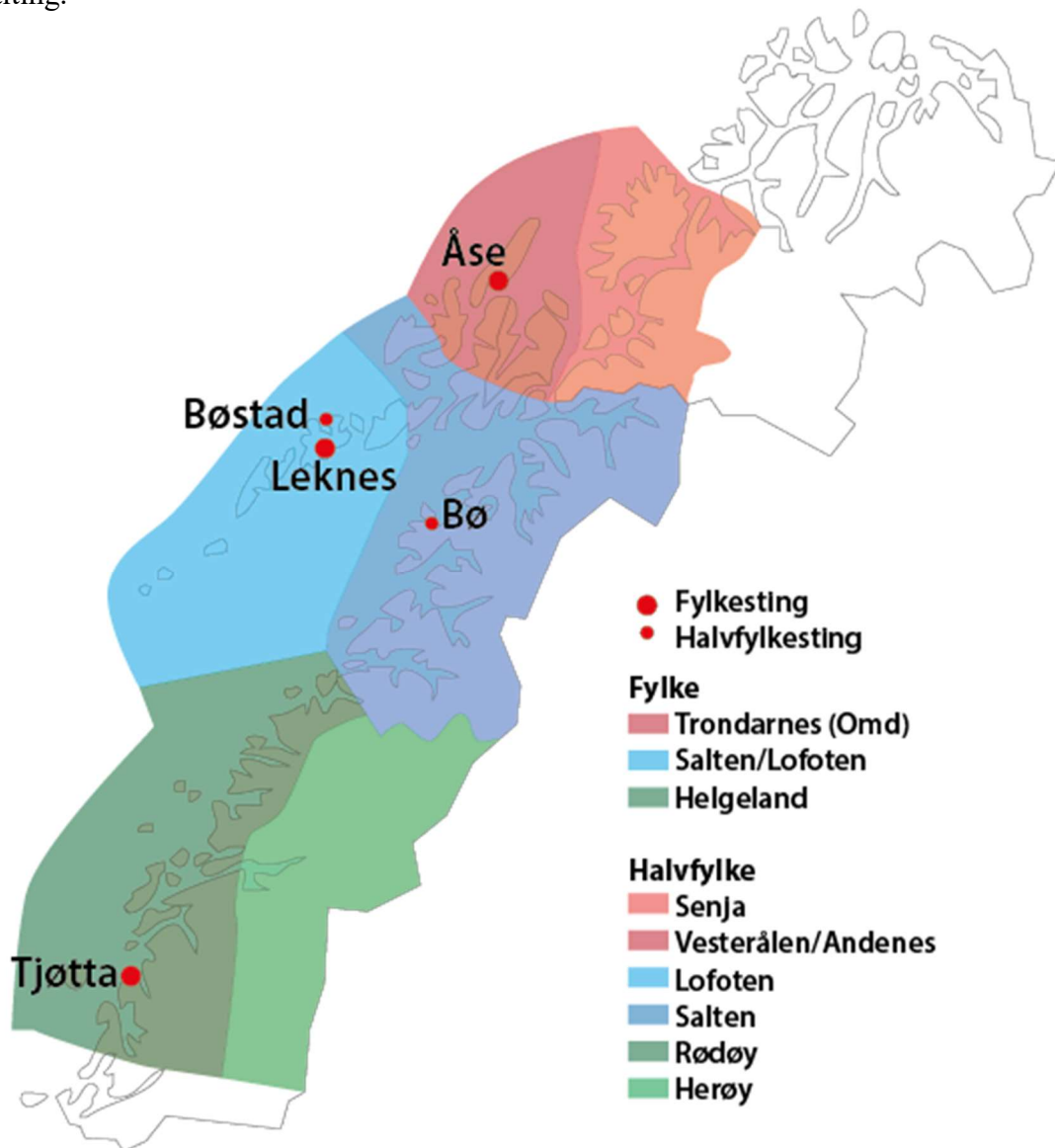
⁹³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

⁹⁴ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 110.

⁹⁵ Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 116; Iversen. 'Om arimetikk og rettferdighet', 247-248.

⁹⁶ Iversen, 'Tinglag og tunanlegg', 217.

Allerede i yngre jernalder hadde det nordligste lagdømmet blitt utvidet i nordlig retning, inn i samisk område. Rundt 900 e.Kr. ble de mindre enhetene sammenføyet, og et nytt lagting for Hålogaland kan ha blitt opprettet på Steigen på denne tiden.⁹⁷ Nordmøre og Hålogaland ble tatt opp i Frostatinget, mens Agder ble inkludert i Gulatinget. I tillegg ble lagtingene delt opp.⁹⁸ I den nye lovprovinsen Hålogaland som ble etablert fra 900-tallet og utover, var det ett lagting, delt opp i 13 skipsreider og til slutt et førtitalls lokalting. Iversen drøfter at den eldre lovprovinsen hadde bestått av tre fylker, som kunne deles opp i seks halvfylker og likt antall lokalting.⁹⁹

Figur 5 - Oppdeling av Hålogaland i fylker og halvfylker i eldre jernalder. Rekonstruksjon etter Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 109.

⁹⁷ Iversen. 'Om arimetikk og rettfærdighet', 253.

⁹⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

⁹⁹ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 104-105.

Denne omorganiseringen med trinnvis utvikling og utvidelse av Hålogaland som lagdømme kom til å fortsette i århundrene framover, i det ellefte, tolvte og trettende århundret.¹⁰⁰ Iversen mener at det er lite sannsynlig at det fant sted store endringer i organisering av lokale og regionale rettskretser i perioden før 1200-tallet, da staten fikk en viss tyngde.¹⁰¹ Dette ser vi også igjen hos Jørn Øyrehagen Sunde som fremhever at etablering av fastere institusjoner som styret rettsutviklingen fra mer overordnet nivå, fant sted fra siste halvdel av 1100-tallet og spesielt 1200-tallet. I denne perioden vokste kongs- og kirkemakten fram som faste institusjoner og det ble utviklet et felles rettsapparat.¹⁰² I dette århundret ble det også opprettet lagting i Bergen, Nidaros, Oslo og Tønsberg, som på denne tida var de fire største byene i Norge.¹⁰³

Iversen peker også til da det kommunale selvstyret ble opprettet i 1837, det ble tatt utgangspunkt i lokale tingkretser som fremdeles fantes.¹⁰⁴ Her kan vi også trekke inn Bratrein som peker at Andøy, eller Andenes, var «et veletablert administrativt område med stabile grenser, som hverken hørte til Vesterålen eller Trondenes.» Andøy har vært sysle, len, fogderi, prestegjeld og kommune, og han synes at dette indikerer enhetenes kontinuitet som eldgammel, fasttømra politisk-administrativ enhet.¹⁰⁵

Fra denne synsvinkelen kan middelalderens landskapsoppdeling ses på bakteppe av eldre utviklinger og lov-samband. Slik kan det begrunnes for at de kjente historiske administrative inndelinger i Hålogaland fra middelalderen kan være et utgangspunkt, «en ramme», for rekonstruksjon av enhetene i perioden forut for.¹⁰⁶ I Iversens analyse av de 12-13 kjente ringtunene, ser han etter sammenheng mellom tunanleggene og historisk kjente administrative inndelinger. Han tar utgangspunkt i at det finnes en sammenheng mellom størrelsen på tunanleggene (antall boder) og antall enheter som var knyttet til tingstedet: 'Korrespondanse mellom antall tufter i tunanleggene og tingkretser i senere dokumenter antyder lang kontinuitet i organisering av tingsystemet flere steder i Norge.'¹⁰⁷

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Iversen, 'Tinglag og tunanlegg', 217.

¹⁰² Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI', 46.

¹⁰³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

¹⁰⁴ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 116.

¹⁰⁵ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 33.

¹⁰⁶ Iversen, 'Tinglag og tunanlegg', 103-115.

¹⁰⁷ Iversen, 'Om arimetikk og rettferdighet', 251; Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 104, 107-108;

2.6 Islandsk analogi

Ifølge det skriftlige kildematerialet ble det organisert Ting i kort tid etter at landnåmsmennene hadde gått i land på Island.¹⁰⁸ Det første tinget som ble etablert på Island, var *KjalarnesÞing*, angivelig av Þorsteinn Ingólfsson, som skal ha vært sønnen til den første som slo seg ned på Island. Ifølge sagaen skal han ha gjort dette etter råd fra de andre høvdingene. Kanskje var det på en tingforsamling her at beslutningen ble fattet om å stifte et Ting for hele Island, Alltinget.¹⁰⁹

Lokalisert i midten på dette anlegget her er det funnet en interessant sirkulær innkapsling bygget av stein, og på innsiden av denne ringen finnes det spor etter en mindre ring som var 8 m i diameter og som var bygget av torv. Guðmundur Ólafsson trekker linje opp mot andre kjente sirkulære strukturer på kjente forsamlingssteder på Island, samt til litterære kilder. Han understreker at det er to begrep i bruk for å henvise til den tradisjonelle forsamlingen fra perioden 930-1262. Den første termen er «*lögrétta*», rettsvesenet, som i lovkoden *Grárás* omtales på følgende måte: dommere og juryen satt fordelt på tre sirkulære benker eller plattformer (på hver benk var det plass til 48 menn), som var arrangert rundt et felles midtpunkt. Den andre termen er «*dómhringur*», dommenes sirkel.¹¹⁰

Det er flere forskere som har påpekt mulige paralleller mellom tunanlegg som tingsted i nordnorsk jernalder og de islandske tingstedene. I drøftelse av Steigen-anlegget har Lund lagt denne forbindelsen:

‘Et nærliggende eksempel er her Altinget på Island. Her kom bøndene sammen for å skifte lov og rett. Hver storbonde og småhøvding hadde sine egne boder og telt hvor de oppholdt seg under tingsamlingen. – Den standardiserte plan av alle husene i Steigananlegget og også i de rogalandske anlegg, tyder på at lignende forklaring også her ligger nær.’¹¹¹

2.6.1 Modell for rekonstruksjon av jernalderens tingordning?

Landsnåmsmennene kom trolig både fra Norge og andre deler av Skandinavia og områdene rundt Irskesjøen. (Opplysninger i det islandske kildematerialet peker på at 34 av 110

¹⁰⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 60.

¹⁰⁹ Guðmundur Ólafsson, ‘Þingnes by Elliðavatn: The First Local Assembly in Iceland?’, i *Proceedings of the Tenth Viking Congress*, redigert av James E. Knirk, 343-349 (Oslo: Universitetets oldsaksamling, 1987), 343-344.

¹¹⁰ *Ibid.*, 344-346..

¹¹¹ Lund, ‘En sentralhelligdom for det gamle håløyske riket?’, 75.

stedfestbare personer i Norge har sin opprinnelse i Hålogaland og Namdalen).¹¹² Flere har hevdet at den norske gårdsmodellen, inkludert tingordningen, delvis eller helt ble overført til det islandske samfunnet.¹¹³ Historikere har vektlagt flere overføringer fra norsk til islandsk samfunn. Her kan vi nevne at fiskeriene ble organisert etter modell fra heimplassen,¹¹⁴ og Holmsen mener å se antydning til at rettsregler er blitt hentet fra Gulatingsloven.¹¹⁵ Det å gjenskape den sosiale strukturen som menneskene var kjente med, kan også ses på som et middel for å sikre seg den samme sosiale posisjonen som de hadde hatt i Norge.¹¹⁶

Ifølge denne tankegangen skal den islandske godedømmeinstitusjonen med tingforsamlinger ikke oppfattes som ny oppfinnelse. Hvis den islandske modellen er basert på den norske, impliserer det også at den lar seg anvende til en rekonstruksjon og vil kunne skaffe en nærmere forståelse av den norske tingordningen ved å studere den islandske. Dette ser vi blant annet ved Jón Viðar Sigurðsson og Storli, som trekker linjer fra islandske tingsteder for å drøfte utviklingstrekk ved jernaldersamfunnet i Nord-Norge. Tunanleggene ifølge denne tankegang blir slik «eldre utgaver av tingbodene på Island».

Preben Meulengracht Sørensen drøfter at den Islandske politiske og sosiale strukturen som ble etablert på Island lignet på det norske bondesamfunnet. Derimot hevder han at det ble gjennomført viktige endringer, en «omforming» fant sted, som resulterte i at det islandske systemet ble noe helt eget. Som fremtredende forskjell fantes det ikke overordna ledere eller konger. Han understreker at det derfor ikke var snakk om en kollektiv maktutøvelse, men en desentralisert distribusjon av makt.¹¹⁷ Oppdelingen i konge, jarl og herse finnes ikke på Island.¹¹⁸ Det fantes en spesiell høvdingtittel «goðar», som var ‘mer eller mindre likestilte ledere.’¹¹⁹ Storli har påpekt at det er mulig at den islandske institusjonen ble etablert som en reaksjon mot konsolidering av makt som foregikk i hjemlandet, og representerer slik et ideal. Hun drøfter at det på Island ikke vokste fram permanente maktsentra, som har sammenheng med at godedømmeinstitusjon var ustabil i den forstand at godedømmene ofte hadde kort

¹¹² Alf Ragnar Nielssen og Jón Th. Thór, ‘Bjarneyjar og Háløygene’, i *Nord-Norge i Europa. Arkeologi, historie og kulturvern. Venneskrift til Reidar Bertelsen*. Desember 2013, redigert av Hans Peter Blankholm, Håvard Dahl Bratrein, Johan E. arntzen og Keth Lind, 177-191. Tromsø Museums Skrifter XXXIV (Tromsø: Tromsø Museum, 2013), 183.

¹¹³ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 20, 137; Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 64; Guðmundur Ólafsson, ‘Þingnes by Elliðavatn: The First Local Assembly in Iceland?’, 343.

¹¹⁴ Nielssen og Thór, ‘Bjarneyjar og Háløygene’, 185-190.

¹¹⁵ Holmsen, *Norges eldste historie*, 124.

¹¹⁶ Storli, ‘Arkeologi og politisk historie’, 202-203.

¹¹⁷ Meulengracht Sørensen, ‘Social institutions and belief systems’, 21.

¹¹⁸ Holmsen, *Norges eldste historie*, 124.

¹¹⁹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 139.

levetid (to til tre generasjoner). Det var også mulig for framgangsrike bønder å etablere godeord ved å kjøpe den.¹²⁰

2.6.2 Den islandske godedømmeinstitusjonen

Island utgjorde ett lovfelleskap og ett lovområde.¹²¹ Alltinget ble antakeligvis opprettet rundt år 930, og fant sted på sommeren og varte i to uker. Alltinget sto øverst og dømte i siste instans, og det var kun på Alltinget at nye lover kunne vedtas. Storli kaller Alltinget «et møtested for hele landet».¹²² Bl.a. Roesdahl påpeker at Alltinget var høvdingenes ting: her møtte høvdingene med sine folk.¹²³

Senere ble det sosio-politiske landskapet delt inn videre, og øya ble delt i fire regioner, såkalte fjerding. Det lå rundt tre til fire lokalting i hver fjerding, og det ble opprettet Ting for fjerdingen i sin helhet, regionale ting. Slik kom det også et ting-nivå til, plassert over lokalting og under Allting.¹²⁴ Disse finner vi i Islandske skriftlige kildemateriale som «*vorÞing*», vår-ting. Det antas at disse ble holdt om våren, i forkant av Alltinget som ble holdt om sommeren.¹²⁵ Det var antakelig rundt 13 regionale vårting på Island.¹²⁶

Holmsen beskriver *goðar* som en spesiell gruppe høvding, som førte tilsyn med samfunnsanliggende (bl.a. konfliktløsning, religion, giftermål, tingsamling). Han omtaler disse som 'ledere av hov og ting' for sine respektive områder.¹²⁷ I perioden 930-1030 antas det at det fantes mellom femti og seksti godord på Island, som betyr rundt tolv til femten *goðar* i hver fjerding.¹²⁸ Lokaltingene ble holdt av *goðar*.¹²⁹ *Goðar* møttes på Alltinget, der den lovgivende forsamlingen «*logrétta*» samlet seg.¹³⁰ Her kan vi også trekke parallell mot Orknøyane på 900-tallet, der Holmsen skriver at 'Jarlen var alltid omgitt av sine høvding, gødingene («de gode»); de satt i hans råd, førte hærskipene og møtte fulltallige fram på det årlige tinget.'¹³¹

¹²⁰ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 137-139.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Ibid.*

¹²³ Roesdahl, *The Vikings*, 268.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 111-112.

¹²⁶ *Ibid.*, 115-117.

¹²⁷ Holmsen, *Norges eldste historie*, 124.

¹²⁸ Sigurðsson, *Godar og maktforhold på Island*, 63; jfr. Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 138-139.

¹²⁹ Roesdahl, *The Vikings*, 268.

¹³⁰ Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems', 21.

¹³¹ Holmsen, *Norges eldste historie*, 119.

2.7 Germansk analogi

Storli påpeker at sosialantropologiske modeller som lenge har hatt en sterk posisjon i arkeologien og vært brukt som tolkningsramme, er hentet fra samfunn som ligger langt fra det nordiske jernaldersamfunnet, både med hensyn til tid og rom. Modeller som baserer seg på analogier fra germansk kultur har vært anvendt i nyere verk.¹³² Denne modellen tar utgangspunkt i det eldre jernalders germanske stammesamfunn. At bruk av denne modellen kan være fruktbart er grunnet i forståelsen om at det sosiopolitiske systemet i forhistorisk Hålogaland er nært beslektet med eldre germanske institusjoner. Dette er underbygd med at det arkeologiske materialet fra Hålogaland viser mange materielle likhetstrekk med store deler av Nord-Europa.¹³³ Dette framkommer blant annet av begravelseskikkene, til tross for regionale variasjoner. Likhetstrekkene synes til å 'avspeile en viss grad av ensartede religiøse forutsetninger og et felles sett ideologiske forestillinger'.¹³⁴

'Både språklig og kulturelt regnes Norden, inklusive Hålogaland, som en del av det germanske området, og selv om utviklingen i vårt område ikke har fulgt nøyaktig samme forløp som i andre områder, er det tatt til ordre for at forholdene hos germanske stammer med fordel kan legges til grunn for tolkningen av nordisk arkeologisk materiale.'¹³⁵

Som et eksempel kan vi peke mot en modell som har blitt anvendt for å forklare jernalderens politiske struktur og rikssamlingen. Modellen er basert på bakgrunn av kontinentale forhold hos goterne, alamannerne og frankerne og framveksten av det Merovingiske riket, derav «Merovingisk analogi». Overfører vi disse forholdene til norske forhold, får vi en sosio-politisk utvikling som kjennetegnes av å være en langvarig prosess, der mange større og mindre stammesamfunn smeltet sammen til større enheter (både på grunn av samarbeid og konflikt). Det oppsto på denne måten mer komplekse stammesamfunn, «stammeforbund», som til slutt utviklet seg til riker. Fra denne synsvinkelen skal rikssamlingsprosessen ses på bakteppe av en forutgående utvikling som allerede startet mange århundrer tidligere, i jernalderen.¹³⁶ Dette er et fruktbart utgangspunkt for komme nærmere en forståelse av

¹³² Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 122.

¹³³ Ibid., 16-18, 132-133; Bente Myhre, 'Germanske kongedømmer ved grensen til to imperier', i *Nordsjøens konger, Nordsjøens konger år 250-850 e.Kr.* Redigert av Evert Kramer, Ingrid Stourman og Andrew Greg, 41-54 (Esbjerg: Esbjerg museum, Stavanger museum, 2000); Näsman, 'Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi', 127-131.

¹³⁴ Myhre, 'Germanske kongedømmer', 26.

¹³⁵ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 20.

¹³⁶ Näsman, 'Sydskandinavisk samhällsstruktur', 1-3.

utviklingen i Norge, og vi vil komme tilbake til dette i kapittel 3 når vi behandler formasjonsprosesser mot større rettsfelleskap.

Storli understreker at vi samtidig skal være varsomme på grunn av kulturelle forskjeller innenfor det germanske kulturområdet.¹³⁷ Sammenligner man nordnorsk jernalder med forholdene lenger sør, kan vi blant annet nevne kontrasten når det gjelder bosetningen og den spredte befolkningen i nord.¹³⁸ Med materielle likhetstrekk mellom germanerne i Hålogaland og Nord-Europa refererer Storli til boligformen, det personlige utstyret, gravmaterialet m.m. og ser dette som indikasjon på at 'befolkningen alt fra tidlig i jernalderen var kjent med, og sannsynligvis også delte, det ideologiske tankegodset som lå til grunn for organiseringen av de germanske stammene.'¹³⁹

'En av de mest sentrale kjennetegnene ved de nye stammedannelsene var deres krigerske levesett og ledernes krigsfølger. Et annet sentralt kjennetegn ved germansk kultur er den sterke forbindelsen mellom våpen, sosial status og drikkeutstyr som særlig kommer til uttrykk i gravmaterialet.'¹⁴⁰

Ved siden av det arkeologiske materialet, foreligger det beskrivelser av germanske samfunnsforhold, der to verk står sentralt. Først har vi Julius Caesar's arbeid fra 51 før Kristus, med beskrivelser av det tidlige germanske samfunnet. Tacitus' verk *Germania* er skrevet senere, ca. 98 etter Kristus. Beskrivelsene i disse verkene er ulike, som selvfølgelig kan skyldes at samfunnet har utviklet seg videre. Samtidig kan vi peke på at det på Tacitus' tid fantes godt etablerte kontakter mellom germanske stammer og det romerske imperiet. Romerske erobringer og tilstedeværelse over flere generasjoner impliserer også en kulturutveksling og romersk påvirkning på utviklingen av germanske samfunn.¹⁴¹

Det er imidlertid vanskelig å vite hvor stor vekt vi kan legge på troverdigheten i Tacitus' framstilling. Som flere har hevdet, er Tacitus' beskrivelse farget av en moralpolitisk kritikk av forholdene i Roma.¹⁴² I hvor stor grad framstillingen tjener forfatterens egen politiske agenda og hovedpoeng, eller er grunnet i virkelige forhold, er vanskelig å fastslå.

¹³⁷ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 16-20, 132-133; Bente Myhre, 'Germanske kongedømmer ved grensen til to imperier', i *Nordsjøens konger, Nordsjøens konger, år 250-850* (Arkeologisk museum i Stavanger/Esbjerg Museum, 2000);

¹³⁸ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 133.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid., 130-132.

¹⁴¹ Edward Arthur Thompson, *The Early Germans* (Oxford o.a.: Clarendon Press, Oxford University Press, 1965), 1-2.

¹⁴² Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 127.

‘På tross av variasjoner innenfor den germanske verden er det grunn til å tro at enkelte beskrivelser også kan være gyldige for skandinaviske samfunn i eldre jernalder. Til forskjell fra hverdagslivets trivialiteter har stammens sentrale organ sannsynligvis vært mer stabilt over tid, eller i hvert fall fungert ut fra en fasttømret struktur som var lettere å fremstille korrekt.’¹⁴³

Med stammens sentrale organ kan vi tenke på høvdingesamfunnet og tingordningen. Tacitus beskriver germanske samfunn rundt 100 e.Kr, der tinget hadde som fremste oppgave å ivareta lov og rett. Ifølge Tacitus valgte germanerne sine høvdinger på tinget. Høvdingen hadde et råd som besto av personer som var valgt av befolkningen, som han kunne rådføre seg med.¹⁴⁴ Det er slike beskrivelser som kan ha potensiale for vår diskusjon om den nordnorske tingordningen i jernalder, som vi skal drøfte mer inngående i neste kapittel.

2.8 Oppsummering

I det første kapitlet har vi vært inne på hvordan tunnalegg har blitt tolket, og gjort rede for ulike funksjonsforklaringer for disse jernalderanleggene. Denne oppgaven ser på Åse-anlegget i lys av tingsted-hypotesen, og vi har introdusert dette begrepet og diskutert hva som ligger i det. Vi har sett at det er viktig å ta sikte på at politiske, militære, religiøse og sosiale funksjoner var sammenvevde i jernalderen, og tinget skal dermed ikke betraktes om en ren juridisk institusjon.

Dette har implikasjon for vår forståelse av maktgrunnlaget for herskere: vi skal ikke sette et skille mellom religiøs og verdslig makt, og herskerne utøvde flere funksjoner og dekket ulike behov som beveget seg over hele dette spekteret. Prinsippet kan også tilpasses når vi ser på jernalderens bebyggelse, der vi har pekt på både naust-, gårds- og tunanlegg, som kan oppfattes som flerfunksjonelle bygninger. For tingstedene betyr dette at de var arenaer for en mangfoldig virksomhet. Vi kan tenke oss at selv om tingforsamlingen har vært en sentral funksjon, gikk dette hånd i hånd med funksjoner knyttet til sosiale, politiske, militære og religiøse behov.

¹⁴³ Lotte Hedeager og H. Tvarnø, *Tusen års Europa-historie. Romere, germanere og nordboere*, oversatt av Kåre A. Lie (Oslo: Pax Forlag, 2001), 38-40, 104-105; jfr. Grethe Bjørkan Bukkemoen, ‘Samlingssteder og knutepunkter’, i *Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder*, redigert av Lotte Hedeager, 135-302 (Oslo: Unipub / Oslo Academic Press og Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, 2006), 223-224.

¹⁴⁴ Näsman, ‘Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi’, 126; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 126-127, 140-141.

Vi har videre drøftet at dette er reflektert i det skriftlige kildematerialet, som gir oss (indirekte) beskrivelser av tingforsamlinger, for eksempel når de brukes i fortellinger som referanse eller setting for handlingen. Forfattere har plassert hendelser, aktiviteter og personer av ulik art på tingforsamlingen, som samtidig impliserer at forfatteren anså det som han beskriver som naturlig at det kunne ha foregått her. Med andre ord, at det ikke er i strid med (publikumets) oppfatning og forståelse av hva som kunne ha skjedd på disse forsamlingene. Selv om det er usikkert i hvor stor grad kildematerialet over- eller underkommuniserer betydningen og omfanget av de ulike virksomhetene - som vi har utdypet for handelsaktivitet - er det samtidig en pekepinn der det mangfoldige aspektet kommer tydelig fram.

Det er usikkerhet rundt Tingets opprinnelse, innhold og plass i jernalderssamfunnet, men de fleste forskere er enige i at Norges tingordning i middelalder er en institusjon som har røtter bakover i tid og at opphavet kan plasseres i jernalder. Teorier rundt hvordan tunanlegg kan ha fungert som tingsteder og hva jernalderens tinginstitusjonen gikk ut på, bygges på tolkninger av materielle og skriftlige kilder som er knyttet til andre germanske samfunn som ligger fjernt fra jernalderens Nord-Norge i tid og/eller rom. Dette gjelder germanske stammer og stamme-forbund på kontinentet i de første århundre etter Kristus, tinginstitusjon på Island og i Norge i tiden frem til overgangen til middelalder (fra det 10 århundret og framover).

At analogislutningene kan anvendes baseres på det forskere ser som betydelige likhetstrekk. For eksempel pekes det på at det arkeologiske materialet fra Hålogaland viser mange materielle likhetstrekk med germanske samfunn fra kontinentet, noe som har blitt styrket av kulturkontakt og –utveksling. Likhetstrekkene i det materielle tolkes som indikasjon på at det også kan være likheter når det gjelder det ideologiske tankegodset og sosial organisering, høvdingsamfunn og tingordning. Slik har verk som omtaler forholdene på kontinentet blitt brukt til å drøfte hvordan tingordningen kunne ha foregått i norsk jernalder (germansk-anlaogi). Da Island ble kolonisert på 900-tallet etablerte landnåmsmennene Ting i kort tid etter at hadde gått på land. Flere forskere har argumentert for at dette ikke er en ny oppfinnelse, men at det er bygget etter norsk modell. De islandske tingstedene og godedømmeinstitusjonen kan ha gjennomgått en utvikling som gjør at de skiller seg fra det norske på flere punkt. Samtidig kan tunanleggene, i hvert fall delvis, ses som eldre utgaver av islandske tingsteder og at tinginstitusjonen som de representerte ble videreført her. Slik kan også kildematerialet som omtaler den islandske tingordningen være relevant for å få innsikt i den norske tingordningen fra jernalderen.

3 Tinget i et lagdelt samfunn

Jernalderssamfunnet karakteriseres ved at den var lagdelt. Trellene sto nederst på rangstigen, og befant seg utenfor rettssamfunnet.¹⁴⁵ Blant bøndene var de økonomiske forskjellene store, men det antas at størstedelen av bøndene har vart selveiende. For folk flest gav tilhørighet til en hushold beskyttelse og omsorg. Husbondene, som var ledere for sine respektive hushold, sto under høvdingenes beskyttelse. Slik dannes det et bilde av landskapet med gårder, som lå på en viss avstand fra hverandre, og som var tilknyttet sine respektive høvdinge. Forholdet mellom husbonden og høvdingen -og indirekte mellom husholdet og høvdingen-, var kjennetegnet av en gjensidig lojalitet (tjeneste/gjentjeneste-aspekt), der høvdingen sørget for beskyttelse mens bøndene støttet høvdingene i kamp.¹⁴⁶ Forholdet mellom høvdinge og bønder kan derfor betegnes som patron-klient-forhold.¹⁴⁷

Høvdingene hadde sine «dominansområder» eller «innflytelsesområder». Det er viktig å ikke oppfatte disse som statiske enheter. Grensene har bestandig vært i bevegelse, på lik linje med størrelsen av høvdingenes nettverk og ressurstilgang som han til enhver tid rådde over.¹⁴⁸ Husbonden som var knyttet til høvdingen representerte et hushold, en gård som kan ses som en produksjonsenhet basert på kombinasjonsøkonomi, der lokale jaktområder, fuglefjell, fiskefelt, jernmalforekomster, m.m. ble utnyttet. Høvdingsetet, selve gården, kan betraktes som samfunnets maktsenter på lokalnivå: det utøvde administrative, seremonielle, økonomiske, religiøse og ideologiske oppgaver for sitt respektive område.¹⁴⁹ Høvdinggårdene har også vært et naturlig samlingssted ved seremonier og fester.¹⁵⁰ Maktsentra var gjerne synlige elementer som utmerket seg i landskapet på grunn av plassering og størrelse.¹⁵¹

Hvilken plass har Tinget og tunanlegg i et hierarkisk samfunn? Har institusjonen hatt betydning for konstruksjon og opprettholdelse av gruppesamhold og internt hierarki? Også

¹⁴⁵ Trellene ble betraktet som eiendom, og ved krenkelse skulle herren få erstatning. Holmsen, *Norges eldste historie*, 181.

¹⁴⁶ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 20-21, 25-26; Jón Viðar Sigurdsson, 'Forholdet mellom frender, hushold og venner på Island i fristatstiden', i *Historisk Tidsskrift*, 3 (1995): 311-330 (311).

¹⁴⁷ 'Patron-klient-forbindelsen er en allianse mellom to personer med ulik status, makt og rikdom. Begge finner det fordelaktig å alliere seg med den andre, og begge har noe å gi: klienten lojal støtte og aktelse, patronen beskyttelse og hjelp. Patroner og klienter er forpliktet til å støtte hverandre, og det er patronen som bestemmer pliktene til sine klienter.' 14. Jón Viðar Sigurdsson, 'Vennskap i det islandske fristatssamfunnet (ca. 930-1262/64)', i *AGIS* 12, 2 (2012): 1-18. <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2012,2/Platonacta/sigurd.pdf>

¹⁴⁸ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 23-24; Hansen, 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge', 81; I forskningen har det vært fremlagt at pelsverkeksperten har hatt en betydelig rolle, som går ut på organisering av handel, fiske og fangst. Dette impliserer videre handelsforbindelser med samiske folkeslag som leverandører av ettertraktede fangstprodukter som bl.a. pels, tran, hvalrosstenner m.m. På den andre siden er det jordbruksressurser som var avgjørende, med tanke på tilgang på dyrkingsjord. Hansen, 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge', 81-82.

¹⁴⁹ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 26.

¹⁵⁰ Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen'.

¹⁵¹ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 26.

den sosiopolitiske organisering av det tidlige islandske samfunnet og eldre germanske samfunn har hierarkiske strukturer. Hvilke holdepunkter gir kildematerialet oss?

I Caesars beskrivelser møter vi det germanske samfunnet delt inn i klaner (eller slekter) som den grunnleggende økonomiske enhet. Blant klanene var det ikke sosiale forskjeller av betydning.¹⁵² Klanene inngikk i større felleskap, stammer. Stammenes ledende menn kunne fungere som meklere ved interne tvister, men har antakelig ikke utøvd tvangsmakt. De ulike stammene ser ikke ut til å ha vært bundet sammen av et felles organ eller sentralt lederskap i tider med fred. I tider av nød og krig, derimot, ble det ifølge Caesar holdt forsamlinger av ledende menn, der det ble tatt militære beslutninger og laget strategiske planer. Det er ikke helt tydelig om dette utelukkende gjaldt i tider med uro. Det er mulig at forsamlingen fant sted oftere - for eksempel knyttet til spesifikke tider på året eller at den ble kalt inn ved spesifikke hendelser. Videre beskriver Caesar at en rekke høvdinger ble valgt i krigstider. Disse kommer fram som likestilte og felles ledere, som ledet en gruppe med krigere hver. Slik fantes det en form for sentralt lederskap i krigstider og når det gjaldt militære styrker. Caesar nevner også at det ble holdt forsamlinger for krigere, men sier lite om hvilken makt som disse forsamlingene hadde.¹⁵³

Hos Tacitus finner vi også igjen beskrivelser av forsamlinger og (ulike typer) høvdinger, men her forekommer disse *både* i tider av fred og krig. En annen påfallende forskjell er at det framgår at det fantes større sosiale forskjeller enn det gis uttrykk for i Caesars verk. Edward Arthur Thompson argumenterer for at akkumulering av privateid formue resulterte i at den patrilineære organisasjonen ble favorisert framfor den matrilineære. Med andre ord, arvet sønnene eiendom framfor slekta. Det førte også til større sosiale forskjeller innenfor klanen, som Thompson drøfter, undergravde klanen som grunnleggende enhet i samfunnet. Dette resulterte i oppkomsten av en arvelig adel, der ledere sikret sin sosiale stilling ved hjelp av krigerfølget, «*comitatus*».¹⁵⁴ Krigerfølget trekker han fram i denne forbindelsen, som han ser hadde gjennomgått en viktig endring. Fra å være et midlertidig følge som en leder kunne samle i forbindelse med et spesifikt formål, f.eks. en bestemt plyndringsferd, hadde det blitt til en følgegruppe av permanent karakter. Mens det tidligere følget ble oppløst i det

¹⁵² Caesar beskriver at rikdomsforskjeller var små. Han skriver at ledende menn for hver stamme hvert år bestemte hvilke områder som skulle bli åkerland. Åkrene ble pløyet og høstet i felleskap, ikke fordelt blant individer eller hushold, som antakelig var følget av en fordeling av jordbruksprodukter. Thompson drøfter at den kontinuerlige re-lokalisering av åkerland og felles distribuering, gjorde at det ikke kunne oppstå betydelige ulikheter, samtidig at det begrenset ledernes muligheter til å monopolisere ressursene på. Det var kun med tanke på husdyrholdet, fordi flokkene antakeligvis var eid av hushold, at sosiale forskjeller kunne oppstå. Thompson, *The Early Germans*, 8-9.

¹⁵³ *Ibid.*, 10-14.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 26-60.

øyeblikket formålet var utført, altså plyndringsferden var gjennomført, var følget nå knyttet til høvdingen på varig basis. Høvdingen med krigerfølget utgjorde en politisk og dømmende enhet, samt en kampenhet. Thompson drøfter videre at dette gjaldt en uavhengig militær styrke som var knyttet til høvdingen personlig. Hirten var ikke underlagt stammerådet, og dermed kunne høvdingen bruke den i strid med rådets interesser.¹⁵⁵ Her ser vi en mulig parallell med høvdingenes hird i jernalderens Nord-Norge. Det ville implisere at oppkomsten av krigerfølget, hirten, styrket høvdingenes posisjon ikke bare ovenfor sine konkurrenter og trusler utad, men også kunne anvendes som maktmiddel innad i gruppa (rettskretsen), og stille seg i opposisjon til Tinget. Dette er et interessant spørsmål som vi skal komme tilbake til. Først skal vi se nærmere på hvordan gruppesamholdet ble opprettholdt innenfor det interne hierarkiet.

3.1 Gruppesamhold og internt hierarki

Ifølge Tacitus' besto hirten av krigere som var sammensatt av det øvre sjiktet i samfunnet, adel og frie bønder, og dannet *på tvers av slektslinjer*. Hirten var bundet til høvdingen gjennom en troskapsed. Båndet mellom følget og høvdingen var gjensidig, og ble opprettholdt ved at høvdingen hadde et overskudd som han kunne dele med hirten: verdisaker, militærutstyr, mat og opphold m.m.¹⁵⁶

Også i islandsk modell ser vi likheter. Storli drøfter at de sosiopolitiske enheter på Island var grunnnet i personlige bånd mellom lederen og følgere, og ikke hadde sitt grunnlag i slektskap.¹⁵⁷ Fra lovverket fremgår det at *Godenes* makt ikke lå forankret i et geografisk område eller territorium. Samtidig var de forbundet til sine respektive lokalting og fjerding.¹⁵⁸ Storli poengterer at deres makt først og fremst var basert på mannforråd, det antall tingmenn som de til enhver tid kunne mobilisere.¹⁵⁹ Hun vektlegger videre godenes evne til å tiltrekke seg tilhengere, personlige egenskaper som generøsitet og veltalenhet.¹⁶⁰ Båndet mellom den enkelte gode og bøndene 'kan oppfattes som et forbund til gjensidig støtte, hjelp og beskyttelse. Det bygget på tillit og hadde i rettslig forstand form av en privat avtale.'¹⁶¹ I det skriftlige materialet er det begrep som «venn» og «vennskap» som anvendes, spesielt i

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Lotte Hedeager, *Tusen års europa-historie*, 285; Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 113; Näsman, 'Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi', 126-127.

¹⁵⁷ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 130; Thompson, *The Early Germans*, 26-60; Meulengracht Sørensen vektlegger slekt mer enn Storli gjør, og kaller familiebånd for de sterkeste og viktigste lojalitetsbånd. Samtidig beskriver han at alle bøndene måtte knytte seg til høvdinge, og menn og kvinner som ikke eide land mått knytte seg som tjenere til gårder eller gårdsfelleskap. Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems', 22.

¹⁵⁸ Ibid., 21-22.

¹⁵⁹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 138.

¹⁶⁰ Ibid., 148.

¹⁶¹ Ibid., 138.

forhold til relasjonen mellom *goðar* og tingmenn. Derimot har dette begrepet et annen meningsinnhold enn dagens bruk. Vennskapsbåndene var mer formalisert og funksjonelt sammenlignet med i dag. Det var en personlig kontrakt, med plikt om gjensidig støtte.¹⁶² Meulengracht Sørensen beskriver dette som et «klientforhold»: Bøndene støttet sine *goðar* og var hans følge på tingmøtene. I tillegg ble bønder utpekt til å sitte som dommere på Alltinget.¹⁶³ Alle bøndene måtte knytte seg til en gode, men innenfor fjerdingen sto de fritt til å velge.¹⁶⁴

Jón Viðar Sigurðsson utreder at høvdingenes maktgrunnlag var forankret i nettverket og ressurstilgangen som han til enhver tid hadde. Nettverket bygget på allianser eller vennskapsbånd. Eksisterende vennskapsbånd måtte opprettholdes og kontinuerlig fornyes, samt at nye allianser ble inngått. Gjestebud og gaveutveksling var sentrale elementer i opprettholdelsen av nettverket. Beskrivelser av inngåelse av nye vennskap, som vi finner i det islandske sagamaterialet, går bestandig hånd i hånd med det å gi gaver og holde gjestebud. For å kunne opprettholde maktgrunnlaget og yte beskyttelse, var ressurstilgangen avgjørende. Her kan vi tenke på at høvdingen trengte et overskudd for å kunne forsørge hirden (bl.a. mat, krigsbytte og gaver) og dermed sikre seg en sterk krigerfølge. Videre trengte høvdingen et overskudd for å handle bort og skaffe seg prestisjevarer som så var viktig i forbindelse med gaveutveksling.¹⁶⁵ Landbruksressurser som var knyttet til høvdingsgården, som selve jordegodset og eventuelle leiegårder, var også et viktig element.¹⁶⁶

I det førstatalige samfunnet var det ikke en fast, sentralisert og eksklusiv makt. Det var personlige bånd som bandt samfunnet sammen. Med andre ord var makt konstruert rundt en såkalt personsforbund-dannelse. For å innta og opprettholde lederposisjon var personlige egenskaper og økonomiske ressurser avgjørende.¹⁶⁷

Gaveutveksling er en viktig mekanisme innenfor nettverket av sosiale relasjoner.¹⁶⁸ Varer har fra dette ståstedet stor betydning i sosial og politisk forstand. Gaver kunne brukes for å styrke relasjoner og høvdingenes maktgrunnlag. Samtidig kan vi tenke at tilgang på varer gjorde at

¹⁶² Sigurðsson, 'Forholdet mellom frender', 325-326.

¹⁶³ Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems', 21-22.

¹⁶⁴ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 138; Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems', 21-22.

¹⁶⁵ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 23-24.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 25-26; Sigurðsson, 'Forholdet mellom frender', 326.

¹⁶⁷ Esben Kopperstad, '*Norsk*' *emisitet og de tidligste skriftlige kilder i vikingtid og middelalder 900 1150 e.Kr.* Masteroppgave. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier. Universitetet i Oslo, 2006, høst, 78; Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 13-14.

¹⁶⁸ Ludmilla Jordanova, *History in practice* (London: Hodder Arnold, (2000) 2. utg. 2006), 70.

man kunne holde storslåtte gjestebud. Gjestebud hadde også en gjennom rituelle blotshandlingene. Slik gikk økonomiske, sosiale og politiske aspekter hånd i hånd.¹⁶⁹

Hansen skriver:

‘Det er særlig sagaenes beretninger om en del av de háløyske høvdingene ved overgangen til historisk tid, som har fått forskerne til å tenke i disse banene. Her beskrives det en mangslungen aktivitet ledet av høvdingene, både når det gjelder forskjelligartet produksjon i nærområdet og forbindelser til fjernere omland. Dessuten legges det vekt på hvor rause og rundhåndede høvdingene var, når det gjaldt materielle ytelser til sine allierte og underordnede.’¹⁷⁰

Storli peker også på andre mekanismer for å opprettholde lojalitetsbånd, nemlig gjennom drikkeritualer.¹⁷¹ Hallen er viktig i denne konteksten, og utgjorde et sosialt og kulturelt sentrum og var arena for viktige begivenheter. Hallen finner vi først på 300-tallet i nordisk området, mens den første hallen i Nord-Norge (som del av langhuset, istedenfor at hallen er et separat bygg som vi ser i Sør-Norge), antakeligvis ble reist på Borg på 400- eller 500-tallet.¹⁷²

Roesdahl poengterer at det fantes flere mekanismer som bandt mennesker sammen. Et eksempel er det gammelnorske *félagi*, som finnes igjen på runeinskripsjoner og viste til et fellesskap, der begge partnere var bundet til hverandre med gjensidig forpliktelse. Dette kunne f.eks. være et skip som var i felleseie, eller en handelsaksjon, eller en gruppe krigere som hadde sverget troskapsbånd til en herre. Andre eksempler finner hun i områder der folk bodde sammen i landsbyer der det fantes fellesskap i forbindelse med felles forsvar, religion, rettsystemet og tinget.¹⁷³

3.2 Stabile eller ustabile forhold?

I kampen om ressurser, bl.a. tilgang til prestisjevarer, våpen og mat, kunne høvdingene komme i konflikt med hverandre. Jón Viðar Sigurðsson understreker at maktkamper og ufred var vanlig tilstand for Norge og størstedelen av europeisk historie generelt.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Hansen, ‘Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge’, 83, 86.

¹⁷⁰ Ibid., 83-84.

¹⁷¹ Storli påpeker at drikkegilder og drikkeritualer som omtales i det angelsaksiske diktet Beowulf (c. 850), og ser her en parallell med referanser i den norrøne sagalitteraturen. Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 133.

¹⁷² Ibid., 130-134; Se også Hansen, ‘Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge’, 95.

¹⁷³ Roesdahl, *The Vikings*, 58.

¹⁷⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 23.

‘Makten skal ikke ha hatt den jevne geografiske fordelingen til alle tider. Vi må heller tenke oss en ustabil situasjon der makten er ulikt fordelt til ulike tider, slik at det samlede området av småriker i noen perioder er underlagt en eller flere sentralenheter. Politiske ledere for slike enheter ligger enten i konflikt eller allianse med hverandre, og den enkelte leders mål vil være å samle en større politisk enhet. Det er dermed mulig å se en begynnende tendens til rikssamling allerede i folkevandringstid, dvs. i tidsrommet AD 400-550/600.’¹⁷⁵

Vi vil senere gå dypere inn på denne utviklingen mot større politiske enheter, og det Jón Viðar Sigurðsson kaller for «begynnende tendens til rikssamling». For nå ser vi nærmere på hvordan maktpolitiske personsforbunds-dannelser drøftet ovenfor, påvirket maktkonsentrasjon og territoriale enheter.

Spesielt i eldre forskning, både innenfor arkeologi og historie, står oppfatningen om at jernaldersamfunnet bør oppfattes som et ættesamfunn sterk. Ifølge denne tankegangen er ætta et av samfunnets viktigste prinsipp. Et slikt samfunn baserer seg på blodfelleskap, der nedstamning regnes fra en felles stamfar, og som er det avgjørende elementet for sosial status, menneskets forhold til hverandre og verden rundt.¹⁷⁶ I nyere forskning framheves det at ætt og slektskap har inntatt en viktig posisjon både på privat, sosialt og politisk plan. Ifølge Jón Viðar Sigurðsson var det ættebakgrunn og herredømme over jord som var de to avgjørende faktorene for *sosial status*.¹⁷⁷ Derimot betraktes ætt og slektskap ikke lenger som hovedmomentet. Det er båndet mellom husbonden (gårdene) og høvdingene som var samfunnets viktigste sosiale bånd: I et samfunn uten sentralmakt var det bare høvdingen som kunne gi reelt verge og vern. Ættebåndene var som regel uvesentlige i denne sammenhengen.¹⁷⁸ De vertikale vennskapsbånd var viktigere enn de horisontale: relasjonene med de som hadde makt kunne være viktigere å vedlikeholde og styrke, enn relasjonene med slekta. I tillegg opprettet bøndene vennskapsforhold med andre bønder etter samme prinsipp: gjensidig plikt til å støtte hverandre i form av rådgivning og hjelp i konfliktsituasjoner.¹⁷⁹

Når det gjaldt mektige slekter i det øverste sjiktet hadde ættebakgrunn en mer sentral posisjon enn hos fattige slekter lenger ned i hierarkiet. Dette ser vi tilbake i godenes ætter på Island:

¹⁷⁵ Ibid..

¹⁷⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 122-123.

¹⁷⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 19.

¹⁷⁸ Sigurðsson, ‘Forholdet mellom frender’, 311.

¹⁷⁹ Ibid., 327.

disse inneholdt som regel *flere slektsledd* en de øvrige ættene i samfunnet. Ættetilhørighet var slik større i ætter med stor makt og rikdom, sammenlignet med slekter som hadde lite og som sto på bunnen av samfunnet.¹⁸⁰ Et konkret eksempel på dette kan være Roesdahls undersøkelse av blant annet runeinskripsjoner og annet arkeologisk materiale: Hun understreker at det var personens kjernefamilie, og båndene mellom gifte par, søsken, og foreldre og barn, som ble fremhevet. I kongelige familier, derimot, ble det også vist til fjern slekt.¹⁸¹

Vi skal se nærmere på slektskapssystemet i det norrøne samfunnet. Slektskapssystemet var bilateralt. Dette resulterte i at slektskapsbåndene kunne gå på kryss og tvers. Hvert individ hadde sitt eget sett med nære slektninger, i et stort nettverk av slektskapsgrupper, med overlappende slektsbånd. Dette betydde at det var utrolig mange måter å følge de forskjellige slektsleddene bakover i tid. Fordi forpliktelser og tilknytninger ble spredd i flere retninger kunne lojalitetskonflikter lett oppstå når medlemmer fra samme slekt kom i konflikt med hverandre. Fra dette ståstedet egnet ætter seg ikke særlig som organisatoriske enheter. På den andre siden, som bl.a. Jón Viðar Sigurðsson understreker, egnet de seg særdeles godt til å knytte allianser.¹⁸²

Slektskapssystemet hadde samtidig klare patrilineære trekk, det var kun sønner som kunne føre ætta videre.¹⁸³ Ifølge den gjeldende arveregelen skulle makt fordeles likt mellom ekte og uektefødte sønner. Dette kunne føre til konflikter mellom brødre, samtidig at det var avgjørende å ha sønner for å opprettholde posisjonen.¹⁸⁴ Slektskapsstrukturene var i en permanent fluks. Arveskifte og dannelse av nye ættelinjer påvirket omfanget av tilegnet land, eiendom og makt. Det var vanskelig å beholde dette over flere generasjoner.¹⁸⁵ Esben Kobberstad peker også mot Gulatingsloven som beskriver arve- og bøtesystemene. De beskriver forpliktelsene som de ulike slektskapskategoriene hadde ovenfor hverandre. Dette viser seg til å opphøre i de horisontale slektskapsbåndene ved tredjeleddet, tremenning, og vertikalt ved oldebarna. I Kobberstad sine ord viser det norrøne slektskapssystemet på denne måten «oppløsningstendenser».¹⁸⁶

¹⁸⁰ Ibid., 316-317.

¹⁸¹ Roesdahl, *The Vikings*, 58.

¹⁸² Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 24; Sigurðsson, 'Forholdet mellom frender'; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 123; Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 15.

¹⁸³ Sigurðsson, 'Forholdet mellom frender', 314.

¹⁸⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 24.

¹⁸⁵ Kobberstad, 'Norsk'' etnisitet, 77.

¹⁸⁶ Ibid., 76-77.

Dette er også viktig for vår forståelse av lederposisjonen. For å sikre seg personlig makt og prestisje måtte høvdingen inngå allianser med medlemmene av det øverste sjiktet av samfunnet.¹⁸⁷ Når vi tenker på at makt er konstruert rundt en personsforbund-dannelse, vil den opphøre ved herskerens død. På dette øyeblikket vil det oppstå et maktvakuum. Det er ingen selvfølge at etterkommere ville overta denne maktposisjonen, med ressursgrunlaget herskeren hadde rådet over, alliansenettverket og sett av støttespillere. I maktvakuumet kan andre komme inn og overta, dette gjaldt både etterkommere og konkurrenter. Maktområdet kunne bli innlemmet i større områder, og vi kan også tenke oss at det går i oppløsning og splintres i små deler.¹⁸⁸ I praksis resulterte dette i et ustabil politisk landskap, der maktsentra skiftet: noen gårder var maktsentre i en kort periode mens andre holdt denne posisjonen i flere hundre år.¹⁸⁹

Kobberstad oppsummerer det slik:

‘Utredningen av de skiftende og ustabile hierarkisk maktstrukturene har demonstrert at de maktpolitiske personforbunds-dannelsene en ser i vikingtid, ikke hadde evne til å utkrystallisere klare og permanente territorielle politiske enheter.’¹⁹⁰

For å få oppfylt behov om trygghet og sosial forankring var ikke slektskapsgruppa tilstrekkelig. Dette skapte en nødvendighet for andre institusjoner, utover ætten.¹⁹¹ Her kan vi trekke linjen opp mot Island, som Storli skriver:

‘Det faktum at de islandske godedømmene sjelden besto i mer enn et par generasjoner, og at det derfor i liten grad ble etablert permanente sentra, styrker oppfatningen om at tunanleggene representerer en institusjon som eksisterte mer eller mindre uavhengig av personlige allianser og personlig makt.’¹⁹²

Dette gjør rom for en institusjon som kunne skape stabilitet og kontinuitet, noe som slektskapssystemet ikke kunne. Her kan vi dra inn rettsfelleskapet og tinget som bindende element. Men før vi fortsetter med denne diskusjonen i fjerde paragraf, skal vi først se

¹⁸⁷ Ibid., 79.

¹⁸⁸ Ibid., 78.

¹⁸⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 24.

¹⁹⁰ Kobberstad, ‘Norsk’ *etnisitet*, 79.

¹⁹¹ Ibid., 76-77.

¹⁹² Storli, *Hålogaland* for rikssamlingen, 149.

nærmere på maktgrunnlaget på tingforsamlingene og svare på spørsmålet om hvem det var som deltok på forsamlingene.

3.3 Bøndene som bestemmer?

Sunde drøfter at tingets deltakere i tidlig middelalder i Norge besto enten av lokalsamfunnet på lokalting, eller stormenn på regionsting. Maktgrunnlaget som lå i bunn for tingordningen var basert på maktforholdet mellom deltakere på den ene siden, og mellom deltakere og rettsordningen på den andre. Han argumenterer at dette har sammenheng med at det manglet en tvangsmakt som kunne sikre at doms resultat ble etterlevd. Han slutter med at det var tingmennesenes samlede autoritet som utgjorde selve maktgrunnlaget, understøttet av konsensus fra tingets deltakere.¹⁹³ Også Kobberstad vektlegger det relative styrkeforholdet mellom makthaveren og tingfolket. Også dette var basert på en personlig kontrakt, og herskeren var *avhengig av støtte og kontroll* over tingfolket. Rettsfelleskapets regler begrenset dermed også herskeren, og brudd kunne føre til fordrivelse.¹⁹⁴

Hvilke holdepunkter kan vi få fra Island? Meulengracht Sørensen konkluderer med at høvdingene på Island utøvet lovgivende makt i fellesskap, men kun kunne påvirke den dømmende makten på *indirekte* vis.¹⁹⁵ Storli skriver at til tross for den hierarkiske strukturen, må det tidlige islandske samfunnet og eldre germanske samfunn 'sies å ha visse demokratiske trekk.'¹⁹⁶ Hun peker på at høvdingmakten på Island var begrenset, og at 'alle frie menn hadde rett og plikt til å møte på tinget som tingmenn under en gode, eller høvding.'¹⁹⁷

Både hos Rudolf Keyser, Andreas Holmsen og Gustav Indrebø vektlegges bondesamfunnets aktive medvirkning i tingordningen tydelig. Som Per Sveaas Andersen drøfter, anvendte Keyser begrepet «likemenn» om odelsbøndene, som han identifiserte med folket, som han skilte fra leilendinger. Keyser drøftet at det var folket som kunne utøve samfunnets myndighet på vegne av folket. Folket delegerte denne myndigheten til den første blant sine likemenn, som for eksempel en hersker, høvding eller konge. Slik sett var høvdingenes

¹⁹³ Jørn Øyrehagen Sunde, 'Tinget som konfliktløysande organ', i *Speculum Legale: Rettsspegelen, ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*, redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 81-86 (Bergen: Fagbokforlaget, 2005), 83-86; Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI', 46.

¹⁹⁴ Kobberstad, 'Norsk' etnisitet, 83-84.

¹⁹⁵ Meulengracht Sørensen, 'Social institutions and belief systems', 21-22.

¹⁹⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 140.

¹⁹⁷ *Ibid.*

maktgrunnlag forankret hos folket, og fungerte som folkets representant eller «folkeviljens talerør».¹⁹⁸

‘Den norske bonde har altid maattet ansees som det norske folks første repræsentant. I oldtiden var han saa at sige den eneste. Ikke nok at bønderne utgjorde massen av folket og den mest raadende del av statssamfundet; hvad mere var: navnet bonde omfattet igrunnen alt hvad der var frit blandt folket; ti landets fornemste høvdinger like til kongen selv var bønder.’¹⁹⁹

I studiet av landskapslovene mener Holmsen at odelsbonden rettslig sett er den toneangivende samfunnsmodellen: ‘ut fra hans høye nivå graderer og regulerer lovene all den faktiske sosiale ulikheten, og hans myndige uavhengighet preger bøndernes felles rettshandlinger. Det er bondesamfunnets likeverdighetsprinsipp som her ennå virker - og bevarer samfunnsfreden.’²⁰⁰ Også Keyser setter folket fremst som lovgivende og dømmende makt, selv om han også fremhever at høvdingens samtykke var av betydning:

‘Vilde kongen, for at utdvide sin egen Magt (ríki sitt), feide udenfor Fylket, da kom det ganske an paa Folkets og dets naturlige Høvdingers Godtykke, hvorvidt det vilde hjælpe ham heri eller ei. (...) Hva den indre landsstyrelse angaar, da var tydeligen ingen hverken lovgivende eller dømmende Myndighed Fylkeskongedømmet tillagt. Disse Statsmyndigheder vare hos Folket.’²⁰¹

Tingordningen i Trøndelag beskrives av Indrebø som en ‘organisasjon for sjølvstyre og rettsvyrdsling ved folket sjølv.’²⁰² Også ved Holmsen ser vi likhetstrekk for denne synsvinkelen, og beskriver tingordningen på 1000-tallet: ‘Tingenes oppgave var å gi rettsgyldig uttrykk for samfunnets mening. (...) De som «dømte», var alltid bønder, aldri kongens eller kirkens menn. (...) Ble en mann tiltalt for lovstridig handling, var han fri dersom han kunne få et tilstrekkelig antall bygdemenn (...) til å sverge med seg at han var uten skyld.’²⁰³ Man kan stille spørsmål ved om denne fremstillingen er korrekt; samtidig

¹⁹⁸ Per Sveaas Andersen, *Rudolf Keyser. Embetsmann og historiker* (Oslo, Bergen: Universitetsforlaget, 1960), 249.

¹⁹⁹ Rudolf Keyser, ‘Om Nordmændenes Boliger og daglige Sysler i ældre Tider’, i *Langes Tidsskrift*, 1 bind (1847), 322.

²⁰⁰ Holmsen, *Norges eldste historie*, 181.

²⁰¹ Rudolf Keyser, *Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Efterlatte Skrifter* (Christiania. P.T. Mallings Forlagsboghandel, 1867), 21-22.

²⁰² Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 900-1130. Handbok i Norges historie 2* (Bergen, Oslo, Troms: Universitetsforlaget, 1977), 59.

²⁰³ Holmsen, *Norges eldste historie*, 182.

fremheves dette igjen at sosial støtte, og det å evne å få tilhengere til sin sak, kunne være av gjennomslagsgivende betydning.

Hvem var det som fikk møteplikt på Tinget? Som påpekt var det også blant bøndene store økonomiske ulikheter. De som hadde høyest status blant bøndene ble kalt for «haudden». Denne betegnelsen fikk tillagt forskjellig innhold i de ulike landsdelene, som bl.a. kommer til uttrykk i landskapslovene.²⁰⁴ På Island skiltes det mellom to typer bønder, «tingfarekaupsbønder» og «ikke tingfarekaupsbønder», og forskjellen var grunnet i gårdens størrelse. Det å kunne bli tingmenn var i prinsippet forbeholdt de som hadde nok eiendom og formue. Dette gjaldt i all hovedsak menn, men det hendte at kvinner ble tingmenn når de drev egne gårder, spesielt de som var av høy byrd.²⁰⁵

Vi kan derfor også lure på om dette på en eller annen måte har vært tilfelle i Norge på tingforsamlingen – var det alle frie menn som fikk møte eller gjaldt det et utvalg basert på bestemte kriterier?

3.3.1 Representasjonsprinsippet

Näsmann drøfter analogien hentet fra gotiske stammer og sørskandinavisk arkeologisk materiale. Han drar linjer mellom det arkeologiske materialet fra tidsrommet 200-400 e.Kr., fra gotiske stammer fra områder i dagens Ungarn og Romania på den ene siden, og sørskandinavia på den andre. Han bruker også klassiske skriftlige kilder som omtaler goterne og tilpasser dette til skandinaviske forhold. Han skriver at goterne var delt opp i forskjellige stammer som fungerte som selvstendige sosiale enheter i tider med fred. Stammene hadde et stammeråd med en høvding («reiks»), som ifølge Näsmann antakelig ble valgt av stammerådet. Høvdingen var avhengig av stammerådet i den forstand at han ikke kunne fatte beslutningen utenom. Videre hadde frie gotere talerett på landsbyens fellesmøter, og i tillegg et landsbyråd (en gruppe utvalgte innbyggere) som sto for forberedelse av saker som skulle behandles og at vedtakene ble virkeliggjort.²⁰⁶ Storli påpeker at viktige saker ble ‘avgjort av folket som helhet.’²⁰⁷ Dette kaller Näsman for rester av «stammedemokrati», der makt lå samlet hos stammerådet. Her trekker han en parallell med beskrivelser av germanske

²⁰⁴ I det østlandske lovverket er det snakk om en fri mann eller bonde, mens i Frostatingsloven og gulatingen loven det var snakk om en odelsbonde (en person født med odelsrett). Begrepet var slik forbundet med jord, og ifølge de sistnevnte to lovene måtte henholdsvis fire og seks ættled ha bodd på en gård for at familien hadde oppnådd odelsstatus. Bostedsperioden ble redusert til 60 år i landsloven. Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 21; Holmsen, *Norges eldste historie*, 180.

²⁰⁵ Sigurdsson, ‘Forholdet mellom frender’, 320-321, 328.

²⁰⁶ Romeren Cornelius Tacitus skrev Germania rundt år 98 e.Kr. Han skisserer kulturforholdene hos germanske stammer mellom Rhinen, Weichel, Donau og Østersjøen. Iversen, ‘Lov, rett og henrettelse’, 113; Näsman, ‘Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi’, 126-127.

²⁰⁷ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 140.

samfunnsforhold som vi kan finne i Tacitus' *Germania* (c. år 98 e.Kr.).²⁰⁸ Det var kun når det gjaldt saker av mindre betydning, at høvdingene kunne ta avgjørelser alene. Viktige saker ble lagt fram på folkeforsamlinger. På disse samlingene deltok stammens ledere, og alle hadde alle mulighet til å fremsette anklager og fremme søksmål.²⁰⁹

Iversen gjør rede for at disse beskrivelsene tyder på at det fantes faste samlingssteder knyttet til rettsutøvelse allerede i jernalderen.²¹⁰ Videre oppfatter han at Tacitus beskriver en form for «delegatting», sammenkomster av utsendinger fra beslektede folk. Et annet eksempel på dette finner Iversen ved Marklo-tinget i Saksen på 700-tallet, der han også mener å se «representasjonsprinsippet».²¹¹ I tillegg peker han på tingbøker fra middelalderen som beskriver at «delegasjoner» fra lokale tinglag deltok på samlingene. Iversen legger fram at dette også kan ha vært tilfellet på tingforsamlingene i jernalderen utover lokalt nivå.²¹² Han understreker at det kun var lokale Ting som var såkalte «Allting», med møteplikt for alle bønder.²¹³ Tunanlegg, ifølge denne drøftelsen, skal tolkes som overlokale ting. De var regionsting, som for eksempel det Iversen kaller for halvfylkesting og fylkesting. De kan oppfattes som former for «representasjonsting».²¹⁴ Han gjør rede for dette ved å se på sammenhengen mellom antall bygninger på anleggene og det administrative landskapet. Han kommer til konklusjonen om at 'antall bygninger i ringtunene samsvarer med antall lokale tingkretser i hvert fylke.'²¹⁵ Slik ser han for seg, at hver lokal tingkrets (skipsreider eller lokalting) har hatt sin egen tingbod.²¹⁶ Dette betydde at «delegasjoner», eller representanter fra lokale tingkretser, møttes og hadde sine respektive tingboder.²¹⁷

Orrí Vésteinsson kommer til lignende slutning i hans studie av de islandske tingstedene som i det skriftlige kildematerialet omtales som varting (regionale Ting som var et nivå under Alltinget). I drøftelsen trekker han en linje mellom den senere administrative inndelingen på Island, og antall boder som fantes på tunanleggene som ble brukt til regionale ting. Han ser en påfallende korrespondanse mellom antall boder på anlegget og antall sogn fra senere tid. Han undersøker muligheten om bodene representerte en politisk enhet som utgjorde et

²⁰⁸ Näsman, 'Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi', 126-127.

²⁰⁹ Ibid., 126; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 126-127, 140-141.

²¹⁰ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 104.

²¹¹ Ibid.

²¹² Iversen, 'Om arimetikk og rettfærdighet', 251-252.

²¹³ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 104.

²¹⁴ Han drøfter at det ikke er en sammenheng mellom skipsreider og sysselinndelingen og tunanleggene. Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 101, 109.

²¹⁵ Iversen, 'Tinget i Trøndelag', 71-108.

²¹⁶ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 125; Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 101-120.

²¹⁷ Iversen, 'Om arimetikk og rettfærdighet', 251-252.

lokalsamfunn.²¹⁸ Han påpeker at antallet boder på anleggene på de regionale tingstedene var for få til å representere individuelle frie bønder. Derimot argumenterer han for at disse representerte en sosial enhet som sto et nivå over den enkelte bonden, allikevel under *goðorðsmaðr*.²¹⁹ Orri Vésteinsson drøfter at det er mulig at disse gruppene var egalitær, men fremhever at det er større sannsynlighet for at de hadde en leder, en mann med tilstrekkelig status og som kunne regnes som *Þingmaðr*, som i sin tur var klient til høvdingen. Fra denne synsvinkelen representerte disse bodene den minste politiske enheten, og var knyttet til en ting-mann med deres følge bestående av bønder med begrenset sosial og økonomisk status, og slik representerte et lokalsamfunn med størrelse på 5-15 gårder.²²⁰

Her må det poengteres at det ikke er alle som er enige i at representasjonsprinsippet er gjeldende allerede i jernalder. Kobberstad for eksempel, drøfter at representasjonsprinsipp først kom inn like før året 1000. Dette setter han i forbindelse med at lovlandskapene nå hadde blitt så store, at lagtingene ikke lenger var Allting (der alle frie menn hadde møteplikt) men sendemannsting: det ble sendt representanter fra lokaltingene.²²¹

3.3.2 Tunanlegg og ledersjikt

Tinget kan også oppfattes som en institusjon som dannet rammer for den politiske virksomheten.²²² Hvordan passer høvdingen inn i dette bildet?

I sagamaterialet framkommer det at kongen og stormenn kunne kalle inn til tingforsamlinger – utenom de vanlige Tingene – som hadde et spesifikt formål eller som var nødvendig i forbindelse med en spesifikk situasjon. Erik Adolfsen påpeker at dette kunne gi kongen og stormenn et overtak i og med at de satt dagsorden, som kunne ha forsterket maktforholdene. Samtidig tyder dette på at tingordningen var elastisk til en viss grad, og anvendbar i forhold til behov som oppsto som følge av situasjonen.²²³ På lokalting ble tingforsamlingen gjennomført under ledelse av høvdingen,²²⁴ og vi kan tenke oss at Ting for en større region også ble ledet av en som hadde fått en opphøyet posisjon. Hvordan kunne høvdingen eller mektige individer

²¹⁸ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?' 115-118, 122.

²¹⁹ Han oversetter dette begrepet som «høvdingen». I drøftelsen påpeker han at det er tre av disse goðorðsmaðr som samler seg på de regionale tingene. Med andre ord skiller han ikke her mellom høvding og den betydningen som her har blitt lagt fram der goðar som representerer en høvdingtittel, men en med opphøyet status i forhold til en vanlig høvding.

²²⁰ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 115-117, 119-122.

²²¹ Kobberstad, 'Norsk' etnisitet, 88-89.

²²² Storli, 'Arkeologi og politisk historie', 196.

²²³ Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 63, 105.

²²⁴ Roesdahl, *The Vikings*, 268.

styre utfallet på Tinget eller påvirke det i hans fordel? Var tingordningen noe som begrenset herskerens makt eller var det et virkemiddel for å styrke den?

Thomson drøfter at det er usannsynlig at de germanske høvdingene (slik den framkommer i Tacitus' verk) ville ha inntatt en motstridende posisjon foran stammerådet. Han påpeker at dette allikevel har variert i praksis, med tanke på høvdingenes prestisje og personlighet. Vi kan tenke at noen høvdinge ville ha hatt en sterkere posisjon og klart å overtale rådet i hans favør. Samtidig har høvdingen vært avhengig av støtte, og måtte forholde seg og respektere *tradisjonen* som stammerådet representerte.²²⁵ Dette ser vi også igjen i det norske sagamaterialet, med beskrivelser av tingforsamlingen i kongens periode. Det er kongen som adresserer hele forsamlingen, og ønsker et svar fra et av medlemmene som ofte gjaldt en lokal leder. Gjennom akklamasjon eller stillhet, gav medlemmene uttrykk for enten aksept eller avvisning. Sverre Bagge poengterer at sagaene legger stor vekt på kongenes veltalenhet og understreker at en god leder måtte ha evnen til å adressere en stor forsamling på en slik måte at han fikk aksept for sine forslag.²²⁶

Jón Viðar Sigurðsson skriver:

‘Det er ingen grunn til å anta at tinget i denne perioden (800-, 900- og 1000-tallet), eller senere, har vært særlig demokratisk. Det var makten som rådde, det vil si høvdingene og kongene.’²²⁷

Adolfson gjør rede for maktforholdene på tingene slik det fremkommer av sagamaterialet. Han drøfter at rett og politikk var blandet i store deler av middelalderen. ‘Når tingene ble koblet inn, gir sagaene klart uttrykk for at politiske hensyn måtte tas når beslutninger ble fattet, dvs. at den til enhver tid sterkeste fikk gjennomført sine krav.’²²⁸ Dette både med tanke på styrken i forkant til tinget, samtidig kan det være en maktsoppsving på selve tinget.²²⁹ Storli definerer begrepet «politikk» i vid forstand på følgende måte: ‘alle sosiale forhold som angår makt og autoritet, prioriteringer, fordeling av verdier og valg av virkemidler for å oppnå målsettinger.’²³⁰ Bagge drøfter at uoffisielle møter, sammenkomster der det ble spist, drukket og festet sammen, mest sannsynlig har stått sterkt og kunne vært avgjørende for utfallet på

²²⁵ Thompson, *The Early Germans*, 35-36.

²²⁶ Roesdahl, *The Vikings*, 69; Sverre Bagge, *From Gang Leader to the Lord's Anointed. Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar. The Viking Collection* (Odense 1996), 25-33; Sverre Bagge, *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley: University of California Press, 1991), 149.

²²⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

²²⁸ Adolfson, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 61.

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ Storli, ‘Arkeologi og politisk historie’, 193.

ting-samlingen. I tilfeller av konflikter som måtte avgjøres på ting-samlinger, kan vi forestille oss at parter har prøvd å mobilisere tilhengere i forkant av samlingene. Slike forhold ser vi igjen i det islandske familiesaga materialet, og det er ikke usannsynlig at dette også har vært praksis i Norge.²³¹

Som vi har påpekt var jernaldersamfunnet sterk lagdelt. På tidspunktet av kongens inntreden på 900-tallet hadde det allerede blitt utviklet en sterk aristokratisk makt: Samfunnet var styrt av stormenn eller høvdinger, som spilte en fremtredende rolle på tingene. Det den fremvoksende kongemakten møtte på tingene var *et samlet lokalsamfunn under ledelse av høvdinger*. Det var disse høvdingene som kongen måtte forholde seg til.²³² Dette er et viktig aspekt. I det skriftlige kildematerialet finner vi imidlertid beskrivelser som gjenspeiler forholdet mellom kongen på den ene siden, og bøndene på den andre. Man kan så lure på hvor det har blitt av høvdingene på Tinget. Adolfsen gjør rede for at bonde-begrepet har blitt anvendt uregelmessig i kildene. Han gjør rede for hvordan høvdinger eller stormenn kan skjule seg bak bonde-begrepet i kvadene og sagaene. Med andre ord skal begrepet «bønder» i kildene ikke uten videre oppfattes som vanlig bondesjikt, men derimot som stormenn eller storbondesjikt.²³³ I lov-materialet, som omtaler tingordningen i en senere periode, har flere stormenn blitt til kongens ombudsmenn. Fordi stormennene har blitt omdannet til kongelige tjenestemenn, legger landskapslovene først og fremst vekt på forholdet mellom bønder og kongemakt på tingene. Derimot viser lovene samtidig at lendmenn 'fortsatt kunne oppføre seg som selvstendige stormenn, selv om utviklingen mer og mer gikk i retning av kongelige ombudsmenn. Motsetninger, som riktignok er personlige og ikke prinsipielle, mellom konge og stormenn også langt ut i det 12. århundre, er det mulig å se i sagaene.'²³⁴

Kongens posisjon og påvirkning på beslutninger på Tinget varierte både med tanke på tid og sted. Dette var også avhengig av hvilken plass og funksjon aristokratiet inntok i forhold til kongen. Kongelige tjenestemenn kunne ha ulike funksjoner, og titlene som var i bruk viste også geografisk variasjon.²³⁵

²³¹ Sverre Bagge, *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway, c. 900-1350* (København: Mueum Tusculanum Press & Universitetet av København, 2010), 338.

²³² Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 13, 26, 100.

²³³ *Ibid.*, 18-26, 102.

²³⁴ *Ibid.*, 103.

²³⁵ Roesdahl, *The Vikings*, 69.

3.3.2.1 Tunanleggets beliggenhet og tilknyttede ledersjikt

Nå ser vi på spørsmålet om tunanleggene kan settes i direkte forbindelse med aristokrati, spesifikke storgårder eller høvdinglekter. Flere tunanlegg, og spesielt tunanlegg i Nord-Norge, har blitt funnet i nærheten av storgårder som var antatte seter for høvdingætter. På denne måten har det nordnorske materialet vært utgangspunkt for hypotesen om at tunanlegg var knyttet til høvdingseter på en eller annen måte.²³⁶

I drøftelse av tunanlegg i sørvest Norge, understreker Grimm sammenhengen mellom tunanleggets lokalisering og arkeologiske funn som kan knyttes opp til maktsentra, som sentrale gårder, stornaust, gårdshauger og gravfunn.²³⁷ Grimm og Stylegar konkluderer med at det er sannsynlig at menneskene fra disse gårdene rådet over tunanleggene, og at mennesker som var sosialt knyttet til anleggene bodde i boplasser i området rundt.²³⁸ Også forekomsten av gravminner i nærhet av fylkesting i Trøndelag området kan indikere betydning av slekt og forfedre.²³⁹

Olav Sverre Johansen og Tom Søbstad vektlegger 'at anleggene har hatt tilknytning til en høvdinginstitusjon og et system av høvdingdømmer.'²⁴⁰ De ser på forekomst av tunanlegg i Nord-Norge og dets beliggenhet i forhold til høvdingseter, samt med andre kulturminner som kan indikere en økonomisk og politisk overklasse. Store naust, på 20-30 m lengde, ble funnet på et par km avstand ved anleggene på Bjarkøy, Steigen, Tjøtta og Gimsøy. Ved anlegget på Leknes finnes Nord-Norges største nausttuft på ca. 1 km avstand. Her ved Leknes ble det også funnet et gravfunn med fibula belagt med sølvblikk og et gullblikkfragment. De påpeker videre våpengraven ved Bø, på kun 30-40 m fra tunanlegget. Bjarkøykjelen ble funnet c. 500 m fra tunanlegget ved Bjarkøy.²⁴¹

Jordegodsfordeling har også blitt brukt som argumentasjon. Det har blitt påpekt at kirker i områder med (tidligere) sentrale ting- og kultsteder rådet over et relativt stort gods. Det har

²³⁶ Engen, *Jakten på Raud den Rame*, 14; Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', 12.; Om beliggenhet til tingstedene i Trondheim området skriver Andersen følgende: 'I kristen middelalder var disse tingsentrene markert ved hovedkirker, i forkristen tid ofte (...) ved storhauger. (...) Haugene lå i tilknytning til storgårder. Det er rimelig å regne med at folk fra disse og andre storgårder i fylkene spilte en dominerende rolle på fylkestingene'. Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen*, 58.

²³⁷ Oliver Grimm, *Roman Period Court Sites in South-Western Norway – A Social Organisation in an International Perspective*, AmS-Skrifter 22 (Stavanger, Arkeologisk museum og Universitet i Stavanger, 2010), 40-43, 50, 53, 56, 77.

²³⁸ Grimm og Stylegar. 'Court Sites in Southwest Norway', 121.

²³⁹ Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 113; Iversen, 'Tinget i Trøndelag i yngre jernalder og middelalder'.

²⁴⁰ Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', 51.

²⁴¹ *Ibid.*, 52-53.

blitt hevdet at kirken har fått godset fra kongen, som på sin tur gjenspeiler kongens konfiskasjoner av land fra makthavere i overgangen til rikskongedømmet.²⁴²

Storli utreder sammenhengen mellom de nordnorske tunanlegg, og arkeologiske funn og andre fortidsminner som kan indikere høy status: storhauger, stornaust og rikt utstyrte graver (med fullt våpensett eller prestisjegjenstander).²⁴³ Hun avslutter med at det noen ganger synes til å være en forbindelse mellom tunanlegget og en spesifikk gård, men ikke hver gang. Det er ofte påfallendes, skriver hun, at tunanlegg finnes i sentrale jordbruksbygder der flere stormannsgårder dominerer.²⁴⁴ Hun mener at monumentale graver, nausttufter for langskip samt andre arkeologiske funn som er forbundet med samfunnseliten, ikke entydig kan assosieres med tunanlegg. Storlis undersøkelse av Hålogaland viser at majoriteten av gårder med storhauger, stornaust, rikt utstyrte graver og prestisjefunn ikke har tunanlegg i nærheten.²⁴⁵ Hun ser ikke en entydig sammenheng mellom tunanlegg og *storhauger*. Av de elleve gårder der det er funnet storhaug har seks et tunanlegg i nærheten: Øvergård (Bjarkøy), Bø, Steigen, Hov (Gimsøy), Tjøtta og Mo. I to tilfeller er det registrert storhauger på tilgrensede gårder (som Å som grenser til Åse). Hvis man derimot ser på det totale bildet, ser man at av de 67 storhaugene kan kun 15 knyttes til tunanlegg.²⁴⁶ Av de 33 gårdene der det er funnet stornaust er det fem som også har et tunanlegg i nærheten: Øvergård (Bjarkøy), Steigen, Øysund, Hov (Gimsøy) og Tjøtta.²⁴⁷ Slik føler hun at det er vanskelig 'å forsvare oppfatningen om at tunanleggene var underlagt bestemte høvdinggårder.'²⁴⁸ Som Ingrid Ystgaard skriver, 'løses dermed tunanleggene fra tanken om regionale sentra knyttet til spesielle slekter, og ses i stedet som fenomener som uttrykker kollektive verdier og et felleskap som går ut over de enkelte høvdingenes juridiske og politiske maktgrunnlag i eldre jernalder.'²⁴⁹

Hva vi kan si om beliggenheten til Åse-anlegget i forhold til høvdingseter og gårder rundt har vært tolket ulikt. Storli fremhever at anlegget ligger på avstand fra de nærmeste gårdene, på c. 1,5 km fra tunet på den historiske gården Åse.²⁵⁰ Og på c. 3,5 km fra den historiske bebyggelsen på Åse.²⁵¹ Andre derimot, beskriver avstanden til gården på Åse som kort, som

²⁴² Holmsen, *Norges eldste historie*, 286.

²⁴³ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 75-115.

²⁴⁴ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 90; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 16.

²⁴⁵ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 75-119.

²⁴⁶ *Ibid.*, 78-80.

²⁴⁷ *Ibid.*, 75-121.

²⁴⁸ *Ibid.*, 119.

²⁴⁹ Ystgaard, *Krigens praksis*, 235.

²⁵⁰ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 52.

²⁵¹ Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 249-250.

bl.a. Håvard Dahl Bratrein gjør. Han vektlegger forbindelse med høvdingseter. På den ene siden nærheten til høvdingsetet på Bjarkøy, som kan indikere et samarbeid mellom ættene. Samtidig viser han til at det finnes et rikt arkeologisk materiale i tilknytning til gården på Åse, som stammer både fra eldre og yngre jernalder: dette inkluderer et par større nausttufter, en båtgrav, flere våpengraver, sølv fibula og to gule fingerringe. Han tenker at det fantes syv gårdstun rundt hovedgården i jernalder.²⁵² Roy Anders Nilsen utreder forekomsten av store skipsnauster i forbindelse med forekomsten av tunanlegg. Han har påpekt denne forbindelsen på Steigen, Gimsøya, Leknes og Bøstad på Vestvågøy og på Bjarkøy i Troms. Derimot har han ikke registrert nausttufter i den direkte omgivelsen til Åse-anlegget.²⁵³

3.4 Tunanleggene som bindende element

La oss se på tunanleggene fra et funksjonelt ståsted. Hvis anleggene ble brukt til tingforsamlinger, kan bygging av tingbod ha vært hensiktsmessig i forbindelse med reisen til og oppholdet under tingforsamlingen, som ofte gikk over flere dager eller uker. Dette fremhever blant annet Iversen når han skriver at 'forklaringen på de særmerkte anleggene er trolig lang reisevei til tinget, sjeldne, men lange tingmøter og tynt befolkningsgrunnlag.'²⁵⁴

I drøftelsen av de islandske tingsted understreker Orri Vésteinsson at anleggene ikke kun skal betraktes fra funksjonelt ståsted. Han poengterer at det finnes andre løsninger for å skape midlertidige overnattingssteder, der telt er den mest åpenbare. At det derimot velges å bygge disse bodene, drøfter han, skal ses som et materielt uttrykk. Dette betyr at det skal tolkes med tanke på det visuelle uttrykket i landskapet, deres materialitet og permanente karakter. Han kaller det for «et symbol, et monument for ideer og idealer».²⁵⁵

Fra denne synsvinkelen kan tunanlegg oppfattes som et uttrykk for, eller en representasjon av, erfaring og sosiale relasjoner. Samtidig kan vi tenke at tunanlegget er en arena der det har foregått handlinger og aktiviteter. Anleggene er ikke kun en representasjon av erfaring og sosiale relasjoner, men utgjør en *integrert del av det*. De kan slik oppfattes som et *medium*, der erfaringer og sosiale relasjoner ble konstruert og rekonstruert (og dermed endret).²⁵⁶

²⁵² Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 33.

²⁵³ Roy Anders Nilsen, *Nausttufter i Nord-Norge: distribusjon og kronologi relatert til samtidige båttyper og havnivå*. Masteroppgave. Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen, Universitetet i Tromsø. (1996), 46-47.

²⁵⁴ Iversen, 'Om armetikk og rettfærdighet', 247.

²⁵⁵ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?'

²⁵⁶ Georg Iggers og Edward Q. Wang, *A Global History of Modern Historiography* (London & New York: Routledge 2008), 2013), 277; Ingar Kaldal, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie* (Oslo: Det Norske Samlaget (2002), 3. Opplaget 2009), 33-36; Hans Medick, 'Missionaries in the Row Boat? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History', i *Comparative Studies in Society and History*, vol 29, nr. 1 (1987): 76-98; Lotte Hedeager, *Iron age myth and materiality: An archaeology of Scandinavia AD 400-1000* (London & New York: Routledge, 2011), 137.

Trekker vi inn teorier fra nyere kulturhistorie, kan vi si at tunanleggene som vi har i dag mer er et spor som reflekterer tidligere hendelser og handlinger: det kan også betraktes som en dialektisk produksjon og sosial reproduksjon.²⁵⁷

Dette kan komplementeres med teorier fra ritualteori, arkeologiske funn representerer noe mer enn spor etter tidligere ritualer. Tunanlegg er en arena for rituelle handlinger. Istedenfor å se på hva ritualene *representerer*, flytter vi fokus mot hva ritualer *gjør*. Ritualer betraktes slik som en prosess der deltakere er engasjert i å tolke og kulturelt tilegne seg nye symboler om og om igjen, og ritualer kan også endre oppfattelser med hensyn til historie eller maktstruktur. Ritualer kan på denne måten reflektere maktforhold på den ene siden, men også bidra til å legitimere og videreføre den. Det er menneskene, deltakerne på disse forsamlingene, som gav mening og betydning til anlegget gjennom handling og ritualer. I den forstand var de aktører og endringsagenter.²⁵⁸

Slik blir tunanlegg til et «handlingsrom». Fra denne synsvinkelen skal tunanlegg oppfattes i samspillet mellom struktur og agentskap, mellom større sosiale enheter og individet. Tingstedet blir tillagt betydning gjennom *menneskets interaksjon* med anlegget. Det er menneskets tolkning som gir tingstedet mening. Dette skjer på nytt og på nytt, og er dermed underlagt endring. Slik er tingstedet *konstituert av sosial praksis*. Imidlertid vil også tunanlegget, som handlingsrom, skape muligheter og sette begrensninger for samhandling og aktivitet. Det kan sette fysiske eller mentale grenser og skiller. Dette understreker at det er snakk om et *interaktivt forhold* mellom mennesker og tunanlegget.²⁵⁹

Som vi har utredet i første og andre paragraf, skapte ikke slektskap eller høvdingstrukturen stabilitet og kontinuitet i samfunnet. Vi så at slektskap og ætt var viktig i forhold til sosial status, men at vennskapsbånd og allianser på tvers av slekt var grunnleggende for å forsikre seg beskyttelse og støtte. Tinget fremstår som et bindende element, som knyttet mennesker sammen i et sosialt og kulturelt fellesskap. Den gav en type kontinuitet som ikke de skiftende

²⁵⁷ Lynn Meskell og Robert W. Preucel (red.), *A Companion to social archaeology* (Malden, Mass: Blackwell, 2007): 275-276; Hedeager, *Iron age myth and materiality*, 137.

²⁵⁸ Catherine Bell, *Ritual theory, ritual practice* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 74-75; Anne Pedersen, 'Ancient mounds for new graves: An aspect of Viking age burial customs in southern Scandinavia', i *Old Norse religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennberg og Catharina Raudvere, 346-353 (Lund: Nordic Academic Press, 2006); Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*. Oversatt av Richard Nice (Oxford: Polity Press, 1990), 131. https://monoskop.org/images/8/88/Bourdieu_Pierre_The_Logic_of_Practice_1990.pdf

²⁵⁹ Leo Webley, *Iron Age households: Structure and practice in western Denmark, 500 BC-AD 200* (Højbjerg: Jutland Archaeology Society Publications, 2008), 10; Helena Hamerow & John Blair (red.), *Early medieval settlements: The archaeology of rural communities in north-west Europe 400-900* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 22, 25, 52; Axel Christophersen, 'Norm, handling og identitet: Om boligkultur og sosial romliggjøring i urbane miljøer i norsk middelalder', i *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, redigert av E. Mundal og I. Øye, 116-148 (Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1999), 120-121; Eva Svenson, 'Utmark som landskap: Utmarkens grøde: Mellom registrering og utgravning i Gråfjellområdet, Østerdalen', i *Varia* 59 (2005): 125-137; Ann-Mari Hållans & Carolina Andersson, 'No trespassing: Physical and mental boundaries in agrarian settlements', i *Visions of the past: Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, redigert av Hans Andersson, Peter Carelli and Lars Ersgård, 583-602 (Stockholm: Central Board of National Antiquities, 1997).

maktsentra kunne gi. For å forklare tingets lange kontinuitet argumenterer Kobberstad for at tinget, på den ene siden, var organisert etter andre prinsipper og på et annet grunnlag enn de skiftende maktsentra. Rettsfellesskapet kunne bestå, til tross for skiftende herskere. På den andre siden var tinget en integrert del av samfunnet og komplementerte de politiske maktstrukturene. Det var en arena der herskeren kunne bekrefte (legitimere sin makt) og styrke sin posisjon, også utover egne personlige alliansedannelser.²⁶⁰

Dette skal vi se nærmere på. I det som følger skal vi se på hvordan tunanlegg gav uttrykk for, samt aktivt bekrefte og fornyet menneskets plass i fellesskapet, og knyttet de sammen i et sosialt og kulturelt felleskap. Vi skal også se på hvordan det underbygget individets plass i det overordnede samholdet de var del av, og reflektere og opprettholde likestilling på tinget blant rettskretsene.

3.4.1 Tinget som sentralplass, innmark og utmark

Kanskje tunanlegg kan oppfattes som sentralplass? Näsman drøfter at sentralitet kan forstås som et uttrykk i hensyn til det økonomiske, geografiske, handelsmessige, kommunikasjonsmessige, militær-politiske, religiøse og/eller sosiale.²⁶¹ Derimot er det viktig å ta sikte på at det fantes flere former for sentralitet.²⁶² Når arkeologer og historikere skal peke ut sentralplasser, legges det ulike funn til grunn for definering av disse. I tillegg benytter forskere seg av ulike kriterier for å etterspore norrøne sentrumsdannelser. Ved siden av tunanlegg har analyser basert seg på bl.a. store nausttufter, monumentale gravminner, særegne funn som importgjenstander, prestisjegjenstander, og rikelig utstyrte graver. Avhengig av kriteriene som er anvendt kan det danne seg ulike bilder, der noen lokaliteter kommer tydeligere fram enn andre.²⁶³ Prestisjegjenstander og funn som er knyttet til høy status fremheves ofte i denne konteksten. Det begrunnes med at sirkulasjon av slike gjenstander kan gjenspeile makteliten og deres innflytelsesområde. Med utgangspunkt i den Merovingiske analogien drøfter Näsman at slike funn ikke nødvendigvis reflekterer midtpunktet i politiske enheter. Deponering av slike funn i grenseområder, akkurat for å markere militær-politisk dominans, har også blitt anvendt. For eksempel som symboluttrykk

²⁶⁰ Kobberstad, 'Norsk' *etnisitet*, 76-83; Sunde, 'Tinget som konfliktløysende organ', 83-86; Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI', 46.

²⁶¹ Näsman, 'Sydskandinavisk samhällsstruktur', 1.

²⁶² Hansen påpeker at Nord-Norge var et fleretnisk og flerkulturelt område. De forskjellige folkeslagene hadde også ulike former av sentralitet. Også samiske lokalsamfunn ser ut til å ha fungert på ulike nivå. Derimot drøfter Hansen at samiske samfunn har tydelige desentraliserte eller polysentriske trekk, bl.a. på grunn av at ressursutnyttelse var sterk knyttet til sesongene, med høy grad av bosetningsmobilitet og flytting mellom ulike leirplasser. Hansen, 'Politiske og religiøse sentra', 73, 97-102.

²⁶³ Hansen, 'Politiske og religiøse sentra', 78.

for erobring og maktovertakelse. I tillegg var det i bruk i ulike gravtradisjoner i samtiden, som også gir utslag i hva arkeologene har funnet i dag.²⁶⁴

I beskrivelsene av beliggenhet til de norske tunanleggene er det påfallende at området som tunanleggene ligger etablert i, kalles for «utmark».²⁶⁵ Her tenkes det på udyrket mark, samtidig at det ofte er et område som er vanskelig å dyrke, som for eksempel tørre sandmoer og myr.²⁶⁶ Et annet begrep som går igjen er «perifer» beliggenhet. Begrepet brukes til å tyde på at anleggene ligger i utkanten av jordbruksjord og bebyggelse. For eksempel understreker Johansen og Søbstad også den perifere beliggenheten av tunanlegg i forhold til jernaldergårder og «de optimale jordbruksressursene», spesielt med tanke på åkerjord. Enkeltgårdene, derimot, ligger sentralt i forhold til de samme ressursene.²⁶⁷ Også Orri Vésteinsson påpeker at tingstedene på Island ligger perifer til i forhold til tett bebyggelse.²⁶⁸ Ordene som utmark, avsiktig og perifer beliggenhet kan allikevel vekke inntrykk av at anleggene lå i utkanten. Dette kan synes å være tilfellet på mikro-nivå, men når vi flytter blikket opp til makronivået, framkommer sentralitet som karakteristikk for tunanleggenes beliggenhet. Anleggene kan ligge som et midtpunkt i henhold til bebyggelse, viktige ferdselsveier og kommunikasjonslinjer.²⁶⁹ Grimm drøfter også at anleggene ligger «strategisk plassert» i forhold til et større område rundt – de finnes ofte sentralt i midten av ulike bosetningskjerneområder. Slik tolker han anleggene som naturlige samlingssteder for mennesker innenfor et større område, og understreker at etablering av tunanlegg skal ses i sammenheng med sosiale behov, som for eksempel kommunikasjon.²⁷⁰ Valg av lokalisering for anleggene ser også å ha sammenheng med reisevei. De har en direkte, eller lett adgang til fjorden, og «gunstig» utsyn over skipsleia.²⁷¹ De ligger posisjonert i forhold til datidens kommunikasjonslinjer, slik at avstandene var relativt korte i forhold til f.eks. seilrutene.²⁷² Lund setter dette også i forbindelse med Finnferder.²⁷³ På denne måten omtales beliggenheten til tunanleggene både med ord som utmark, avsiktig og perifer, samtidig som beliggenheten beskrives som sentral, uten at dette skal være en motstridelse.

²⁶⁴ Näsman, 'Sydskandinavisk samhällsstruktur', 8-10.

²⁶⁵ Lund påpekte at tunanlegg gjerne ligger plassert litt unna selve høvdingtunene og dyrkede jorder, på en avstand som varierer fra 500 m til flere km. Lund, 'Hålöygske høvdingeseter fra jernalderen', 105; Lund, 'Hålöygske høvdinge-gårder', 289, 308.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Johansen og Søbstad, 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen', 52.

²⁶⁸ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth', 112.

²⁶⁹ Iversen, 'Tinglag og tunanlegg', 221, 223-224; Olsen, 'Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg', 104.

²⁷⁰ Grimm, *Roman Period Court Sites*, 50, 53, 56, 77.

²⁷¹ Lund, 'Hålöygske høvdingeseter fra jernalderen', 105; Lund, 'Hålöygske høvdinge-gårder', 289, 308; Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen*, 58.

²⁷² Grimm og Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway'.

²⁷³ Lund, 'Hålöygske høvdinge-gårder', 298.

Trekker vi linjen opp mot tunanlegg som tingsted, kan vi påpeke at disse dannet sentrum i rettsfellesskapet for regionen.²⁷⁴ At folk kunne møte på tinget var en grunnleggende betingelse for institusjonen. Kommunikasjonsårer var viktige for å sikre oppmøte fra lovfellesskapene rundt og å binde de sammen med felles ting. Dette vil ha vært avgjørende for lokalisering av tunanlegget.²⁷⁵ Her kan vi også peke på begrepet «tingfred», som viser til prinsippet om at alle var garantert fritt leide frem og tilbake fra tingene. Krenkelse av dette ble straffet.²⁷⁶

Figur 6 - Dronebilde av tunanlegget på Åse, med utsikt mot Andfjorden. Bilde av Helena Ijtsma.

Tolker vi Åse-anlegget i lys av tingsted-hypotesen, ligger den sentralt plassert i rettskretsen *Qmð*. Reiseavstand for deltakere i de ulike enhetene i regionen var i snitt 10-12 mil.²⁷⁷ Beliggenheten til Åse-anlegget har blitt beskrevet som «strategisk» hos flere arkeologer og historikere. Bratrein påpeker at anlegget har god utsikt mot Risøysundet i vest, Kvæfjord i sør

²⁷⁴ Gustav Indrebø, 'Gula tingstad', i *Syn og Segn* (1917): 374-384, jfr. Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen*, 58.

²⁷⁵ Kobberstad, '*Norsk'' emisitet*', 86-87.

²⁷⁶ Esben Kobberstad, '*Norsk'' emisitet og de tidligste skriftlige kilder i vikingtid og middelalder 900 1150 e.Kr.* Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier. Universitetet i Oslo, 2006, høst, 91-92.

²⁷⁷ Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 249.

og Toppsundet og Andfjorden i øst. Han tolker dette som en strategisk lokalisering for å kunne kontrollere hovedleia mellom Troms og Vesterålen.²⁷⁸ Lokalisering ved Andfjorden kan videre tolkes som landingsplass for deltakere som kom med båt.

Som vi argumenterte for i andre kapittel, er religiøse, juridiske og politiske sfærer sammenflettet og konsentrert på tinget. På tingplasser forenes horisontale og vertikale strukturer, både med tanke på det lokale landskapet, men også kosmologien. Den romlige organiseringen av tingbodene og tingstedene kan slik representere et kosmologisk idégrunnlag.²⁷⁹

Her kan vi også dra en linje mot perioden de første tunanlegg ble etablert i Norge. Det skjedde en viktig endring på 200-tallet som gikk ut på en omstrukturering av bosetningene. Utvikling mot *faste* bosettinger og gårder, samt oppsvinget av jordbruksaktiviteter med økt jordbruksareal og mer intensiv bruk av utmarka, påvirket og endret det mentale landskapsperspektivet. Det ble nå delt opp i tunet, innmark og utmark. «Tunet» er kjernen i bosetningen. «Innmarka» er området som blir brukt intensivt. Det er det kultiverte og kjente landskapet, med åkerrein, hage og eng, men også rydningsrøyser og andre menneskelige konstruksjoner som gravhauger. «Utmarka» er landskapet rundt og øvrige ressurser, fra fjell, myr og skog til havet.²⁸⁰ Det finnes referanser til denne landskapsinndelingen i norrøn kosmologi. Arkeologiske og historiske kilder skisserer et bilde av den Norrøne kosmologien som deler universet (kosmos) i tre domener. Domene er adskilte fra hverandre gjennom naturlige hindringer, som fjell og dype daler. I sentrum ligger «Åsgård», der hver av de store gudene hadde sin egen gård eller hall. Dette kan sammenlignes med høysetet der husbonden og husfruen hadde sin sitteplass. I domenet rundt, «Midtgård», har menneskene sine gårder. Dette kan være gårdstun og innmarka. Ytterst er domenet «Utgård», bebodd av farlige vesener som jotner. Disse områdene var preget av ødemarker, fjellheimer, vann, sjøer og havet. Utgård kan reflektere utmarka, der fremmede og farlige krefter rådde. Det fremgår at menneskene bor i midten, i et spenningsfelt mellom de ville, ukontrollerbare kreftene fra utsiden og gudenes sentrum.²⁸¹ Interessant i denne konteksten er at vi også ser oppkomst av gjerder, buveier og geiler, som kan tolkes som fysiske spor etter avgrensning og inndeling av

²⁷⁸ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 33.

²⁷⁹ Lotte Hedeager, 'Åsgård rekonstruert?', i *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31. januar – 2. februar*, redigert av Lene Melheim, Lotte Hedeager og Kristin Armstrong Oma, 156-183 (Oslo: Oslo Arkeologiske Serie, 2004), 158-159; Bukkemoen, 'Samlingssteder og knutepunkter', 225, 242.

²⁸⁰ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 89; Grimm og Stylegar. 'Court Sites in Southwest Norway'.

²⁸¹ Se bl.a. Reidar Bertelsen, 'The sea as 'innmark' or 'utmark'', i *UBAS International 1. "Utmark" - the outfield as industry and ideology in the Iron Age and the Middle Ages*, redigert av Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik: 21-29 (Bergen: Universitetet i Bergen, 2005).

områder.²⁸² Tunanleggets romlige organisering oppfattes i disse baner: tunet i midten som Åsgård, bodene rundt Midtgård og landskapet rundt tunanlegget som Utgård.

Stian Hatling og Asle Bruen Olsen er også inne på denne tanken når de skriver: 'Kanskje er tunanleggets sirkularitet en mikrokosmisk manifestasjon av verden, med midstolpen som den bærende og beskyttende kraft.'²⁸³ Her er det også interessant å peke på at selve gårdsplassen på anlegget er fri for funn som kokegroper. 'Tunanlegget synes således å markere tre sfærer, en sirkulær indre gårdsplass som sentralområde for samling og dialog, en omsluttende sirkelbygd husrekke for losjering av de som møttes til samling og utenfor husene et område for tilberedning av mat.'²⁸⁴ Den såkalte «midstolpen», som er funnet på noen tunanlegg, kan også ha et kosmologisk symbolinnhold som kan knyttes til denne konteksten. Den har kanskje signalisert forbindelsen mellom menneskenes og gudenes domene.²⁸⁵

Samtidig kan vi drøfte at med etablering av permanente og stedbundne tingsteder, oppsto det også klarere territorielle avgrensninger i lovlandskapet. Dette har også påvirket tilhørigheten hos gruppene som var del av rettsfelleskapet. Disse ulike lovkretsene ble samlet av fellesting, slik at det oppsto kjerneområder.²⁸⁶ Hansen slutter med at motsetningen mellom sentrum og periferi står sentralt i det norrøne samfunnet. Han peker også på det kosmiske planet, der vi møter det kontrollerbare mot det ville, og landskapsforståelse med inndeling i innmark kontra utmark. Han drøfter at dette videre kan tolkes som motsetning mellom sentrum som er bebodd av 'oss' kontra periferi som er bosted til 'de andre'.²⁸⁷ Dette er et interessant poeng som understøtter det vi tidligere har påpekt i forbindelse med at Tinget bandt menneskene sammen i et sosialt og kulturelt felleskap, som vi skal drøfte videre i kontekst av tunanleggets romlige organisering i forhold til rettsfelleskapet.

3.4.2 Den romlige organiseringen og lovfellesskapet

Germanernes lover, som Grethe Bjørkan Bukkemoen viser, var bygget på et «personalitetsprinsipp». Dette gikk ut på at stammens rett gjaldt for medlemmene i stammen, derimot ikke for fremmede som befant seg på stammens territorium.²⁸⁸ Dette kan også ha vært tilfellet i Norge, at bestemmelsene på Tinget gjaldt de som var del av rettsfelleskapet.

²⁸² Grimm og Stylegar. 'Court Sites in Southwest Norway', 127.

²⁸³ Hatling og Olsen, *Arkeologiske undersøkelser av et eldre jernalders ringformet tunanlegg ved Sausjord*, 77.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Kobberstad, '*Norsk*' *etnisitet*, 86.

²⁸⁷ Hansen, 'Politiske og religiøse sentra', 96-97.

²⁸⁸ Bukkemoen, 'Samlingssteder og knutepunkter', 224.

Dette ville ha betydd at fremmede sto utenfor rettsfellesskapet og dermed var rettsløse. Samtidig innebærer det at medlemmene av rettsfellesskapet kun var bundet til sin lovs normative sanksjoner når de var innenfor livssamfunnets grenser.²⁸⁹ Som hun gjør rede for, dannes det slik kategorier som «oss» versus «de andre». Gruppemedlemskap, 'er definert gjennom deltakelse, tilhørighet og konformering til de verdier og normer som omslutter og definerer lovfellesskapet.'²⁹⁰ Orri Vésteinsson trekker linjen videre og gjør rede for at også selve handlingen av *det å bygge* boden kan være symbol på (den permanente) innlemmingen i det politiske fellesskapet, samt forpliktelsene til den rettslige strukturen dette medfører.²⁹¹ Iversen drøfter at tingplassens utforming skal forstås 'med tanke på intersubjektiv kommunikasjon og det å skape felles forståelser og felles identitet.'²⁹² Han drar også en parallell mellom tunaleggenes utforming og hvordan dette kan virke sosialt inkluderende og ekskluderende. Lukkede anlegg tolker han til å vise tydeligere «hvem som var på innsiden og hvem som sto utenfor».²⁹³ Dette er også noe Storli fremhever med tanke på de større tunanleggene med lang brukstid, der organisering av husene er mer «lukket og ekskluderende» i utforming og struktur, som hun beskriver det.²⁹⁴

Som vi tidligere har drøftet, ser Iversen en sammenheng mellom bodene på tunanlegget og de administrative enhetene som inngikk i tingkretsen. I tillegg trekker han paralleller mellom tunanleggets grunnplan, og den geografiske lokalisering til enhetene som inngikk i rettskretsen. Dermed ser han nærmere på om bodenes plassering i forhold til hverandre kunne avspeile rettsregionens geografi. Med andre ord, hvor bygningene sto i forhold til hverandre reflekterte den geografiske posisjonen av de lavere tingkretsene i miniatyr. Slik ville den nordligste tingboden tilhørt den nordligste rettskrets. Iversen drøfter at felles vegger kunne ha symbolisert grensene mellom tingkretser, og tingkretser som grenset til hverandre var «naboer» på anlegget. Han poengterer også at dette kunne symbolisere gjensidig avhengighet i et større kollektiv, samtidig som at det 'kan ha vært en enkel og effektiv måte å tilegne seg geografisk kunnskap på om rettsregionen, og knytte bånd mellom deltakerne.'²⁹⁵

²⁸⁹ Kobberstad, 'Norsk' etnisitet, 89-90; Knut Robberstad, *Retts saga 1.3*, revidert utgave (Oslo: Universitetsforlaget 1976/1990), 59, 153; Arne Arvid Rasmussen, *Hovedlinjer i retts historien* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987).

²⁹⁰ Bukkemoen, 'Samlingssteder og knutepunkter'; Kobberstad, 'Norsk' etnisitet, 85.

²⁹¹ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 115-117, 122. Gro Steinsland, *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn* (Oslo: PaxForlag A/S, 2005).

²⁹² Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 248.

²⁹³ *Ibid.*, 254.

²⁹⁴ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 100, 106, 108.

²⁹⁵ Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 253.

Orri Vésteinsson har hatt tanker i samme baner i hans studie av de islandske tingstedene. Han påpeker at tingbodene på anleggene viser store forskjeller når det gjelder spredning; om de er jevnt fordelt eller arrangert i grupper, rangert i rader eller strukturert, eller om anlegget ser ut til å ha kommet til organisk. Her trekker han også en linje mot muligheten at arrangement kan ha en parallell med geografisk inndeling.²⁹⁶ Drar man videre på denne tankegangen, kan haugen i midten av anlegget representere tingstedet i seg selv, samt at inngangene kunne representerte fjorder – ferdselsåren.²⁹⁷ Interessant i denne forbindelsen er det Lund har lagt merke til: de store anleggene har gjerne to innganger, en i østre og vestre del, mens de mindre anleggene bare har en.²⁹⁸ Hvordan kan vi tilpasse dette til Åse-anlegget? Og hvordan kan dette avspeile rettsregionens geografi? Åse-anlegget var ikke var utpreget ovalt.²⁹⁹ Hvis vi følger Iversens tankegang, kan inngangen til anlegget symbolisere passasjen inn til regionen. De ulike bodene kan så representere de ulike lokalting som inngikk i rettsfellskapet, og posisjoneringen kommer godt overens med den geografiske posisjoneringen av områdene.

3.4.3 Egalitær utforming – samlingsplasser for «likestilte menn»?

Storli understreker at anleggene ligger plassert slik at det er like lang avstand fra storgårder i det omliggende landskapet.³⁰⁰ Hun skriver:

‘Den tilsynelatende egalitære strukturen på anleggene – dvs. at ingen hus er gitt en framtreddende posisjon – indikerer at stedet var en møteplass for likemenn, som også rådde over anleggene i fellesskap.’³⁰¹

Denne tankegangen ser vi hos flere. Blant annet argumenterer Iversen for at ‘tingplassen lå sentralt i rettskretsen, også det *rettferdig* med tanke på reiseavstand, men samtidig på nøytral grunn i utmark, kilometer unna historisk bebyggelse.’³⁰² Iversen drøfter også at bodene ‘var omlag like store og brede, og hadde felles vegger. Bodenes ensartede utforming reflekterte en idé om rettferdighet og likeverd, hvor de lokale tingkretsene veide likt.’³⁰³ Et annet eksempel er Urbańczyk, som tolker tunanlegg som rituelle utvekslingssteder, der lokale ledere og

²⁹⁶ Orri Vésteinsson, ‘What is in a Booth?’, 115-117, 120, 122.

²⁹⁷ Iversen, ‘Om arimetikk og rettferdighet’, 254.

²⁹⁸ Her ser han en tydelig nord-sør orientering ved anleggene i Nord-Norge, og en øst-vest orientering for anleggene lenger sør. Lund, ‘Håløyske hövdingegårder’, 304-305.

²⁹⁹ Sjøvold, ‘Åse-anlegget på Andøya’, 26.

³⁰⁰ Storli, ‘Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder’, 90; Inger Storli, ‘Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium AD?’ i *Norwegian Archaeological Review*, 43:2 (2010): 128-144 (134).

³⁰¹ Storli, *Hålogaland for rikssamlingen*, 146.

³⁰² Iversen, ‘Om arimetikk og rettferdighet’, 253.

³⁰³ Ibid.

tilreisende sørfra kunne bytte prestisjevarer. Beliggenhet på nøytral grunn vil fra denne synsvinkelen ikke gi et fortrinn til lokale aktører.³⁰⁴

Ritualenes kommunikasjon karakteriseres av en stadig gjentakelse av sannheter om hvordan verden bør oppfattes. Gjennom den faste strukturen i ritualene skapes det en ønsket virkelighet.³⁰⁵ Hva kan være den tanken bak bodenes egalitære utforming? Storli peker mot at lokalisering på nøytral grunn kan symbolisere at bodene var knyttet til høvdingene som var likestilte, og *dermed forhindre at noen tilegnet seg en overordnet posisjon*.³⁰⁶ Reflekterer dette et behov som deltakere hadde, eller som ledere hadde? Det kan derfor være spennende å tenke på hvordan tunanleggene og aktivitet som foregikk her var del av å underbygge herskermaktens ideologi. Gjelder dette likestilling i realitet, eller gjenspeiler det et ideal?

3.5 Oppsummering

Dette kapittelet åpnet med en drøftelse rundt hvilken plass tinginstitusjonen har i et lagdelt samfunn, som jernalderssamfunnet i Norge kan karakteriseres som. Vi har sett på holdepunkter i kildematerialet som omtaler forholdene blant germanske stammer og det islandske samfunnet, som også var lagdelte samfunn.

Vi har drøftet over høvdingenes maktgrunnlag, og kommet frem til at det ikke kunne knyttes til et geografisk avgrenset territorium. Det som var av vesentlig betydning var for det første høvdingens nettverk av allianser og vennskapsbånd (mannforråd, tingmenn, krigere, støttespillere) som var forbundet til ham gjennom personlige bånd. For det andre var ressursgrunnlaget avgjørende. Vi har drøftet at høvdingen som klarte å knytte til seg mange gårder sikret seg et godt grunnlag som gjorde intern spesialisering blant de ulike gårdene i enheten mulig. Samtidig var det utslagsgivende med et overskudd som kunne byttes mot andre varer. Tilgang til prestisjevarer, spesifikt gode handelsforbindelser med samiske folkeslag, har også vært avgjørende her. Det økonomiske ressursgrunnlaget kan ses i direkte forlengelse av nettverket med vennskapsbånd og allierte: jo flere bønder, jo større (og antakelig mer allsidig) ressursgrunnlaget var, desto enklere det var å spesialisere og produsere overskudd. Fra dette synspunktet er det fordelaktig å samle en større enhet. Samtidig kan vi

³⁰⁴ Przemysław Urbańczyk, *Medieval Arctic Norway*. Institute of the History of Material Culture (Warszawa: Polish Academy of Sciences, 1992), 183-185; Som Storli har argumentert, er tunanleggets funksjon ifølge denne teorien knyttet til et behov i forbindelse med den internasjonale handelen med Romerriket. Storli poengterer at Romerrikets sammenbrudd burde følgelig føre til nedleggelse av anleggene. Fordi flere anlegg viser til å ha hatt en lengre brukperiode, konkluderer hun med at denne sammenhengen ikke er riktig. Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 121.

³⁰⁵ Ingrid Fuglestad og Per Hernæs, 'Rituell kommunikasjon i yngre jernalder. Forslag til modell for forståelse av storhauger og steinkors i brytningstiden mellom hedendom og kristendom', i *Nordsjøen – Handel, religion og politikk*, redigert av Jens Flemming Krøger og Helge-Rolf Naley, 140-150. Karmøyseminaret 1994 og 1995. (Kopervik: Vikingfestivalen Karmøy kommune Dreyer bok, 1996), 144.

³⁰⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 147.

tenke at for store områder også økte presset på høvdingen i forhold til beskyttelse og kontroll, og dermed risikerte han å miste gårder til andre høvdinge. Makt var på denne måten ulikt fordelt til ulike tider, der konflikter og maktskifte hører til som en naturlig del.

Ætt og slekt hadde implikasjoner for sosial status, men kunne ikke gi støtte og beskyttelse slik mektige vennskap kunne. Derimot egnet den seg ikke til å danne sterke, stabile enheter: det var vanskelig å beholde land, eiendom og makt i familien over flere generasjoner. Enhetene som ble etablert var slik ikke av permanent karakter, makthforhold har vært varierende med skiftende maktsentra.

Det er drøftet at tunanlegg antakeligvis ikke var arena for lokalting, men var knyttet til neste nivå, eller «et større lovfelleskap» der høvdingenes innflytelesområder eller «tingkretsene» inngikk i. Vi har også vært inne på at det antakeligvis var snakk om representanter eller delegasjoner som møtte og stemte på vegne av en større enhet. Følger vi Iversens rekonstruksjon, ser vi at bodene korrelerer med de administrative enhetene fra tidlig middelalder. Dette kan gi en indikasjon på områdenes størrelse. Høvdingen deltok på Tinget med følge av bønder, sine «tingmenn». Som vi har drøftet, kan vi anta at dette følget besto av bønder som har blitt utvalgt etter bestemte kriterier (antakeligvis den jordeiende eliten), og fungerte som rådgivere. Imidlertid er det også mulig at andre var tilstede på anlegget eller i området rundt. For eksempel i forbindelse med beskjedne handelsvirksomhet knyttet til det lange oppholdet under tingforsamlingen, som vi har drøftet i kapittel to.

Perioden for etablering av tunanlegg kjennetegnes også med bosettinger av fast karakter, samt et oppsving av jordbruksaktivitet med økt jordbruksareal og mer intensivt bruk av utmarka. Dette påvirket og endret det mentale landskapsperspektivet. Menneskene var mer stedsbundne og mindre mobile enn de hadde vært i perioden forut for. Vi kan trekke linjen til etablering av tunanlegg og drøfte at dette styrket en utvikling mot mer klarere avgrensede enheter i rettsfelleskapet. Dette har ført til såkalte «kjerneområder». Høvdingene hadde nå hver sin plass på Tinget, som del av et større rettsfelleskap, i nokså konkret forstand i og med at de hadde hver sin bod. Det er mulig å tolke bodenes organisering som en refleksjon av den geografiske beliggenheten til de ulike elementene som inngikk i lovfelleskapet. De ulike bodene reflekterte slik den geografiske posisjonering av tingkretsene i lovfelleskapet. Felles vegg kunne symbolisere gjensidig avhengighet blant tingkretsene, inngangen til tunanlegget kunne symbolisere fjorder, ferdselsåren. Bodene ser ut til å ha vært av noenlunde lik størrelse og utforming, og kan reflektere at høvdingene med følget stilte likt her på tinget. Kanskje kan

den egalitære utformingen gjenspeile et behov for likestilling fra høvdingene, eller å forhindre at noen tilegnet seg en overordnet posisjon.

Fordi makt var konstruert rundt en personsforbund-dannelse, er det personlige bånd som bandt det forstatlige samfunnet sammen. Dette var basert på et tjeneste-gjentjeneste prinsipp, gjensidig avhengighet og lojalitet, og måtte kontinuerlig fornyes bl.a. gjennom rituelle handlinger og mekanismer som gaveutveksling. Dette kan føre oss til spørsmålet om høvdingen var mer avhengig av husbonden, eller om det var husbonden som var mer avhengig av høvdingen. Det må ha eksistert en vekselvirkning i avhengighetsforholdet, også på Tinget. På Tinget var høvdingen avhengig av oppslutning og tilhengere. Høvdingen var avhengig av støtte fra sine egne tingmenn, som fulgte ham til Tinget og som han antakeligvis bodde sammen med i boden. Samtidig var høvdingene avhengig av oppslutning blant de andre høvdingene på Tinget (og følget av tingmenn). Slik sto en høvding sterkere med flere allierte og venner som sto bak hans sak og støttet ham. Samtidig kan vi tenke oss at posisjonen og nettverket til høvdingen også var betydningsfull når det ikke gjaldt hans egne saker, men det å kunne påvirke saker i generell forstand. Makt, posisjon, nettverk, er viktige elementer her. Personlige egenskaper som veltalenhet har også blitt nevnt i denne forbindelsen. Samtidig begrenset Tinget høvdingens handlingsrom, i den forstand at han måtte respektere institusjonen og tradisjonsfellesskap. Her kan vi tenke at han måtte «gjennom» tinget, når han ville fremme og få gjennom saker. Mens høvdingen, på den ene siden, kunne fungere som representant for «sine» bønder, var han på den andre siden i en posisjon der han kunne fremme sine egne synspunkter og saker. Med andre ord, representerte høvdingen sine bønders behov på den ene siden, eller til seg selv på den andre siden. Vi kan forestille oss at disse behovene og ønskene i noen tilfeller kunne være del av samme sak, mens de i andre situasjoner ikke var det.

Vi har også behandlet spørsmålet om tunanlegg, som regionale sentra, kan knyttes direkte til aristokrati og høvdingslekter. Forekomsten av gravminner i nærheten av tunanlegg viser et behov å opprettholde og synliggjøre forfedrene til bestemte slekter. Belliggenhet av tunanlegg og nærhet til andre kulturminner som stornaust, storhauger og rikt utstyrte graver, kan indikere at slekter med høy status på en eller annen måte har vært knyttet til tunanleggene. Derimot er denne forbindelsen ikke entydig. Det totale bildet viser at det noen ganger er en forbindelse, andre ganger mangler den. Når vi løfter blikket opp til makro-nivå, har vi sett at tunanleggene er lokalisert på avstand fra omkringliggende gårder og dyrkbar jord. Vi har drøftet at de har en *sentral plassering i rettsfellesskapet for regionen*. Sentraliteten kan

oppfattes funksjonelt, med tanke på kommunikasjonslinjer (lik reisevei for alle enheter). På den andre siden er det noe symbolsk over dette, i og med at det er en viss «rettferdighet» med sentral beliggenhet og lik reisevei, samt at de ligger på «nøytral grunn». At denne sentrale, nøytrale beliggenheten var nødvendig for regionale tingsteder kan også implisere at lokalting kunne foregå på høvdingenes gård. Tross alt gjaldt dette høvdingenes innflytelsesområde, der alle hushold som var knyttet til ham var del av dette området. Høvdingenes gård har antakeligvis fungert som sentralplass for å løse interne tvister, gjestebud, kulthandlinger, m.m. Når man derimot skulle møtes på et regionalt ting, der høvdingene med følget var representert, var det nødvendig å finne en sentral beliggenhet i forhold til hele regionen. Den egalitære utformingen av bodene gjenspeilet at høvdingene var likestilte her, til tross for at noen høvdinggårder har ligget nærmere tunanlegget enn andre.

Den sentrale beliggenheten, samt at tunanlegg ikke *per definisjon* kan knyttes opp mot en spesifikk gård eller spesifikt herskersjikt, skisserer et bilde av tunanlegg som steder for regionale tingforsamlinger som viser stabilitet og kontinuitet. Tinget blir fra denne synsvinkelen en sentral institusjon som eksisterte *til tross for skiftende maktforhold*. Det bandt mennesker sammen i rettsfelleskap, og kan oppfattes som et sosialt, politisk og kulturelt felleskap. Inkludering, eller «medlemskap», i dette felleskapet førte også med seg forpliktelser. Dette har vi allerede vært inne på ovenfor, i vår drøftelse om høvdingens handlingsrom. Medlemskap i rettsfelleskap impliserte også konformering til verdier og normer, omgangsformer, regler og ritualer knyttet til tinget som institusjon. Slik ble gruppesamholdet styrket, det konkretiseres en «oss» og «de andre». Her kan vi peke tilbake til parallellen mot landskapssynet, som delte landskapet opp i tunet, innmark og utmark. Dette perspektivet kan vi også tilpasse til tunanlegget, der tunet i midten symboliserer gudenes domene, bodene som står rundt er Midtgård, menneskets domene, og utenfor tunanlegget ligger Utgård, barske naturområder der ville og farlige krefter rådde.

Innlemming i rettsfelleskap et var materialisert gjennom den permanente karakteren av tunanleggene i landskapet. Samtidig har vi gjort rede for at tunanlegg er mer en ett materielt uttrykk for felleskapet: de er med på å gjenopprettholde det. De er samtidig en arena, et handlingsrom der dette ble bekreftet, rekonstruert og legitimert, om og om igjen. Dette gjaldt både normer og verdier for felleskapet, men også bondenes plass i felleskapet, samt herskerens plass. Fra herskerens ståsted har Tinget derfor også vært en arena for å styrke og legitimere makt.

4 Anleggene plassert i tid

Hvilke holdepunkter gir dateringsarbeidet og antakelser rundt anleggenes funksjonstid³⁰⁷ oss? Lund påpekte allerede tidlig at de eldste tunanleggene i Nord-Norge (som tidsmessig hørte hjemme i eldre jernalder) antakelig besto av små hus med rette langvegger. Han pekte på Bø-anlegget i Nord Salten som eksempel. Han skilte disse fra yngre tunanlegg, de som (også) hadde vært i bruk som tingsted i yngre jernalder. Husene var større, samt at anlegget hadde flere hus. Han la merke til forskjell i byggestil og størrelse, både ved eksisterende anlegg som rundt år 600 ble bygget ut eller endret, sammenlignet med anlegg som nå ble etablert. De yngste tunanleggene hadde hus som var bygget med lett krumme langvegger (som gjorde at husene var bredest i midten). Disse var bygget med trekonstruksjon, med et ytre lag av gresstorv for isolasjon. Dette skisserer et bilde av en forekomst av to *typer* tunanlegg: den ene typen som er representativt for eldre jernalder, den andre for yngre jernalder. Noen anlegg viste til å ha hatt en omfattende brukstid, som Lund blant annet avledet av forekomsten av tykke kulturlag og eldre bunnlag som tilhørte hus som var reist tidligere.³⁰⁸ I nyere forskning har dateringsarbeid støttet denne hypotesen.

Storli mener at antallet C14-dateringer for Åse-anlegget gir et relativt sikkert utgangspunkt for tidfesting med funksjonstid i eldre jernalder. Hun påpeker samtidig at tolkningsgrunnlaget for datering av tunanleggene i Hålogaland ellers er varierende: Basert på det som foreligger i dag, har antakelig tunanleggene på Åse, Bøstad, Øysund, Grimsøy og Bø hatt en funksjonstid kun i eldre jernalder. Muligens hører tunanlegget på Leknes også i denne gruppen. De anleggene som med sikkerhet kan dateres til yngre jernalder er tunanleggene på Bjarkøy, Steigen og Tjøtta. Her er Bjarkøy og Tjøtta anlegg med lang funksjonstid, der det har foregått tingforsamlinger både i eldre jernalder og yngre jernalder. Steigen-anlegget har en funksjonstid som kun kan knyttes til yngre jernalder. Oppsummert betyr dette at det var syv/åtte tunanlegg i bruk i eldre jernalder, men kun tre (eller fire) i yngre jernalder.³⁰⁹

Basert på inndelingen etter funksjonstid får vi en gruppe med kort funksjonstid på under 250 år, og en gruppe med lang funksjonstid på rundt 500 år. Sammenligner vi disse to gruppene ser vi mye igjen av det Lund beskrev. For det første er anlegg med lang funksjonstid

³⁰⁷ Med «funksjonstid» tenkes det på perioden tunanlegget har fungert som tingsted. Spor etter menneskelig aktivitet finnes både i forkant av anleggets etablering, og i etterkant av anleggets nedleggelse. Derfor skiller det mellom «brukstid» eller «bruksfaser» som viser til all aktivitet som har foregått her, og «funksjonstid» som sikter til perioden tunanlegget har fungert som tingsted.

³⁰⁸ Som eksempel pekte Lund på to anlegg i Nord Salten, der Bø-anlegget var av den eldre typen og Steigen-anlegget av den nyere. Han fant belegg for å hevde at begge anlegg har vært knyttet til samme «høvdingsentrum» på Steigen, allikevel ikke på samme tidspunkt. Lund, 'Håløygske høvdinge-gårder', 289-300.

³⁰⁹ Storli, Hålogaland for rikssamlingen, 72-74.

(anleggene på Bjarkøy, Tjøtta og Steigen) større, med flere tufter, altså flere boder. Samtidig viser disse utseendemessig til å være forskjellige i og med at bodene står organisert i en mer «lukket» form.³¹⁰ Iversen påpeker også at de store og mer strukturerte anleggene i tillegg har midthaug.³¹¹ Anleggene har også en mer framtrødende posisjon i landskapet.³¹²

Vi kan lure på hvorfor spesifikke tunanlegg ble forlatt, mens andre fortsatte å være i bruk. Kan dette tolkes som at funksjoner som anleggene tidligere hadde utøvd nå ble ivaretatt på andre måter, eller ble de overtatt av andre anlegg? Hva var årsaken til at tingplassen ble flyttet, og hvordan ble det nye området valgt? Som Iversen påpeker, har flere anlegg i Hålogaland gått ut av bruk på 600-tallet, som står i motsetning til tunanleggene i Sør-Norge, som viser kontinuitet gjennom eldre til yngre jernalder. Han drøfter at anlegg antakeligvis har avløst hverandre, og ser på hva den bakomliggende årsaken kan være til relokalisering.³¹³

Det er også mulig at det er snakk om en overlapp i brukstid. Som vi har drøftet tidligere, fantes det tingsteder på ulike nivå, der noen tingsteder var overordnet andre. Ifølge Grimm og Stylegar kunne de små anleggene være i bruk *samtidig* med større anlegg, og slik hadde *ulike tunanlegg hver sin funksjon på siden av hverandre*.³¹⁴ Dette kan ha vært tilfellet med tanke på anleggene på Bjarkøy og Tjøtta, som har en funksjonstid på rundt 500 år. Her er det overlapp med de mindre tunanleggene som kun utøvde tingfunksjon i eldre jernalder. Slik er det mulig å tenke seg at det fantes regionale Ting på Åse, Bøstad, Øysund, Grimsøy og Bø, og overregionale Ting på Bjarkøy og Tjøtta.

I tillegg til en inndeling i funksjonstid, har flere arkeologer påpekt at aktivitet på tunanlegg kan deles inn i forskjellige «bruksfaser» eller «aktivitetsfaser». Stadig flere undersøkelser viser dette. Den omfattende undersøkelsen av anlegget ved Sausjord viser, som Olsen drøfter, spor etter aktivitet på anlegget som viser kontinuitet, siden anlegget ble brukt i en lang

³¹⁰ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 100, 106, 108.

³¹¹ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 124-125.

³¹² Storli, Hålogaland før rikssamlingen, 74-121.

³¹³ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 103.

³¹⁴ Grimm og Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway', 117.

tidsperiode. Samtidig har type aktivitet endret karakter i løpet av perioden.³¹⁵ Lignende konklusjoner finner vi bl.a. i forbindelse med tunanlegget på Jæren³¹⁶ og ved Sausjord.³¹⁷

Vi kan også lure på hvilken aktivitet som kan ha foregått på tingstedene i forkant av tunanleggets etablering. I forbindelse med arkeologiske undersøkelser av tunanlegg på 1800-tallet har Grimm påpekt at det bl.a. ble funnet ildsteder på forskjellige nivåer, samt ildsteder som lå plassert midt under vegger.³¹⁸ Dette var også tilfellet ved anlegget på Åse. Sjøvold har notert hvordan man her, ved gjennomskjæring av bakveggen til en av tuftene, støtte på stein som viste seg til å være ildsted. For Sjøvold var et ildsted midt i det som har vært husets vegg 'fullstendig ubegripelig'.³¹⁹ Steinen kan selvfølgelig ha blitt plassert her for å støtte opp konstruksjonen, og hentet fra et tidligere ildsted. Det er også mulig at funnet tyder på forskjellige bruksfaser for Åse-anlegget. Det er mulig at området har fungert som samlingsplass og at noen ildsteder tilhører denne tidlige bruksfasen. Da husene ble reist ble det laget ildsteder i midten av husene, og rester etter eldre ildsteder kunne slik ha havnet under veggpartier.³²⁰ Betydde dette at tingstedene i den tidligste fasen kan ha vært samlingsplasser der mennesker møttes og overnattet, for eksempel i telt? Undersøkelser av andre tunanlegg har i noen tilfeller har påvist forekomster av eldre benkeanordninger eller hus i midthaugen.³²¹ Dette kan minne om undersøkelsene av det første tingstedet på Island, der det også ble funnet en slik konstruksjon i anleggets sentrum. Dette kan også implisere at området, med midthaugen som samlingspunkt, fungerte som tingsted allerede i forkant av etableringen av tunanlegget.

Hypoteser om bruksfaser fører oss også til spørsmålet om tunanlegg kan ha kommet til trinnvis, altså at byggingen var delt opp i faser og at anlegg har blitt utvidet etter behov. Med hensyn til Åse-anlegget kan vi vise til Lund, som mente at dette anlegget opprinnelig besto av 12 hus, men at dette ble utvidet til 14.³²² I forhold til det som er drøftet ovenfor, vil dette

³¹⁵ Aktivitet i området har en total tidsramme fra c. 240 til 640 e.Kr. Ulike funn peker mot forskjellig type aktivitet. For eksempel er slaggrupplekset på anlegget forbundet til den tidligste bruksfasen, og kan peke mot en omfattende smietilvirkning av jernprodukter. Spor etter aktivitet er mest framtrædende i det som Olsen kaller for anleggets «hovedbruksperiode» (c. 350-550 e.Kr.). Kokegruppene, derimot, viser en stor tidsmessig spredning, som strekker seg helt fra jernalder til middelalder, og til og med til perioden etter at anlegget var lagt ned. Olsen, 'Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg', 100-101.

³¹⁶ Grimm skriver at de arkeologiske undersøkelser av anlegget på Jæren dannet et bilde av forskjellige bruksfaser: den første fra tidlig romersk jernalder (100/200 e.Kr.), andre fase fra senromersk tid og tidlig folkevandringstid (ca.500 e.Kr.). Videre påpeker han muligheten av en eldre (tre)konstruksjon, som ble avløst av en nyere konstruksjon som var mer solid og permanent. Til slutt er det også her funnet belegg for aktivitet i området både før og etter tunanleggets bruksperiode. Grimm, *Roman Period Court Sites*, 44, 50, 53.

³¹⁷ Arkeologiske undersøkelser av tunanlegget ved Sausjord skisserer ulike bruksfaser for tunanlegget. Det er spor etter et større kompleks med slaggholdige groper som antakeligvis vitner om en omfattende smietilvirkning av jernprodukter som er datert til eldre romertid og tidlig yngre romertid. Hovedbruksfasen for anlegget synes til å være fra sen yngre romertid til slutten av folkevandringstid. Dateringer av kokegrupper viser en spredning over et langt tidsrom, fra yngre folkevandringstid til høy middelalderen. Dette indikerer kokegrupaktivitet også lenge etter funksjonstiden for anlegget, som igjen tyder på at plassen har beholdt sin funksjon som samlingsplass. Hatling og Olsen, *Arkeologiske undersøkelser av et eldre jernalders ringformet tunanlegg ved Sausjord*, 70, 74.

³¹⁸ Grimm, *Roman Period Court Sites*, 30.

³¹⁹ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 15-16.

³²⁰ Lund, 'Hålöygske hövdinge-gårder', 294; Grimm, *Roman Period Court Sites*, 30.

³²¹ Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 124-125.

³²² Lund, 'Hålöygske hövdinge-gårder', 298.

implisere at nye sosiale enheter etter hvert ble innlemmet i rettsfelleskapet. Derimot kom Sjøvold til en annen slutning: fordi bygningene sto plassert samlet omkring et felles tun, ser han det som sannsynlig at husene hadde blitt bygget samtidig og at anlegget har fungert som samlet enhet fra starten av.³²³ Ifølge Grimm og Stylegar ble anleggene reist som et helhetlig kompleks, og at det ikke var snakk om en utvidelse i flere stadier.³²⁴ Dette ville ha betydd at det allerede før anleggene ble bygget var etablert et rettsfelleskap som gav utspring i et behov om et mer permanent anlegg.

Nå skal vi se på hvordan tunanleggets utviklingstrekk kan sees på bakteppe av det nordnorske samfunnet gjennom jernalderen, og hvilken plass tinginstitusjonen kan ha hatt i den sosio-politiske utviklingen. Som vi har sett ovenfor peker undersøkelsesresultatene fra tunanleggene mot noen interessante holdepunkter som kan oppsummeres slik:

1. Tunanleggene i Hålogaland ble etablert omkring overgangen mellom eldre og yngre romertid, c. 200 e.Kr.
2. 600-tallet markerer nedleggelsen av majoriteten av tunanleggene i Hålogaland.
3. Tunanlegg med kort funksjonstid har hatt en annerledes byggestil og utforming sammenlignet med tunanlegg med lang funksjons tid, der den sistnevnte har flere tufter som ser ut til å være strammere strukturert.
4. I løpet av 800-tallet har de siste tunanleggene blitt nedlagt.

Før vi går videre med å gjøre rede for tidskonteksten til tunanleggenes etablering og nedleggelse i Hålogaland, skal vi først plassere Åse-anlegget i tid og rom, som tingsted for rettsfelleskapet.

4.1 Åse-anlegget som hovedting for *Qmǫ*

I kapittel tre har vi sett på jernaldersamfunnet som et lagdelt samfunn. Grimm og Stylegar understreker at det er tegn på at det eksisterte en hierarkisk struktur allerede på tidspunktet av tunanleggenes etablering, rundt året 200 e.Kr.³²⁵ Et konkret eksempel på en indikasjon for dette finner Storli i gravmaterialet fra Hålogaland, som viser en tilstedeværelse 'av en sosial så vel som en militær elite i alle fall fra 200-tallet av'.³²⁶ Blant de mange høvding- eller

³²³ Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 23.

³²⁴ Grimm og Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway', 117; Dateringsarbeid ved bl.a. tunanlegget ved Sausjord peker også i denne retningen: 'Dateringene viser at alle husene er samtidige'. Hatling og Olsen, *Arkeologiske undersøkelser av et eldre jernalders ringformet tunanlegg ved Sausjord*, 55.

³²⁵ Grimm og Stylegar, 'Court Sites in Southwest Norway', 122.

³²⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 133.

herskeætter som tilegnet seg en høyere posisjon i politisk betydning i Hålogaland, finner Håvard Dahl Bratrein ætta som har sitt opphav i *Qmð* og drøfter at det er samme ætt som er opphavet til Ladejarlene.³²⁷ I *Håløygjatal* er slekta representert med 27 ledd, og Bratrein regner dette tilbake til romertid, c. 200 e.Kr. Han påpeker at dette samsvarer med de arkeologiske dateringene som vi i dag har for etablering av tunanlegg og høvdingseter i Nord-Norge.³²⁸ Det er flere som har satt opphavet til Ladejarls-ætten i Trøndelag til Hålogaland. I det skriftlige kildemateriell finner man mulige holdepunkter for dette, *Håleygjatal*, *Landnámabók*, og 'Håkon Jarls dattersønn'.³²⁹ Videre har forfatteren Snorre Sturlason lagt en forbindelse i *Ynglinga saga* mellom Ladejarls ættens forfedre, kong Godsgjet, som han plasserer til *Qmð*. Til slutt pekes det også på navneskikken som kan indikere en forbindelse mellom Ladejarls-ætten og høvdingætten i Namdalen Herlaugs-navnet.³³⁰

Spesifikt mener Bratrein at høvdingslekta har hatt hovedsete på Åse, og at etablering av tunanlegg skal ses i sammenheng med dette (som Bratrein plasserer på c. 250 e.Kr. til c. 650 e.Kr). *Qmð* kan slik ha vært ættas «opphavelige husmaktområde.» Han drøfter at det er sannsynlig at de opprinnelig har eid all jord på Andøy, og at dette ble konfiskert av kongen c. 995. Han underbygger dette blant annet med den relativt store andelen krongods.³³¹

Også Holmsen var inne på denne tanken:

'Andenes len hadde noen av de største og eldste væra, og de vendte nordover, mot andre fiskegrunner enn Lofot-væra. Kanskje storfisket kom i gang tidligere her, mens høvdingene ennå hadde full slagkraft. Full høvding-okkupasjon med kongelig konfiskasjon seinere ville iallfall forklare den enestående konsentrasjonen av sentralkong-gods i dette lenet: 91% i 1661 og 100% tidligere, før kongen og erkebispene la gods til bygdekirken.'³³²

Ifølge Iversens rekonstruksjon var Åse-anlegget et overløkalting: hovedtinget for *Qmð*, det nordre hovedområdet i Hålogaland.³³³ Som vi drøftet i innledningen, peker dateringsgrunnlaget mot en funksjonstid i tidsrommet 250 e.Kr. til 600 e.Kr. Følger vi

³²⁷ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 34.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen*, 68.

³³⁰ Ibid., 69.

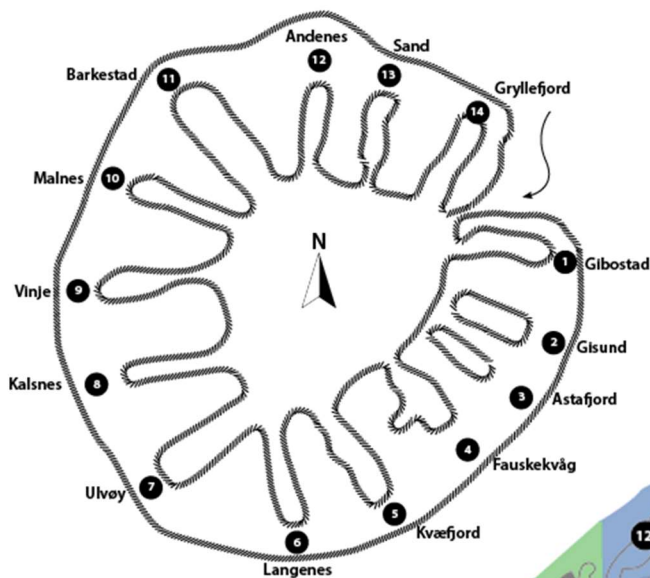
³³¹ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 33.

³³² Andreas Holmsen, 'Nord-Norge' i *Kven åtte jorda i den gamle leilendingstida?*, redigert av Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen, 13-21. 2. opplag. (Trondheim: Tapir, 1978), 20.

³³³ Iversen. 'Om arimetikk og rettferdighet', 249.

Iversens rekonstruksjon besto rettsfelleskapet *Qmð* av 14 tingkretser: Ulvøy, Barkestad og Kalsnes, Langenes, Malnes, Vinje, Andenes, Gryllefjord, Kvæfjord, Fauskevåg, Sand, Atafjord, Gisund og Gibostad.³³⁴ Det er også drøftet at hvert hus på anlegget kan tolkes som tingbod der representanter fra lokale tingkretser hadde sine respektive tingbod. Med andre ord hadde de 14 lokale tingkretsene hver sin tingbod på Åse.³³⁵ Han mener at grunnplanet til anlegget på Åse mest sannsynlig er representativt for 400-tallet.³³⁶

Hva begrepet *Qmð* henviser til har vært omdiskutert. Bratrein tolker *Qmð* som det gamle navnet på Anda (Andøy), og vektlegger at det er sannsynlig selve øya som de islandske skriftlige kildene henviser til (som Landnåmsboken). Han mener at man ikke kan utelukke at det har inkludert andre områder i tillegg, som Vesterålen, og påpeker at det er mulig at området har blitt utvidet, og dermed kom til å omfatte Trondenes og Bjarkøy i tillegg.³³⁷

Figur 7 - Plantegning av Åse-anlegget. Etter Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 7, fig. 2.

Figur 8 - Rekonstruksjon av lokale tingkretser i eldre jernalder. Hovedtinget på Åse med 14 tingboder som tilsvarte 14 tingkretser. Etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251.

³³⁴ Ibid., 251-252.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid., 249-250.

³³⁷ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 32.

Flere har drøftet at begrepet antakeligvis er et landskapsnavn for en større region.³³⁸ Reidar Bertelsen peker mot Sigve Hansen som foreslo at regionen omfattet dagens Øksnes kommune i tillegg til Andøya,³³⁹ og Alf Ragnar Nielsen som hevdet at regionen omfattet både Andøya, Bjarkøya og Trondenes.³⁴⁰ Bertelsen underbygger at stedsnavn ikke beholder samme meningsinnhold over tid, men at landskapet kan forstås av en dynamisk enhet og understreker viktigheten av samvirket mellom stedsnavn, sosiale relasjoner og fysiske trekk (både natur og kulturlandskapet) for vår forståelse av landskap.³⁴¹ Han inkluderer også havet i diskusjonen: spesifikt havstykket som omfatter Andfjorden og Vågsfjorden. Havet, poengterer han, hadde en viktig funksjon både for livsopphold og kommunikasjon, og peker blant annet mot forekomst av gravminner nettopp på øyer, holmer og nes ved passasjer inn og ut av regionen. Fra denne synsvinkelen kan 'Qmð ha vært et regionsnavn knyttet til de samfunnsforhold som blei skapt omkring Andfjorden og Vågsfjorden.'³⁴² Tenker vi tilbake på hypotesen om at bodenes romslige organisering på tunanlegget kan gjenspeile rettsregionens geografi, og at inngangen til anlegget symboliserer ferdselsåren (fjorden), passer dette godt inn med det Bertelsen beskriver.

4.2 Etablering av tunanlegg

Etablering av tunanleggene skjer i den perioden som kalles for overgangen mellom eldre og yngre romertid, c. 200 e.Kr. Hva kjennetegnet denne perioden? De fleste historikere og arkeologer i dag er enig i at perioden er kjennetegnet av utvikling av intensivering av jordbruk og økt utnyttelse av utmarksressurser, og etablering av *faste* gårdsanlegg. I tillegg ser vi oppkomsten av en sosial elite («jordeiende aristokrati»), spesielt i de områdene med beste vilkår for jordbruk. Denne utviklingen kan spores i store deler av Skandinavia, og for Nord-Norges vedkommende er det påfallende at kystområdene i Nordland og Troms ble integrert i det nordisk-germanske kulturfellesskapet. Dette betydde samtidig et sterkere bånd med Sørvest-Norge.³⁴³

Etablering av tunanlegg på 200-tallet er ofte tilskrevet en ledende sosialgruppe.³⁴⁴ Fra denne innfallsvinkelen vektlegges det at krefter ovenfra har initiert reising av anleggene, og at det

³³⁸ Reidar Bertelsen, 'Qmð og det nordligste Hálogaland – et nytt blikk på P.A. Munchs tanker', i *Endre-boka: postfestumskrift til Endre Mørck*, redigert av Gulbrand Alhaug, Tove Bull og Aud-Kirsti Pedersen, 17-36 (Oslo: Novus Forlag, 2014), 21.

³³⁹ Sigve Hansen, 'Omd', i *Leddiken. Årsskrift for Øksnes historielag* (1999): 46-47.

³⁴⁰ Alf Ragnar Nielsen, *Landnám fra nord. Utvandringa fra det nordlige Norge til Island i Vikingtid* (Stamsund: Orkana akademisk, 2012).

³⁴¹ Bertelsen, 'Qmð og det nordligste Hálogaland', 22.

³⁴² *Ibid.*, 19, 21-31.

³⁴³ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 89; Sjøvold omtaler denne perioden, yre romertid og overgang til folkevandringstid, som en periode som kjennetegnes av store ekspansjoner i de nordnorske bosetningene. Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 23-26.

³⁴⁴ Grimm og Stylegar. 'Court Sites in Southwest Norway', 113.

finnes en direkte sammenheng med herskermaktens behov. Erik Gunnes påpeker at tingforsamlinger ikke nødvendigvis gjenspeiler behov ovenfra, som høvdingens initiativ eller krav. Det er også mulig at den var dannet nedenfra, og gjenspeiler folkets behov for et felles organ.³⁴⁵ Dette ser vi også igjen hos Ivsersen som fremhever *samspillet* av krefter nedenfra og ovenfra, og han understreker nytteverdien for (grupper i) lokalsamfunn ved å tilknytte seg større rettsfelleskap. Han skriver 'utviklingen kan ikke forstås i et rent maktperspektiv, med kongen som ensidig pådriver'.³⁴⁶

Som vi har nevnt i andre kapitler kan begrepet Ting også henvise til kamp/strid, som framgår av kvadene der begrepet for det meste betyr kamp. Adolfsen ser her en sammenheng, 'der menn møtes, oppstår strid. Ting er i utvidet forstand et møte, og det samme er også kamp'.³⁴⁷ Her ser jeg også en sammenheng med beskrivelsene av Caesar av de tidlige germanske samfunn, der forsamlinger ble innkalt nettopp i tider med uro og krig. Det er mulig at dette gjenspeiler det tidligste behovet for forsamlinger, for sammenkomst av flere ledende menn for å legge styrkene sammen og planlegge forsvar sammen. Det er ikke urimelig å tenke at tingforsamlinger har utviklet seg fra dette, og ble til forsamlinger som også ble kalt inn i tider med fred. Det er interessant er å dra inn teorier rundt opprinnelsen av tinget akkurat i denne konteksten av trusler utad. For eksempel påpeker Iversen at etablering av tunanlegg i perioden 100-200 e.Kr. (og organisering i små rettsfelleskap) sammenfaller tidsmessig med romersk ekspansjon og krigstog i dagens England og Skottland. Han peker på at romernes fremstøt muligens ble oppfattet som en trussel i Skandinavia og at dette har stimulert til bedre organisering av kystlandet.³⁴⁸

4.2.1 Tunanleggets opprinnelse – intern utvikling eller overføring utenfra?

Mot slutten av 1800-tallet, og langt inn i påfølgende århundret, var det blant arkeologene stor oppslutning rundt teorier som forklarte kulturendring som følge av idéspredning gjennom innvandring av nye folkegrupper til et område. Fra denne innfallsvinkelen lar arkeologisk materiale seg identifisere med ulike folkegrupper.³⁴⁹ Setter vi etablering av tunanlegg i lys av innvandringshypotesen, forklares deres opprinnelse som følge av innvandring og

³⁴⁵ Erik Gunnes, 'Harald Hårfages Kongedømme', i *Norges Historie*, redigert av Knut Mykland, bind 2 (Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S, 1976), 66-67.

³⁴⁶ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 104.

³⁴⁷ Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 30.

³⁴⁸ Iversen, 'Om aritmetikk og rettferdighet', 253; Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 103; Bratrein understreker også at utviklingen i nord kan ha sammenheng med den politiske utviklingen i det romerske keiserdømmet, men legger en kobling opp mot utvikling av handelsnettverk og militærtjeneste i Romerriket. Bratrein, 'Høvdingætta på Bjarkøy', 64.

³⁴⁹ Birgitta Berglund, 'Harald Egenæs Lund – konservator i krigens skygge', i *Spor – fortidsnytt fra midt-norge*. Nr. 2, 13. årgang (1998): 30-32, 31.

kolonisering. Flere argumenterte for at dette skal ha kommet til landsdelen sammen med mennesker fra Vestlandet.³⁵⁰ Dette gjennom direkte landnåm fra Sør-Vestlandet,³⁵¹ eller gjennom en innvandringsstrøm eller gjennom flere mindre tilsieg av folkeelementer,³⁵² der handelskontakt spilte en sentral rolle.³⁵³ Tunanleggene i Rogaland hadde hatt sitt utspring fra eksempler på kontinentet, og var på sin tur forbilde for tunanleggene nordpå.³⁵⁴

Under påvirkning av prosessuell arkeologi ble det argumentert med utgangspunkt i alternative forklaringsmodeller som vektla interne utviklingsprosesser. Anton Wilhelm Brøgger argumenterte imot innvandringshypotesen. Han påpekte at det fantes et nært bekjentskap mellom områdene, som kan reflektere likhetstrekk i det arkeologiske materialet. Han utelukker heller ikke små innvandringstilsig, men understreker at det var snakk om en parallell bosetningsutvikling som både foregikk i sør og nord. Utviklingen foregikk trinnvis, og beskriver han som en omdannelse og nydannelse av eldre elementer som innebar at jernaldergården (og ætten) kom til å stå i sentrum av den økonomiske enheten med februk og korndyrkning.³⁵⁵ Også andre fremhever nært bekjentskap, med regelmessig og tett kontakt, spesielt langs kysten, som forklaring for felles tradisjoner og likheter som har kommet til uttrykk i den materielle kulturen.³⁵⁶

4.3 Formasjonsprosesser av større rettsfelleskap

I kapittel tre gjorde vi rede for at nettverket, med vennskap og allianser, samt ressursgrunnlaget, var sentrale aspekter i høvdingenes maktgrunnlag. Slik kunne det være fordelaktig for en leder å prøve å samle en større enhet, større mannforråd, flere støttespillere og et mer stabilt og mangfoldig ressursgrunnlag. Dette igjen gav ham en sterkere posisjon i forhold til handelskontakter, gaveutveksling, og sikring av viktige allianser i det øvre sjiktet, samt det å kunne forsørge krigerfølget (hirden). Dette må vi ta med når skal forklare utviklingen som fant sted i løpet av jernalderen; høvdingenes interesser og motivasjon for deres kampanjer/aspirasjoner til å knytte til seg flere gårder over et større område. Samtidig

³⁵⁰ Se blant annet Simonsen, *Oldsakssamlingens tilvekst 1950-52*; Lund, 'Håløyske høvdingeseter fra jernalderen'; Gutorm Gjessing, 'Mer om ophavet til Håløysjarlenes rike', i *Håløysminne*, hefte 1 (1930): 99-106.

³⁵¹ Harald E. Lund, 'Håløyske høvdingeseter fra jernalderen'. I Stavanger Museums Årbok (1955): 101-107, 105.

³⁵² G. Gjessing, 'Mer om ophavet til Håløysjarlenes rike. I Håløysminne. Hefte 1 (1930): 99-106.

³⁵³ Lund, 'Håløyske høvdinge-gårder', 309.

³⁵⁴ *Ibid.*, 299, 304, 308.

³⁵⁵ Anthon Wilhelm Brøgger, *Nord-Norges bosetningshistorie: en oversikt* (Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning, 1931), 25-27.

³⁵⁶ Bente Magnus Myhre og Bjørn Myhre, 'The concept 'immigration' in archaeological contexts illustrated by examples from West Norwegian and North Norwegian early iron age', i *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 5 (1), 1972: 45-61 (45); Perry Rolfsen vektlegger også intern utvikling og påvirkning utenfra. Når det gjelder tunanlegg forklarer han dette allikevel som mulig indikasjon på innvandring, men framhever samtidig at dette også kan forklares på andre måter. Perry Rolfsen, 'Comments on immigration in archaeological contexts', i *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 5 (1), 1972: 64-70 (66-67).

betyr ikke dette at medlemskap i større rettsfelleskap og tilknytning til mektigere høvdinge, ikke var fordelaktig for bøndene.

Som vi tidligere har drøftet er politisk ustabilitet et viktig kjerneord for å forstå jernaldersamfunnet. Makt kan være ulikt fordelt til ulike tider, og i noen perioder vil det danne seg større regioner, småriker som er underlagt en leder.³⁵⁷ Allerede i eldre jernalder, på 400- 500-tallet, kan det ha startet en utvikling der ulike kulturregioner ble færre og større, med en mer stabil samfunnsorganisering og hierarki.³⁵⁸ Dannelse av større enheter kunne finne sted gjennom samarbeid eller konflikt. Noen enheter ble svekket mens andre ble styrket, mindre enheter føyde seg sammen til større enheter. Bestemte høvdinge eller stormenn var pådrivere for å heve myndighet over større distrikter. Fordi mange ulike «kulturregioner» ble færre og større, impliserte utviklingen også at de regionale forskjellene ble mindre, samtidig som skillene mellom kulturregionene ble mer diffuse, og kultområdene større og mer *homogene*.³⁵⁹ Vi har tidligere drøftet at tunanlegg har fungert som tingsteder på overlokalt nivå, som regionale ting. Med utviklingen mot større politiske enheter kom det til slutt også et tingsted over disse, et overregionalt ting, nemlig lagtingene. Tingstedene sto i et underordnet eller overordnet forhold til hverandre, der de mindre lokale Ting var underordnet de som omfattet et større lovlandskap. Dette impliserer at eventuelle motstridende praksis på lokalt nivå ble *uniformisert* fordi de var underlagt de overordnede tingstedene. På bakgrunn av dette ser Kobberstad en utvikling der tingenhetene ble sterkere integrert i en organisatorisk enhet fra 400/500-tallet av.³⁶⁰

600- og 700-tallet er en periode som er kjennetegnet av maktkamper som fant sted i hele Skandinavia. Arkeologer finner belegg for dette bl.a. i gravmaterialet.³⁶¹ Storli peker også på kraftig økning i antallet våpengraver på 600- og 700-tallet, i tillegg til større vektlegging av våpen og våpenferdigheter i den germanske krigerideologi, som mulig uttrykk for 'økt militarisering og politisk rivalisering'.³⁶²

Storli understreker at utviklingen mot større enheter viser likhetstrekk med germanske stammedannelser, som foregikk gjennom spalting av gamle enheter og sammenslåing til nye enheter. Også her gikk utviklingen mot større enheter, konsolidering av makt og opprettelse

³⁵⁷ Fuglestad og Hernæs, 'Rituell kommunikasjon', 140.

³⁵⁸ Grimm, *Roman Period Court Sites*, 56.

³⁵⁹ Näsman, 'Sydskandinavisk samhällsstruktur', 6, 17.

³⁶⁰ Kobberstad, '*Norsk*' *etnisitet*, 89.

³⁶¹ Storli, 'Arkeologi og politisk historie', 206.

³⁶² Storli, *Hälogaland før rikssamlingen*, 153, 185.

av riker.³⁶³ Slik drøfter Storli at det kan ses som en utvikling fra mange stammesamfunn i ulik størrelse, til såkalte «stammeforbund» som var større, mer komplekse og mer stabile politiske enheter.³⁶⁴ Dette betydde en utvidelse av de politiske enhetene, og en konsentrasjon av makt. Makta lå nå fordelt på færre hender, som resulterte i et fastere, overregionalt lederskap.³⁶⁵ Den politiske utviklingen på Island kan også gi oss noen holdepunkter. På tidlig 900-tallet fantes det her mange høvdinger som sto i en innbyrdes konkurranse og konfliktfylte forhold ovenfor hverandre. Godene var ustabile og hadde begrenset makt. Utviklingen gikk fra relativt mange *goðar*, samt mulighet for velstående bønder å etablere godeord, til færre *goðar*. Godene skaffet seg kontroll over flere godord og utvidet sine områder. Jordgodssamling ble nå viktig for maktgrunnlaget. Fra rundt 1050 stanset etablering av nye godeord, og antallet ble redusert slik at det ble dannet større områder, eller 'riker' fram til slutten av 1100-tallet. Maktkonsentrasjonen fortsatte, men nå handlet det om en kamp om rikene. Dette gikk hånd i hånd med nye styringsmetoder og -organer. Den norske kongen fikk økt innflytelse på maktkampene og knyttet *goðar* til seg som hirdmenn.³⁶⁶

Det har samtidig forekommet betraktelige regionale forskjeller, som Gunnes understreker, både med tanke på kronologi og hastighet. De ulike landsdelene hadde forskjellige forhold når det gjaldt framveksten av større enheter som riker og småkongedømmer. Det betyr at vi ikke kan snakke om en ensartet utvikling. Her kan vi blant annet peke på i hvor stor grad lederskap var institusjonalisert og hvorvidt spesifikke slekter hadde oppnådd en overordnet posisjon på den sosiale rangstigen.³⁶⁷ Det er også vanskelig å fastslå *når* det ble etablert stabil regional overhøyhet i de ulike regionene.³⁶⁸ Som viktig underliggende faktor for de regionale forskjellene fremhever Lund at geografiske forhold skapte naturlige hindringer for utviklingen av maktkonsentrasjon.³⁶⁹ Maktsentra kan derfor ikke oppfattes som statiske avgrensede enheter, men det er viktig å ta sikte på «det dynamiske aspektet», som Hansen kaller det. Med dette mener han at det har forekommet fluktuasjoner, der noen maktsentra har steget opp i hierarkiet og tilegnet seg en mer overordnet posisjon i en periode.³⁷⁰

³⁶³ Ibid., 141.

³⁶⁴ Inger Storli, 'The north in the year 1000', i *Creating a New North*, redigert av Richard Holt, upublisert manus, 10-13.

³⁶⁵ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 45-46.

³⁶⁶ Ibid., 141-142; Sigurðsson, 'Forholdet mellom frender', 318-320.

³⁶⁷ Gunnes, 'Harald Hårfagres Kongedømme', 164; Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland'.

³⁶⁸ Bagge, *From Viking Stronghold*, 21-22; Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 104.

³⁶⁹ Nils Lund, 'Scandinavia, c. 700-1066', i *The New Cambridge Medieval History II*, redigert av Rosamond McKitterick, 202-227 (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 202-205.

³⁷⁰ Hansen, 'Politiske og religiøse sentra', 81.

4.3.1 Etablering av jarleriket i Nord-Norge

Richard Holt utreder at vi har indikasjoner på maktkonsentrasjon i Hålogaland på 500-tallet, der slekta hadde begynt å stige i politisk betydning og ‘oppkasta seg til overherrer’, «jarler»³⁷¹ og tilegnet seg en sterkere posisjon og utvidet deres områder mot sør.³⁷² Bratrein skriver: ‘Utviklinga mot ei politisk samling av Hålogaland i retning av et jarledømme, basert på et trygt økonomisk grunnlag, med fast organisering av samfunnet og en akseptert maktideologi, tilsvarer utviklinga av småriker i Skandinavia på 5/600-tallet.’³⁷³ Han understreker at jarle-tittelen opprinnelig har vært en ‘selvstendig, arvelig fyrstetittel, som ikke var underlagt en konge. Innordninga av jarl i et føydalt hierarki, med konge og keiser på toppen, synes i Norge først å være aktuelt etter år 1000.’³⁷⁴

‘Det kildene altså synes å vise, er et vel utbygd, sterkt sentralisert eller til og med autoritært styringssystem i Hålogaland, med en akseptert maktideologi, bygd opp rundt jarleætta og deres nettverk av høvdinger, og med et fast etablert hovedsete. Dette kan vi kanskje langt på vei kalle et tidlig aristokratisk styresett. Her var ikke rom for folkelige eller demokratiske element som tingordning og kongevalg, som vi finner andre steder i Norge.’³⁷⁵

På 700-tallet har jarlene flyttet sørover, antakeligvis for å sikre skipsleia som bandt Hålogaland til markedene ved Nordsjøen.³⁷⁶ Bratrein mener at både skriftlige kilder og det arkeologiske materialet viser til nær handelskontakt mellom Nord-Norge og Sveariket over Namdal, Trøndelag, Jemtland i folkevandringstid og merovingertid. Han legger sikring av handel og krigstokter fram som hovedgrunn for flyttingen av høvdingætta sørover. Ætta skal allikevel ha beholdt den politiske makta i landsdelen. Dette gjennom «et styringssystem av underordna, regionale høvdinger», som han antar var tre til fire høvdinger, som ivaretok de administrative og politisk-militære oppgavene i landsdelen på vegne av jarlene.³⁷⁷

³⁷¹ Jarle-tittelen møter vi også i materialet, og er antatt å ha vært brukt i hele Scandinavia. Tittelen kan henvise til mektige kongelige tjenere som hadde ansvar for et større distrikt. Derimot er jarle-tittelen også i bruk for kongelige tjenestemenn som var representanter for mindre områder. Til slutt var jarle-tittelen i bruk blant noen uavhengige herskere, blant disse var de med størst makt Ladejarlene. Roesdahl, *The Vikings*, 69; Jarledømmet kan ifølge Bratrein oppfattes som en form for «sentralmakt», der jarlestatus var en *arvelig* tittel. Her kan vi også påpeke at han ser på høvdingedømmet som samfunnssystemet i det før-statlige Norge til å være forankret i et lokalt avgrenset distrikt som hadde en selvstendig og arvelig makt. Som tidligere drøftet slutter jeg meg ikke til denne fremstillingen, fordi jeg føler at territoriale grensene ikke skal oppfattes som statiske. I tillegg har vi drøftet at slektenes posisjon var svak, selve tilhørigheten fikk større vektlegging blant det øverste sjiktet. Det er allikevel interessant å se på jarle-tittelen i forbindelse med denne diskusjon. Som sagt gjenspeiler det arkeologiske materialet en endring i herskermaktens ideologi. Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 41-42; Bratrein, Håvard Dahl. ‘Høvdingætta på Bjarkøy’. I *Håløygminne* vol. 3, nr. 29 (2009): 62-78 (6).

³⁷² Richard Holt, ‘The formation of a Norwegian kingdom: narrative and counter-narratives’ I *Creating a New North*, redigert av Richard Holt, upublisert manus; Dette ser han blant annet belegg for i slektsnavn nevnt i diktet Håløygjatal, og peker mot «herse», «jarl» og «laug». Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 41.

³⁷³ Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 40; Holmsen, ‘Nord-Norge’, 20.

³⁷⁴ Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 40.

³⁷⁵ *Ibid.*, 42.

³⁷⁶ Storli, ‘The north in the year 1000’.

³⁷⁷ Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 37-42.

Andersen ser også på bakgrunnen for flyttingen sørover. For det første fremheves den sentrale posisjonen handel hadde hatt for maktgrunnlaget til jarleætta fra Hålogaland. Her pekes det på herredømmet over leia nordover og tilgang til luksusvarer som hvalbein, pels, dun, og nødvendigheten for å sikre seg en utførselsvei mot sør og fjernhandelsveien mot øst. Slik argumenterer man for at kontroll over leia var drivkraft for slektas flytting sørover langs kysten.³⁷⁸

Nord-vest Europa befant seg på 600-tallet i en periode med stor økonomisk vekst. Den «kommersielle ekspansjon», som Peter Hayes Sawyer kaller den, kjennetegnet økt handel mellom kontinentet og England, med utvikling av handelsnettverket og -ruter, og vi ser at flere store handelssentra dukket opp langs kystene i England, Vest-Europa og det baltiske området.³⁷⁹ I denne perioden fant også ekspansjon i østlig retning sted, og på 600- og 700-tallet bosatte folkene fra Sverige og Gotland seg på østkysten av det Baltiske området. Ved hjelp av elvene ble det etablert et handelskontaktverk med handelsstasjoner helt ned til Byzantium og med kalifatet.³⁸⁰ På 700-tallet kommer det tydelig fram at større territorier blir politisk forenet.³⁸¹ Bjørn Myhre drøfter at maktsentra og aristokratiske slekter fra området ved Nordsjøen nå har inngått i et nettverk av politiske og økonomiske forbindelser. Kontakt med herskerslekter utenfor landet, med bytting av varer, ekteskapspartnere og barn til oppfostring, har samtidig medført en utveksling av religiøse og politiske idealer.³⁸² Ekspansjon og vikingferd mot vest, plasseres ved slutten av 700-tallet og utviklet seg til et betydelig omfang i løpet av 800-tallet.³⁸³

4.3.1.1 Endringer i herskermaktens ideologi

Tidligere, i kapittel tre, har vi vært inne på hvorvidt jernaldersamfunnet skal betraktes som ættesamfunn eller høvdingesamfunn. Vi har også drøftet at ættetilhørighet var større i ætter av det øverste sjiktet med stor makt og rikdom. Nå ønsker jeg å koble dette opp mot drøftelsen her og utviklingen mot større politiske enheter. Vi skal se om ideer for konstituering av herskermakten kan ha endret seg der ættetilhørighet kom til å bli framhevet mer.

³⁷⁸ Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen*, 68-69, 241.

³⁷⁹ Peter H. Sawyer, 'The age of the Vikings and before', i *The Oxford illustrated history of the Vikings*, redigert av Peter H. Sawyer, 1-18 (Oxford & New York: Oxford University Press, 2010 (1993)) 3-7; Roesdahl, *The Vikings*, 188-189.

³⁸⁰ Roesdahl, *The Vikings*, 194, 279; Wilson, 'East and West: a comparison of Viking settlement', 112-115.

³⁸¹ Thomas Lindkvist, 'Early political organisation', i *The Cambridge History of Scandinavia: prehistory to 1520*, redigert av Knut Helle, 97-117 (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 164.

³⁸² Bjørn Myhre, 'The beginning of the viking age – some current archaeological problems', i *Historical Reality and Literary Form*, redigert av A. Faulkes og R. Perkins, 182-204. (London: Viking Society for Northern Research, University College London, 1993).

³⁸³ Jesse L. Byock, *Medieval Iceland: Society, sagas and power* (London: Harvilld press, 1993), 53.

Tilegnelse av kontroll over nye områder, krever også en rettferdiggjøring, en legitimering av den politiske makta.³⁸⁴ Storli argumenterer for at utviklingen mot mer stabile enheter og konsolidering av makt rundt 600 e.Kr. kan settes i forbindelse med øvrig arkeologisk materiale: materialet viser ifølge Storli å gjenspeile en endring i elitenes selvforståelse, der bl.a. avstamning ble tillagt større betydning.³⁸⁵

Det skriftlige kildematerialet som vi har tilgjengelig kan også gi indikasjoner på en slik utvikling i stor grad, der ættas rolle ble endret. Her finner vi mange ideologiske innslag med særfokus på (et utvalg av) det øverste sjiktet og deres slektshistorie.³⁸⁶ Gro Steinsland påpeker: 'I førstalige samfunn var det vanlig at herskerslektene legitimerte sin stilling ved hjelp av mytologiske genealogier, ættetavler, der slektene regnet sine aner tilbake til gudenes verden.'³⁸⁷ En større vektlegging av ætta i herskermaktens ideologi ser vi for eksempel også hos Håloyg-ætta. For å legitimere maktgrunnlaget ble det benyttet en ideologi som gikk ut på å påvise et guddommelig opphav til slekta. En opphøyd posisjon ble underbygget gjennom å vise til nedstammelse fra ættefaren (en guddom) og urmoren (en jotunkvinne) hos Hårfagreætten og Ladejarlene.³⁸⁸

Dette motivet, det hellige brylluppet «*hieros gamos*», er ifølge Steinsland:

‘en fortelling om en erotisk allianse mellom ekstreme motpoler (...).

I kjærlighetsmøtet mellom guden og jotunkvinnen avles det et barn, en sønn som verken blir gud eller jotun, men noe helt nytt. Sønnen av guden og jotunkvinnen er den første i rekken av konger, han representerer en ny art, herskerslekten.'³⁸⁹

Et eksempel er hyllingsdiktet *Håloygjatal*,³⁹⁰ som kunne gi legitimitet til jarlene som fyrsteætt.³⁹¹ Diktet forteller om guden Odin og jotunkvinnen Skade som fødte Sæming, den første i rekken av jarler.³⁹² Noen gjenstandsgrupper kan knyttes opp mot opphavsmytene. Her kan vi se på Bratrein som også peker på en bestemt type arkeologiske funn som kalles for «gullgubber». Disse har blitt funnet i høvdinghallen på Borg, og framstiller to figurer som har

³⁸⁴ Fuglestedt og Hernæs, 'Rituell kommunikasjon', 144.

³⁸⁵ Storli beskriver samfunnsstruktur i romersk jernalder (rundt 200 e.Kr.) som bestående av små og midlertidige stammesammenslutninger, dannet av jevnbyrdige herrer og deres krigsfølger. Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 100, 106, 108; Se også fig. 9: skjematisk framstilling av funksjonstida for hvert enkelt tunanlegg. Ill.: Ernst Høgtun. Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 101.

³⁸⁶ Roesdahl, *The Vikings*, 58.

³⁸⁷ Gro Steinsland, *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn* (Oslo: PaxForlag A/S, 2005), 394.

³⁸⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 29; Bratrein, 'Høvdingætta på Bjarkøy', 64.

³⁸⁹ Steinsland, *Norrøn religion*, 405.

³⁹⁰ Diktet av skalden Øyvind Finnsson sist på 900-tallet. Ibid., 406.

³⁹¹ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 40.

³⁹² Steinsland, *Norrøn religion*, 406.

blitt tolket som et gudepar i hellig ekteskap. Bratrein fremhever en mulig parallell til jarleættas opphavsmyster.³⁹³ Storli diskuterer også gullgubbene, men fremhever hvalbeinsplatene, som hun tolker som Håløyjarlenes egne fyrstesymbol.³⁹⁴ Det er også interessant å vise til hypoteser omkring endring i herskermakt i Sør-Skandinavia på 500-tallet. Herskerens bolig kom til å bli sentrum i kulten, konsentrert rundt herskerslekten og boligen. Offerfunn, i form av braketeater og gullgubber, blir nå lagt i nærhet til fyrsteættens bosted.³⁹⁵ Muligens kan vi dra en parallell opp mot forholdene her i nord, og da gjenspeiler dette en større vektlegging av ætt blant herskersjiktet.

I kapittel tre har vi påpekt at det er registrert gravhauger i nærheten av noen tunanlegg. Disse skal ha kommet fram som synlige elementer fra tingstedet. Slike gravanlegg på tingsteder kalles også for «tinghauger». Vi kan tenke at nærheten til gravhauger knytter bånd med fortidens herskere og herskerslekt, og dermed kan de også virke legitimerende.³⁹⁶ Både på grunn av det omfattende arbeid som har gått forut for anleggene, samt forbindelsen med spesifikke slekter.³⁹⁷

Ingrid Fuglestvedt og Per Hernæs skriver:

‘Ritualenes tradisjonelle forankring var også av helt avgjørende betydning for lederens legitimering av maktposisjon, det var lederens bruk av fortiden. (...) Fortiden levde immaterielt som myter, sagn og fortellinger sammen med de materielle sporene i landskapet. I denne sammenhengen må vi også kunne tenke oss at fortidens politikere også benyttet fortiden – særlig med tanke på politiske mål som synes å ha preget yngre jernalders ledersjikt.’³⁹⁸

Trekker vi linjen opp mot ritualteori som er beskrevet i kapittel tre, vil disse materielle uttrykk være mer enn en passiv refleksjon, men være med som aktive elementer på legitimering. Slik er det et behov bakom maktmarkering, det kan være hos et eksisterende ledersjikt eller del av nye maktdynastiets oppbygging.³⁹⁹

³⁹³ Bratrein, ‘Jarleætta og Hålogaland’, 40.

³⁹⁴ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 186.

³⁹⁵ Steinsland, *Norrøn religion*, 398-399.

³⁹⁶ Stefan Brink, ‘Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingtida Norden’, i *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*, redigert av A. Andrén, K. Jennberg og C. Raudvere, 291-317, Vågar til Midtgård 4. (Lund: Nordic Academic Press, 2004), 308-309.

³⁹⁷ Fuglestvedt og Hernæs, ‘Rituell kommunikasjon’, 141-142.

³⁹⁸ *Ibid.*, 143.

³⁹⁹ *Ibid.*, 142.

Olsen påpeker at tunanlegg ligger relativt eksponert i landskapet. De kan for eksempel ligge ved havkanten, på høye punkter i landskapet, eller i åpne myrlandskap. Han tolker dette som mulig uttrykk for et behov for å *bli sett*, framfor naturlig beskyttelse og kontroll.⁴⁰⁰ Storli mener at de største anleggene fra yngre jernalder (Bjarkøy, Steigen og Tjøtta) har 'en mer framtredd plassering i landskapet, mens anleggene fra eldre jernalder ligger mer diskret plassert på strandflater eller i bunnen av små vikene.'⁴⁰¹ Hun trekker linjen videre til framheving og legitimering av eliten, ved 'å gjøre tunanleggene til referansepunkter i landskapet, hvorfra man ikke bare hadde utsikt over omgivelsene, men også ble sett av omgivelsene.'⁴⁰²

Tidligere, i kapittel tre, har vi sett på en mulig forbindelse mellom tunanlegg og herskersjiktet. Vi sluttet med at det ikke var mulig å knytte tunanlegg per definisjon opp mot en spesifikk gård eller herskersjikt. Det er imidlertid interessant å legge merke til at denne forbindelsen er mer framtredd ved anleggene som var i bruk i yngre jernalder. Det er fire gårder som har et tunanlegg i nærheten, der det i tillegg er registrert stornaust og storhaug. Disse kan knyttes til tunanleggene på Bjarkøy, Steigen, Gimsøy og Tjøtta. Det er kun én gård med tunanlegg i nærheten der det er registrert funn etter storhaug, stornaust, våpengrav og prestisjefunn, nemlig Steigen.⁴⁰³ Dette er interessant med tanke på etablering av lagting for Hålogaland på 900-tallet, som ble lagt her på Steigen der det ble bygget et nytt tunanlegg.⁴⁰⁴ I framveksten av småriker, og i og med at makt ble fordelt på færre hender, fikk noen familier en sterkere posisjon og deres høvdingsseter utvikling seg til maktsentra og beholdt denne posisjonen over lengre tid. Fastere lederskap kan også ha gitt utslag i lederrollen på Tinget. For Hålogaland kan vi tenke spesifikt på de høvdingene som tilegnet seg en opphøyt posisjon og utøvet funksjoner på lokalt nivå for jarlene.

4.3.2 Relokalisering av hovedtinget for *Qmǫ*

I lys av tingsted-hypotesen kan tunanlegg forstås som samlingsplasser for en større region. Fra denne synsvinkelen kan den kraftige nedgangen av antall tunanlegg i Hålogaland ved overgangen til yngre jernalder, tolkes som en utvikling eller «omorganisering» mot større og mer stabile enheter. Det ble nå færre tunanlegg i Hålogaland: kun på Tjøtta, Steigen og Bjarkøy (og eventuelt på Leknes). Disse var større både i omfang og med hensyn til antall

⁴⁰⁰ Olsen, 'Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg', 103.

⁴⁰¹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 74.

⁴⁰² *Ibid.*, 150-151.

⁴⁰³ *Ibid.*, 75-121.

⁴⁰⁴ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 117.

boder. Dersom husene på tunanleggene skal tolkes som tingbod, og dermed antall deltakere på samlingene, betyr dette at en større region var inkludert. Flere mindre tingområder ble slått sammen til et «større tingområde».⁴⁰⁵

Orri Vésteinsson legger fram at det kan være en mulig sammenheng mellom bodenes størrelse og størrelsen på den lokale rettskretsen den er knyttet til. Fordi makt var avhengig av antall bønder man bandt til seg, kan dette igjen gjenspeile status og maktgrunnlag til den lokale lederen. En større bod betydde slik et større følge til Tinget, og en mektigere høvding med et større innflytelsesområde. Videre understreker han forskjellen ved anlegg som synes til å ha jevnstore boder og lite strukturering - som karakteriserer de eldre anlegg – i motsetning til yngre anlegg som har strukturert bodene i rader og klynger etter visse prinsipper. På lik linje som Storli tolker de nordnorske tunanlegg, ser han dette som gjenspeiling av kraftkonsolidering og en utvikling mot færre politiske enheter på Island. Slik drøfter han at det skjedde en utvikling som fant sted fra 900 – 1200-tallet. Bodene på de eldste tingstedene representerte forsamlinger med relativt svake høvdinger med grupper av mer eller mindre like innflytelsesrike lokale ledere. Nyere, yngre tingsteder derimot, representerer et senere stadium, der noen lokale ledere har blitt politisk irrelevante, og andre har styrket sin posisjon.⁴⁰⁶

Bratrein drøfter denne overgangen til et større rettsfelleskap og nedleggelse av Åse-anlegget fra to ulike perspektiv: maktperspektiv og funksjonelt perspektiv. Fra maktperspektivet kan vi tenke oss at mindre, tidligere hovedseter og tunanlegg forsvinner gjennom at større områder blir underlagt gjennom krig og erobring. Fra et funksjonelt perspektiv tenker vi på behov knyttet til samarbeid og koordinering på ulike plan. Utvidelse av området kan også skje gjennom samarbeid, allianser, utveksling av ekteskapskandidater.⁴⁰⁷

Tunanlegget ble som ble bygget på Bjarkøy, var større enn anlegget hadde vært på Åse. Betyr dette at hovedtinget ble relokalisert til Bjarkøy som lå mer sentralt til? Har dette gått hånd i hånd med en relokalisering av jarlesetet på Åse til en ny høvdingsgård?⁴⁰⁸ Eller i Bertelsen sine ord, «ei forskyvning av maktsenteret».⁴⁰⁹ Da Åse-anlegget var i bruk (hovedbrukstid eldre jernalder) strakk den norrøne bondebefolkning seg til Malangen, noe som er videre

⁴⁰⁵ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 149; Grimm, *Roman Period Court Sites*, 53.

⁴⁰⁶ Orri Vésteinsson, 'What is in a Booth?', 115-117, 119-122.

⁴⁰⁷ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 37-38.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, 33.

⁴⁰⁹ Bertelsen, 'Qmð og det nordligste Hålogaland', 31.

støttet av utbredelsen av gravminner. I løpet av yngre jernalder har spredte bosetningen seg lenger nord. Iversen drøfter at Åse-anlegget ble avløst av det større tunanlegget på Bjarkøy rundt 575 e.Kr.⁴¹⁰ Iversen argumenterer for at to nye tingkretser, Helgøy og Hillesøy, ble inkludert i rettsfelleskapet. Hovedtinget ble nå flyttet fra Åse til Bjarkøy, som lå mer sentralt til i det utvidede området fra Vesterålen til Troms. (Fra den nordligste enden var det 200 km til Bjarkøy, og fra sør ca. 130 km). Dermed kan Bjarkøy anlegget ha overtatt hovedtingfunksjonen for *Qmð*. Med Helgøy og Hillesøy omfattet den nå 16 tingkretser, som også korrelerer med antall tufter (tingboder) på tunanlegget på Bjarkøy.⁴¹¹ I yngre jernalder fantes det ett slik tunanlegg i hver hovedregion i Hålogaland: på Bjarkøy i nord, på Steigen i midten og på Tjøtta i sør.

‘Materialet fra tunanleggene gir ikke grunnlag for å hevde at høløyene allerede på dette tidspunktet var konsolidert innenfor ett rike, men materialet indikerer at landsdelen fra nå av var delt inn i noen få, kanskje tre-fire, større regioner eller tingområder som kan representere første skritt på veien mot etableringen av riker.’⁴¹²

Som Ystgaard påpeker, kan tingordningen og folkeforsamlingsprinsippet ses som uttrykk for kontinuitet i samfunnets struktur, i både eldre og yngre jernalder. Samtidig peker det arkeologiske materiale i retning av omveltning og ustabilitet og nyorganisering av samfunnet på et politisk organisasjonsmessig plan, særlig i overgangen mot yngre jernalder.⁴¹³

Tunanlegget på Bjarkøy ligger plassert på et høydedrag i utmark, og på lik linje som Åse-anlegget, er den omgitt av myr. Anlegget ligger på ca. 1 km avstand (i luftlinje) fra historisk kjente tun på Øvergård, Nergård og Austnes, og c. 400 m. fra Einebærvika i sør. Her, ved Einebærvika, foreslår Iversen landingsplassen har vært, og påpeker at det også er registrert et gravfelt her. Tunanlegget på Bjarkøy er forskjellig fra Åse i den forstand at den er større både i omfang (c. 55x44 m) og antall hus (to rekker med åtte hus hver). Husene lå arrangert omkring et ovalt tun. Inngangene var mot nordøst og sørvest. C14-dateringer indikerer at hovedbruksfasen har vært c. 500-900 e.Kr., med nedtrapping som startet rundt 800 e.Kr. fram til anlegget gikk ut av bruk rundt 900 e.Kr.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Datering av anlegget på Bjarkøy er basert på C14-dateringer fra syv tufter og tre hauger. Iversen påpeker at noen dateringer kan indikere at Bjarkøy var i bruk noe tidligere, og at det dermed ikke kan utelukkes at det har vært overlapp i brukstid mellom Åse og Bjarkøy, en periode som kan ha vært på 100-150 år. Iversen, ‘Hålogaland blir en rettskrets’, 113-114.

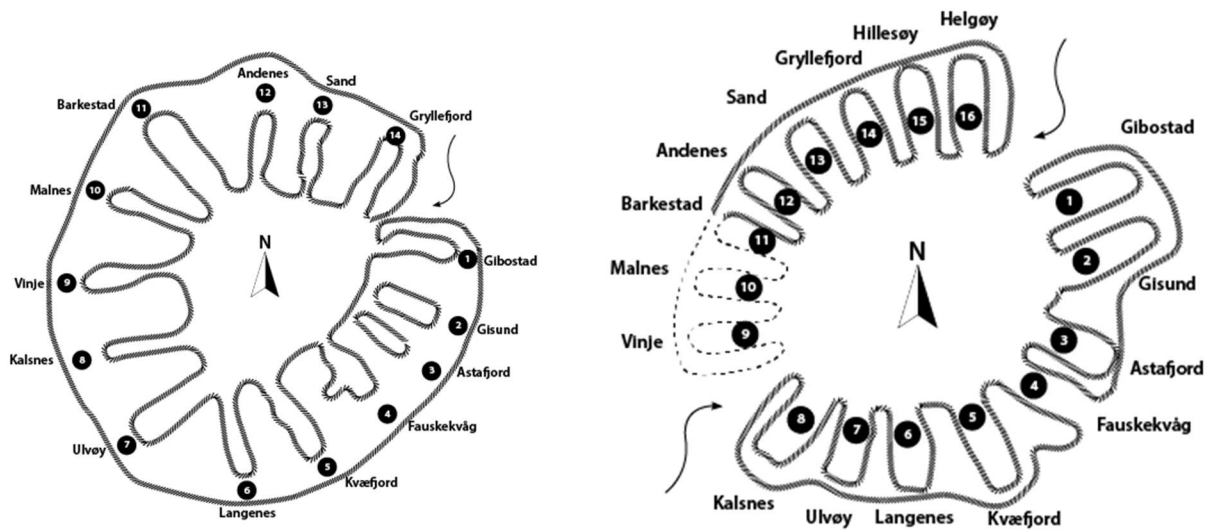
⁴¹¹ Iversen. ‘Om arimetikk og rettferdighet’, 249; Iversen, ‘Hålogaland blir en rettskrets’, 113.

⁴¹² Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 151.

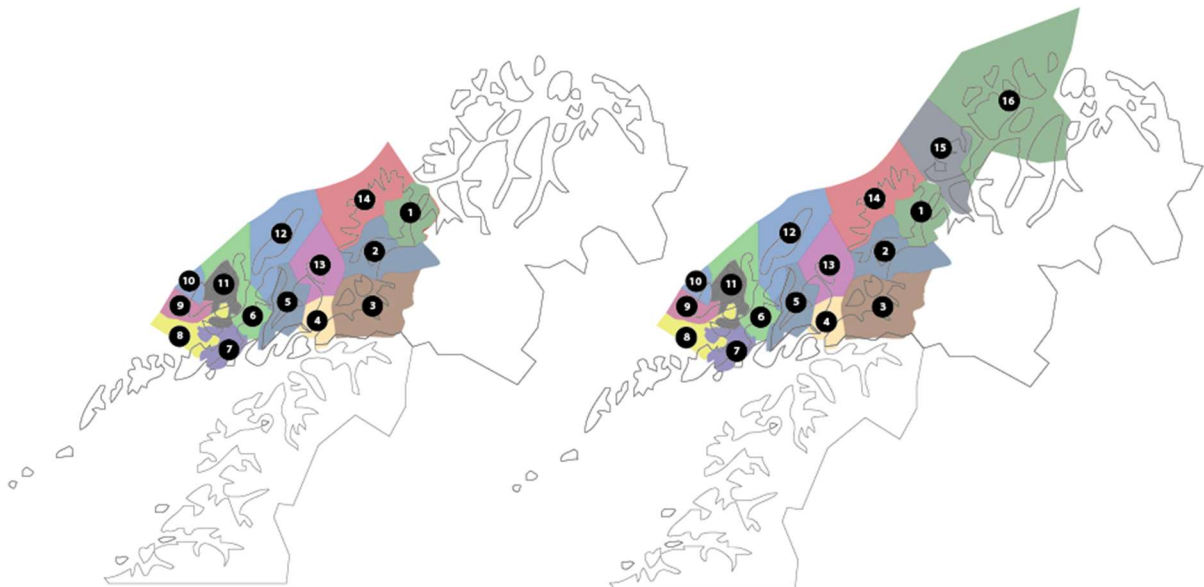
⁴¹³ Ystgaard, *Krigens praksis*, 237.

⁴¹⁴ *Ibid.*, 250; Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 48-51.

Korrelasjon mellom lokale tingkretser og tingboder med Åse og Bjarkøy som hovedting:

Figur 9 - Til venstre: plantegning Åse-anlegget etter Sjøvold, 'Åse-anlegget på Andøya', 7, fig. 2. Til høyre: plantegning av Bjarkøy-anlegget, etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251.

Figur 10 - Til venstre: rekonstruksjon eldre jernalder c. 400 e.Kr. Til høyre: rekonstruksjon yngre jernalder, c. 700 e.Kr. Etter Iversen, 'Om aremetikk og rettferdighet', 251.

4.4 Nedleggelse av tunanlegg

Ved inngangen til Vikingtid rundt år 800, anslår Jón Viðar Sigurðsson at det eksisterte mer enn tyve store, samt flere titalls mindre høvdingdømmer i Norge. Går man ut ifra at det bodde om lag 100 000 mennesker i landet, betyr dette at størstedelen av høvdingdømmene var små. Derimot understreker Jón Viðar Sigurðsson at det allikevel er snakk om at flesteparten var godt organisert og kunne mobilisere både mennesker og ressurser.⁴¹⁵

‘Ut fra de skriftlige kildene får en visse holdepunkter for å vurdere samfunnsforholdene i landsdelen i vikingtid. Det har vært en oppsplitting i en rekke høvdingdømmer og i allefall de mektigste høvdingene har vært i stand til å mobilisere en så vidt stor hærstyrke at de har kunnet spille en rolle i rikspolitisk sammenheng.’⁴¹⁶

Ved inngangen til Vikingtid fantes det politiske enheter av ulike størrelse, med forskjellige typer av herredømme og politiske institusjoner. Den politiske og sosiale strukturen som ble utviklet i løpet av jernalder kan ses som grunnlaget for ytterlig konsolidering av makt og dannelse av småriker utover 800-tallet, og den senere rikssamlingsprosessen.⁴¹⁷ Vikingferd og ekspansjon hadde antatt store proporsjoner i løpet av 800-tallet. Bosettinger dukker opp i området som strekker seg fra Irland og den irske kysten i sør-vest, til Grønland i nord-vest. Ekspansjonen fortsatte mot Færøyene og Island på 800- og 900-tallet. I årene like før og etter århundreskiftet til 900-tallet kom vikingferdene i Vest-Europa til en slutt.⁴¹⁸ Som Jón Viðar Sigurðsson drøfter, kan høvdingmaktens avhengighet av ekspansjon ligge til grunn for økende maktkonsentrasjon.⁴¹⁹ Bagge drøfter også at vikingekspedisjonen resulterte i at et større overskudd ble tilgjengelig som styrket maktelitenes ambisjoner til å tilegne seg så mye rikdom og makt som mulig, og utkonkurrere de andre. Samtidig har både kjennskap og anvendelse av kristendommen samt nettverket over havet vært viktig i denne sammenhengen.⁴²⁰

Rundt år 800 skal jarleætta fra Hålogaland ha flyttet seg enda en gang, nå til Trondheimsfjorden. På slutten av 800-tallet etablerer de et handelssentrum på Lade. Dermed gir de opphav til «Ladejarlene». De hersket nå over et område som strakk seg fra Trøndelag

⁴¹⁵ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 22-23.

⁴¹⁶ Johansen og Søbstad, ‘De nordnorske tunanleggene fra jernalderen’.

⁴¹⁷ Storli, ‘The north in the year 1000’, 21-22; Storli, ‘Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder’, 104.

⁴¹⁸ Lund, ‘Scandinavia, c. 700-1066’, 214; David M. Wilson, ‘East and West: a comparison of Viking settlement’, i *Varangian Problems: report on the first international symposium on the theme ‘The Eastern connections of the Nordic peoples in the Viking period and early Middle ages’*, redigert av Knud Hannestad, 107-116 (Kjøbenhavn: Munksgaard, 1970), 108.

⁴¹⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 26.

⁴²⁰ Bagge, *From Viking Stronghold to Christian Kingdom*, 26-34.

og nordover. I denne perioden mener Bratrein at Hålogaland har vært en sentralisert, avgrenset enhet, en «stat» eller «riki».⁴²¹ Bratrein drøfter at jarletittelen var arvelig og ble gitt videre i en periode over et århundre, og vi møter mange Ladejarler i kildematerialet.⁴²² Ladejarlene hadde lagt under seg et område som strakte seg fra Trøndelag og nordover. Han antar at det her fantes 10-12 høvdingdømmer, der høvdingene på Bjarkøy, Steigen og Tjøtta, muligens også Vestvågøy, utgjorde de fremste fullmektige. Han tilføyer at alle antakeligvis sto i et slektsforhold til Ladejarlen.⁴²³ Kommer vi til det tiende århundret, er det tre politiske hovedområder som kommer fram: Østlandet lå under dansk herredømme, Vestlandet ble styret av Hårfagreætten, mens Trøndelag og Nord-Norge av Ladejarlene. Hårfagreætta konsoliderte nå sin makt på Vestlandet, hvoretter de fjernet Ladejarlene fra makten ved starten på 1000-tallet.⁴²⁴

4.4.1 Stedenes symbolverdi – kontinuitet og brudd

I løpet av vikingtid og tidlig middelalder ble mindre kjerneområder, som var knyttet til sine regionale tingsteder, samlet under felles lovkode.⁴²⁵ Tunanleggene som representerte regionsting (på Bjarkøy, Steigen og Tjøtta) ble nedlagt rundt år 900. Selv om det finnes spor etter menneskelig aktivitet på de nedlagte tingstedene, har den organiserte aktiviteten opphørt.⁴²⁶

Iversen skriver: 'Stedenes lange brukstid viser at de har vært i folks bevissthet og kanskje medvirket til å skape følelser av kulturell identitet og fellesskap.'⁴²⁷ Storli påpeker også at stedene fortsatte å ha symbolverdi langt over bruksverdien. Hun ser dette både i lys av spor etter aktivitet etter at anleggene har blitt lagt ned, men også at stedene er reflektert i det skriftlige kildematerialet som bl.a. i opphavsmyster. Hun skriver at det kunne være viktig å opprettholde forbindelse mellom disse nedlagte anleggene og den nye maktstrukturen, f.eks. ved å etablere storgårder i nærheten. At vi også ser denne koblingen i det skriftlige kildematerialet, kan ha å gjøre med behovet til nye herskere som ønsket å forsterke og legitimere deres posisjon i det politiske hierarkiet.⁴²⁸

⁴²¹ Bratrein, 'Jarleætta og Hålogaland', 29, 42; Roesdahl, *The Vikings*, 69.

⁴²² Ibid.

⁴²³ Håvard Dahl Bratrein, 'Vikinghøvdingen Ottar (Ohthere) fra Troms. Ei kildekritisk tilnærming', i *Håloygminne* nr. 1 bind 23 (2012): 357-367.

⁴²⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

⁴²⁵ Kobberstad, '*Norsk*' *etnisitet*, 85.

⁴²⁶ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 153.

⁴²⁷ Iversen, 'Om arimetikk og rettferdighet', 254.

⁴²⁸ Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 107-108; Storli, 'Court Sites of Arctic Norway', 140-141. Se også Grimm, *Roman Period Court Sites*, 53.

Når det gjelder tingstedenes lokalisering ser vi i noen tilfeller en påfallende kontinuitet. Flere tunanlegg med brukstid i jernalder ligger i nærheten av kjente historiske tingsteder. Dette er for eksempel tilfellet ved Steigen gård som var lagmanssete i middelalder, og tunanleggene på Jæren ligger like ved kjente tingsteder.⁴²⁹ Samtidig ser vi også at nye tingsteder ble etablert nær kongelige sentra, som har sammenheng med at rettsfunksjoner tilknyttet krigsføring kom under kongelig kontroll.⁴³⁰

Holmsen viser til at plassering av bygdetingene fra nyere tid ofte ble holdt på, eller i nærheten av, steder som har blitt oppkalt etter hedenske helligdommer.⁴³¹ Dette kan også peke mot en plasskontinuitet, med tanke på tidligere kult-steder. Hansen ser på 'spørsmålet om det ble reist kristne kirker på steder der det tidligere hadde foregått hedensk religiøs kult.'⁴³² Noen steder framgår det at kirker etableres på samme sted eller i nærheten av gamle sentra, som peker mot kontinuitet. Her kan vi vise til reising av kirker i nær tilknytning til de gamle sentralgårdene på Bjarkøy, Trondenes, Borg i Lofoten, i Steigen, på Tjøtta og muligens ved Tilrem i Sømna. Andre steder derimot er det ikke en slik sammenheng, og kanskje et tydelig brudd med de tidligere sentra. Dette kan muligens også reflektere motstanden som kongen møtte i Nord-Norge. Her kan vi sammenligne med Trøndelag, der flertallet av kirkene akkurat ble bygget der det tidligere har vært høvdingegårder. Forklaringa kan ligge i et aktivt forsøk av samfunnseliten om å opprettholde sin sosiale og økonomiske posisjon.⁴³³

Tunanlegg som kan ha fungert som fylkesting, har en påfallende beliggenhet i utkanten av fylkene, men i retning mot Frostating. Beliggenheten kan ifølge Iversen indikere at fylkesting ble holdt i forkant av hovedtinget, som delegasjonene reiste videre til.⁴³⁴ Det er også mulig at Gimsøy-anlegget fungerte som fellesting for hele Hålogaland alt i eldre jernalder. Muligens kan dette tingstedet tolkes som forløper for et lagting, der delegasjonene hadde egne boder.⁴³⁵ Iversen understreker at det er påfallende at lagtinget som ble etablert i middelalderen, nettopp ble lagt til Steigen på Engleøya, der det midterste anlegget lå. Han tolker dette til å gjenspeile en form for sentraliseringsprosess, en 'endringsprosess der det geografisk mest sentrale

⁴²⁹ Storli, *Hålogaland før rikssamlingen*, 147.

⁴³⁰ Iversen, 'Tinglag og tunanlegg', 226; Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 103, 104, 108, 112, 115-116.

⁴³¹ Holmsen, *Norges eldste historie*, 90, 120.

⁴³² Hansen, 'Politiske og religiøse sentra', 91.

⁴³³ *Ibid.*, 92-93

⁴³⁴ Iversen, 'Tinget i Trøndelag'.

⁴³⁵ Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 115-117.

tingområdet fikk overordnet funksjon da den nye lovprovinsen ble formalisert som et større rettsfelleskap.⁴³⁶

Inger Storli knytter nedleggelse av tunanlegg på 800-tallet til politiske endringsprosesser og fremvekst av småkongedømmer og jarledømmer. Hun oppfatter dette som at den institusjonen som anleggene representerte ikke lenger eksisterte, men hadde blitt erstattet av en overordnet politisk institusjon som var kjennetegnet av et mer stabilt og overregionalt lederskap.⁴³⁷ Vi skal se litt nærmere på det.

4.4.2 Endringene i tingordning

I Iversens rekonstruksjon får vi så Hålogaland fra tidlig middelalder delt inn i tre hovedregioner eller fylker: Nordre hovedregion het trolig *Qmð* og kan på dette tidspunktet ha bestått av de senere Vesterålen, Andenes, Senja og Troms fogderier. Midtre region besto av Salten og Lofoten, og søndre var Helgeland. Ifølge Iversen hadde hvert fylke sitt tingsted. Dette kan videre deles opp i seks halvfylkesting: Senja, Vesterålen/Andenes, Lofoten, Salten, Rødøy og Herøy. Til slutt er det lokale tingkretser.⁴³⁸

I tidlig middelalder var det fortsatt tinget som knyttet folk sammen, før kongens posisjon ble sterkere.⁴³⁹ Framvekst av stat og kirke endret tingordningen. Endringen skal allikevel forstås som en prosess, der lokale eliter etter hvert kom til å miste overordnet rettslig myndighet over militærvesen, forsvar og kultutøvelse. Som Adolfsen drøfter, gjennomgikk høvdingesjiktet en vesentlig endring. Stormennene utviklet seg i det 11. og 12. århundret gradvis fra lokale ledere (selvstendige magnater med lokal maktforankring) til kongens ombudsmenn (et kongelig tjenestearistokrati med rikspolitisk forankring).⁴⁴⁰ Fram til ca. 1050 ser vi enkeltpersoner som var mektige nok til å kunne utfordre kongen på Tinget. I tiden som fulgte styrket kongen sin posisjon og fremtrer som den sterkeste samfunnsmakten på tinget, der stormenn 'ikke klarte å gjøre ham rangen stridig.'⁴⁴¹

Som vi tidligere har påpekt kan tinget i jernalder oppfattes som en arena der det utøves aktiviteter og funksjoner der religion, politikk og militær er sammenflettet. Funksjonene som tidligere hadde vært samlet til sentralplasser, som høvdingegårder og tingsteder, ble nå fordelt

⁴³⁶ Ibid., 248-249.

⁴³⁷ Dermed fremhever hun samtidig at det allerede var utviklet overordnede politiske institusjoner ved starten av 800-tallet, dvs. før Haralds Hårfages rikssamlingsprosjekt. Storli, 'Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder', 106-107.

⁴³⁸ Iversen, 'Om aritmetikk og rettfærdighet', 248; Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 101, 104, 108, 112, 115.

⁴³⁹ Sunde, 'Tinget som konfliktløysende organ', 83-86; Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI', 46.

⁴⁴⁰ Adolfsen, *Maktforholdene på tingene i Norge*, 17, 102.

⁴⁴¹ Ibid., 60-62, 103-104.

over ulike institusjoner. Staten overtok oppgaver omkring forsvar, krig og rettsvesen. Det ble nå skilt ut en religiøs sfære som var avgrenset. Her foregikk kulthandlingene i spesifikke bygninger og ble utført av egne spesialister: prestene. Slik ble den type sentralitet som de gamle makt- og kultstedene hadde presentert endret. Funksjonene ble nå fordelt over ulike institusjoner som tidligere hadde vært samlet til de enkelte sentra.⁴⁴² I tillegg kan vi si at tinget i middelalderen var, som Iversen skriver, ‘en mer «ren» juridisk institusjon sammenlignet med tinget i jernalder.’⁴⁴³

I løpet av middelalderen, spesielt fra 1000-tallet til 1300-tallet, skjedde det store endringer i samfunnsorganiseringen som kom til å prege, omforme og erstatte den eldre maktstrukturen, høvdingsamfunnet.⁴⁴⁴ Perioden karakteriseres ofte av en sentraliseringsprosess, eller med «sentraliserende tendenser».⁴⁴⁵ Hansen skiller ut etablering av institusjoner: et administrativt og rettslig system, forsvarsorganisasjon og beskatningsapparat.⁴⁴⁶

4.4.2.1 Leidang-organisasjon

Forsvarsorganisasjonen som ble utviklet i Vikingtid var antakeligvis basert på verneplikt, den såkalte «leidang». De tydeligste spor og beskrivelser av organisert Leidang finner vi nedfelt i lovene fra slutten av 1000-tallet og tidlig 1100-tallet.⁴⁴⁷ Dette kan ses som del av en større prosess som foregikk i alle de tre skandinaviske rikene, og som gikk ut på en konvertering av bidraget av befolkningen fra marine avgifter til faste avgifter i form av skatt. Prosessen ble fullført i andre halvdel av 1200-tallet. Hirden var unntatt skatten, og styrket dermed sin posisjon ved slutten av 1200-tallet.⁴⁴⁸ Kongen fikk økt kontroll over felles forsvarssystem og en stadig sterkere voldsmonopol ble utviklet. Dermed kom lokale eliter til å miste sin overordnede rettslige myndighet over militærvesen og forsvar.⁴⁴⁹

Leidang var delt opp i distrikter, såkalte «skipsreider». Hvert distrikt måtte bygge og manne et skip, samt forsørge mannskapet i en periode på to måneder.⁴⁵⁰ Det er påfallende at organisasjonen kun fantes i den østlige delen av Sverige og kystregioner i Norge. Dette har

⁴⁴² Hansen, ‘Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge’, 91-92; Iversen, ‘Om aritmetikk og rettferdighet’; Iversen, ‘Lov, rett og henrettelse’, 113.

⁴⁴³ Iversen, ‘Hålogaland blir en rettskrets’, 116.

⁴⁴⁴ Hansen, ‘The Arctic dimension of ‘Norgesveldet’, 200.

⁴⁴⁵ Se f.eks. Knut Helle, ‘Towards nationally organised systems of government. Introductory survey’. I *The Cambridge History of Scandinavia*, redigert av Knut Helle, 345-352. (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

⁴⁴⁶ Hansen, ‘The Arctic dimension of ‘Norgesveldet’, 199-205. Hansen peker mot opprettelsen av et Kontor for hansatene i Bergen som en viktig faktor for koloniseringen på 1200-tallet, som sikret import av korn fra sentral-Europa og styrket grunnlaget for fast bosetning.

⁴⁴⁷ Bagge, *From Viking Stronghold*, 72-75.

⁴⁴⁸ Helle, ‘Towards nationally organised systems of government’, 349-350.

⁴⁴⁹ Iversen, ‘Hålogaland blir en rettskrets’, 115-116.

⁴⁵⁰ Bagge, *From Viking Stronghold*, 75.

også gjort at mange forskere har drøftet at Leidang i utgangspunktet var beregnet på sjøkrig.⁴⁵¹

Hansen argumenterer for at skipsreider kan spores tilbake i kildematerialet til andre halvdel av 900-tallet, og underbygger det med at såkalte våpenting ble holdt om våren.⁴⁵² Som Bagge utreder, finner vi begrepet «leidang» tilbake i skaldedikta om *Hjørungavags slag* på 980-tallet, samt minnesdikta *Hákonarmál* for kong Håkon den Gode. Her nevnes det mobilisering av folket fra Rogaland til Hålogaland før kongens siste kamp på Fitjar rundt året 960. Dette kan peke mot at organiseringen eksisterte allerede på 900-tallet, men siden diktene ble skrevet i etterkant er det også mulig at det reflekterer en moderne organisering som forfattere har tilskrevet bakover i tid.⁴⁵³

Det har blitt argumentert for at det er usannsynlig at Leidang var en fullstendig ny oppfinnelse på det tidspunktet lovene ble skrevet ned. For det første fremheves det at 1000- og 1100-tallet var en relativ fredelig periode, mens den forgående perioden har vært mer urolig, og dermed har hatt et mye større behov for en slik organisering. Et annet moment som trekkes inn er at de militære behovene av de tidligere herskere forutsatte en inndeling som var beregnet på sjøkrig. Her kan vi tenke at skip trengte både krigere og roere, som impliserte også en del av den ordinære befolkningen. Bagge konkluderer med at det er sannsynlig at Leidang organiseringa var basert på et system som har vært i bruk i perioden forut. Her foreslår han et system som gikk ut på en inndeling i flere lokale lag, og at inndeling i skipsmannskap har vært et sentralt element både i Vikingtid og tidligere. Bagge forestiller seg at mennene ble samlet under lokale ledere, høvdinger, istedenfor at de var befalt av kongen. Denne enheten kunne også ha vært av politisk betydning. Samtidig påpeker han at Leidang som eksisterte i middelalderen, nok skilte seg på flere viktige punkt.⁴⁵⁴

Iversen drøfter at i Hålogaland og på Østlandskysten kunne skipsreidene deles videre opp i mindre enheter, lokalting. I Trøndelag og på Sør-Vestlandet utgjorde skipsreidene de minste enhetene, og hadde slik sin egen tingplass og rettsted.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Ibid., 72-73; Hansen, 'The Arctic dimension of 'Norgesveldet'', 199.

⁴⁵² Våpenting var knyttet til kongen, og kongelige tjenestemenn var tilstede på tingene og førte oppsyn med militærvesenet. Iversen, 'Hålogaland blir en rettskrets', 115-116.

⁴⁵³ Bagge, *From Viking Stronghold*, 72-75.

⁴⁵⁴ Ibid., 74-75.

⁴⁵⁵ Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 117.

4.4.2.2 Utvikling av felles rettsapparat

Iversen påpeker en viktig endring i tingordningen som startet på 900-tallet. Fremveksten av stat gikk parallelt med utviklingen av færre folkelige representanter på tinget. Som vi tidligere drøftet kan jernalderens tunanlegg, som arena for overlokale Ting (for eksempel såkalte fylkesting eller halvfylkesting), oppfattes som «representasjonsting», i og med at det var delegasjoner/representanter som møttes her.⁴⁵⁶

På 900-tallet ble de regionale lagtingene omgjort til nemndemannsting.⁴⁵⁷ Dette medførte at det var kun *et bestemt antall* fra de respektive områdene som skulle møtes. På 900- og 1000-tallet var det antakeligvis kongens lagmann som oppnevnte nemndemennene, som senere ble overtatt av sysselmannen.⁴⁵⁸

I sen middelalder ser vi at mange saker fortsatt kunne bli avgjort uten lokal lagmann, og lagmenn handlet også ofte sammen med representantene. Med andre ord, lovenes tolkning og praksis kunne fortsatt bli påvirket på lokalt plan. Imidlertid impliserte overgangen til et skriftlig og systematisert lovverk, samt profesjonelle dommere som ble utpekt av kongen, store endringer som gav en vesentlig annen situasjon enn det hadde vært på 1100-tallet.⁴⁵⁹ For å kunne påvirke lovgivningen og kommunisere med folket var lagtingforsamlingene kongens fremste måte, antakelig fram til midten av 1100-tallet. Det ble opprettet samlinger for hele riket, såkalte «Riksdager», som kan beskrives som et forum som både ble brukt av kongen og kirken. Riksdager ble ikke holdt på faste tidspunkter, men kalt inn i forbindelse med konsultasjon og samtykke i saker som var av stor politisk betydning. Riksdager skulle etter hvert ta over funksjonen til lagtingene, og vi kan tenke på oppgaver knyttet til nasjonal lovgivning og vedtak knyttet til tronfølgen.⁴⁶⁰

Det er interessant i vår sammenheng at disse samlingene forble aristokratiske i det danske og svenske riket, som innebar at det ikke var deltakelse fra andre representanter av befolkningen. I det norske riket derimot ble det gjort forsøk på å skape en nasjonal representasjon av bønder fra distriktene.⁴⁶¹ Disse forsamlingene ble imidlertid ikke fullstendig institusjonalisert i middelalderens Skandinavia. Istedenfor utviklet det seg i løpet av 1200-tallet et

⁴⁵⁶ Ibid., 122.

⁴⁵⁷ Dette gjaldt i første omgang Frostatinget og Gulatinget, noen få årtier senere Eidsivatinget på Østlandet, Borgarpartinget på Østlandet ble belagt som nemndemannsting i 1224. Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 28.

⁴⁵⁸ Ibid.

⁴⁵⁹ Bagge, *From Viking Stronghold*, 219.

⁴⁶⁰ Ibid., 335.

⁴⁶¹ Helle, 'Towards nationally organised systems of government', 350-351.

institusjonalisert kongelig råd bestående med representanter som offiserer, magnater og biskoper. Dette organet ble den egentlige beslutningsinstitusjonen, sammen med kongen.⁴⁶²

Miriam Jensen Tveit ser nærmere på forholdene i Nord-Norge og utreder hvor integrert Nord-Norge var i det sørlig sentrerte norske kongedømmet. Hun argumenterer for at Nord-Norge, rettslig sett, var løsere knyttet til den norske sentralmakten.⁴⁶³ Hun drøfter at Hålogaland antakelig først var underlagt Frostatinget, men ble organisert som et eget lagdømme med eget lagting på slutten av 1200-tallet. Denne utviklingen setter hun i forbindelse med Landsloven som ble vedtatt i siste del av århundret. Gjennom Landsloven og etablering av eget lagdømme ble tilknytningen forsterket, og det kan tolkes som et aktivt forsøk for å integrere regionen i lovfellesskapet.⁴⁶⁴

Utvikling av det kongelige og kirkelige rettsvesenet kan antakeligvis plasseres i det tolvte århundret. Bagge legger vekt på lagmannens endrede stilling, som er spesielt synlig i overgangen til det trettende århundret. Dette gikk ut på en endring fra en juridisk ekspert som konsulteres av tinget, til en uavhengig dommer som er utpekt av og underordnet kongen.⁴⁶⁵ Slik styrket kongen sin kontroll over tingsystemet; lagmannen hadde nå blitt en kongelig embetsmann.¹² Kongen kom også til å flytte lagtingene til byene som han kontrollerte, som kan tolkes som 'politiske strategier for å ta kontroll og styrke kongemakten.'⁴⁶⁶

4.4.2.3 Lovene

Folkeretten⁴⁶⁷ har vært et viktig styrende prinsipp i tinginstitusjonen i jernalder. Denne fantes ikke i skriftlig form før på 1100-tallet, og det betyr at det var på Tinget at det ble drøftet hva som var gammel og etablert lov, og hvilke endringer som var nødvendig.⁴⁶⁸ Systematisering, revidering og nedskrivning av felles lover, både kirkelig og verdslig lovgivning, begynte på 1100-tallet og ble spesielt fremtredende på 1200-tallet.⁴⁶⁹ Hva impliserte overgangen fra den orale lovtradisjonen til den skriftlige? I dag står tanken sterkt om at da lovene ble skrevet ned, fikk de antakeligvis i seg nye elementer på skrivetidspunktet. Her kan vi tenke elementer som gjenspeiler interesser fra politiske autoriteter og påvirkning fra utlandet (f.eks. kanonisk rett).

⁴⁶² Ibid., 351.

⁴⁶³ Miriam Jensen Tveit, 'Integrasjon gjennom lovgivning?', i *Heimen*, 2 (2015): 134-147 (141-145).

⁴⁶⁴ Ibid., 135-137. Lagdømmet i Hålogaland kom også til å få jurisdiksjon over bosetningene langs Finnmarks-kysten. Kolonisering i Finnmark på 1300-tallet går hånd i hånd med etablering av flere tingland i kystområdene her, som knyttet kyststrøkene tettere opp mot sentralmakten. Likevel ble dette området uten lagmann fram til 1500-tallet. Ibid., 141-145.

⁴⁶⁵ Bagge, *From Viking Stronghold*, 199-201.

⁴⁶⁶ Iversen, 'Lov, rett og henrettelse', 122.

⁴⁶⁷ Folkeretten kan defineres som 'sedvanerett med grunnlag i folks tradisjoner, vaner og meninger'. Kobberstad, '*Norsk*' *etnisitet*, 86.

⁴⁶⁸ Ibid.

⁴⁶⁹ Kjersti Selberg, *Eldre norske rettskilder: En oversikt* (Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for offentlig rett, 2013), 10.

Imidlertid framheves det at den orale tradisjonen dannet grunnlaget for de skriftlige lovene. Argumenter som kan støtte dette er lovenes språkoppbygning, som ser ut til å være av arkaisk karakter, samt bruken av stilmidler som alliterasjon. Slik kan deler av lovverket ha røtter langt tilbake i tid og være hundrevis eller tusenvis av år gamle. Til tross for erkjennelsen at både eldre (med opprinnelse i den orale tradisjonen) og nye elementer havnet i de skriftlige lovene, er det vanskelig å fastslå i hvilken grad dette er tilfellet.⁴⁷⁰

I middelalderen hadde lagtingene sine egne landskapslover. Dette betydde at det fantes regionale forskjeller i rettssystemet. Fra 1260 begynte prosessen med revisjon av landlovene. Dette gikk ut på å harmonisere landskapslovene og utarbeide en felles lov for hele Norgesveldet, både for landet og i by, «landsloven».⁴⁷¹ Som Tveit påpeker, betydde dette imidlertid ikke at arbeidet for et enhetlig rettssystem og felles lov var avsluttet. Hun peker mot kildematerialet som reflekterer regionale forskjeller og forekomst av flere versjoner av Landsloven som var i bruk i praksis.⁴⁷²

Som poengtert er det ikke mulig å tidfeste opprinnelsen til innholdet av rettsregelen, men det kan argumenteres for at disse har røtter som går tilbake til den tid de ble muntlig overlevert.⁴⁷³ Samtidig må vi ta hensyn til at de har endret seg med tid, og det samme gjelder antakeligvis det geografiske området som reglene gjaldt for.⁴⁷⁴ I praksis kan dette ha resultert i at gamle og nye rettsregler, sedvaner og lærd romersk og kanonisk rett, kunne eksistere side om side eller i opposisjon til hverandre.⁴⁷⁵

4.4.2.4 Kirken overtok oppgaver knyttet til kulten

Meulengracht Sørensen understreker at religionsskiftet bør forstås i sammenheng med politisk forening. Gjennom politisk forening ble nye maktstrukturer og styringsformer utviklet. Kristendommen gikk hånd i hånd med introduksjon av den Latinske skrift, som gav de nye maktsystemene et kommunikasjonsverktøy.⁴⁷⁶ Vi kan også peke på at kongene som konverterte til kristendommen har spilt hovedrollen i formingen av Danmark og Norge: Harald Blåtann i Danmark, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson som alle ble erklært

⁴⁷⁰ Bagge, *From Viking Stronghold*, 181-183; Iversen. 'Lov, rett og henrettelse', 114.

⁴⁷¹ Tveit, 'Integrasjon gjennom lovgivning?', 138; Lars Ivar Hansen, 'The Arctic dimension of 'Norgesveldet'', i *The Norwegian domination and the Norse world c. 1100 – c. 1400*, redigert av Steinar Imsen, 199-227 (Trondheim: Rostra books, 2010), 348.

⁴⁷² Tveit, 'Integrasjon gjennom lovgivning?', 143-144.

⁴⁷³ Selberg, 'Eldre norske rettskilder', 10.

⁴⁷⁴ Sunde, 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI', 46.

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ Nora Berend, 'Introduction', i *Christianization and the rise of Christian monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900-1200*, redigert av Nora Berend, 1-46 (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 1-38; Preben Meulengracht Sørensen, 'Religions old and new', i *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, redigert av Peter H. Sawyer, 202-224 (Oxford & New York: Oxford University Press, 2001 (1997)), 218-221.

misjonærkonger, bidro til utviklingen av et uavhengig og forent land.⁴⁷⁷ Kristendommen gav herskere også et nytt ideologisk sett for å legitimere dens posisjon og kongedømmet. I den tidligste fasen av Kristendommen var kongen beskytteren av Kirken, og prestskapet fungerte i første omgang som kongelige agenter.⁴⁷⁸

Religionsskiftet innebar et skifte i tro, men også kult, som Nora Berend fremhever. De nye ritualene ble ledsaget av nye religiøse spesialister.⁴⁷⁹ Når det gjelder kristning står i dag synet sterkt om at det handler om en langvarig prosess, med store regionale forskjeller både når det gjelder styrke og lengde. Videre skal også kristningsprosessen forstås på bakteppe av den forgående periode. Kristendommen var ingen ukjent religion, og folkene fra Skandinavia hadde gjennom handel og ekspansjon fått bekjentskap med religionen. Trolig ble dette forsterket i Vikingtid, og vi ser også at mange av de som slo seg ned i kristne land på 800- og 900-tallet konverterte til Kristendommen. Det arkeologiske materialet gjenspeiler også påvirkning og lån av kristne elementer, tolket og brukt i en hedensk nordisk kontekst.⁴⁸⁰

4.5 Oppsummering

Tunanlegget på Åse ble etablert på 200-tallet. Arkeologisk materiale tyder på at det i denne perioden fantes en sosial elite i Hålogaland. Blant disse er høvdingslekta i *Qmð*, som muligens hadde hovedsete på Åse. Vi har tatt utgangspunkt i at tunanlegg er steder for overregionale ting, og det impliserer organisering i små rettsfelleskap rundt år 200. At etablering av tunanlegg tidsmessig sammenfaller med oppkomsten av en sosial elite har gjort at dette ofte settes i direkte forbindelse med hverandre. Samtidig er det viktig at Tinget ikke nødvendigvis gjenspeiler behov ovenfra, men at det likeså kan ha hatt utspring i behov nedenfra, et behov for et felles organ. Vi har også påpekt at behov for felles forsvar kan ha vært opprinnelsen til forsamlinger i tider av krig, på lik linje som vi antar var tilfellet hos germanske stammer på kontinentet. Det er mulig at dette har utviklet seg videre til et fast organ med både faste og mer spontane tingforsamlinger, også i tider med fred.

Da tunnanlegget ble etablert på Åse har den fungert som overregionalt ting, «hovedtinget», for rettsfelleskapet *Qmð*. Jeg slutter meg til Bertelsens tolkning av begrepet, som drøfter at det skal oppfattes som et regionsnavn for området omkring Andfjorden og Vågsfjorden. Tar

⁴⁷⁷ Birgit Sawyer og Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia: from conversion to Reformation, circa 800-1500* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993), 58-60.

⁴⁷⁸ Lindkvist, 'Early political organisation', 166.

⁴⁷⁹ Berend, 'Introduction', 1-38.

⁴⁸⁰ Meulengracht Sørensen, 'Religions old and new', 204-205.

vi utgangspunkt i at bodene var knyttet til de ulike enhetene som inngikk i rettsfelleskapet, besto det av 14 tingkretser (lokalting). Ifølge Iversens rekonstruksjon kan disse ha samsvart med de administrative enhetene fra historisk tid: Ulvøy, Barkestad, Kalsnes, Langenes, Malnes, Vinje, Andenes, Gryllefjord, Kvæfjord, Fauskevåg, Sand, Atafjord, Gisund og Gibostad. Det er drøftet at det er mulig at anlegget har blitt utvidet i løpet av brukstiden, og at flere lokalting etter hvert har blitt innlemmet i rettsfelleskapet. Samtidig er bodenes organisering, samlet i en ring omkring et felles tun, en sterk indikasjon på at anlegget ble etablert i sin helhet og at anlegget har fungert som enhet fra starten av. Spor etter ildsteder fra perioden før tunanleggets etablering peker allikevel på at stedet har fungert som samlingsplass alt på 100-tallet. Vi kan derfor ikke utelukke at stedet har fungert som tingsted eller som samlingsplass allerede før tunanleggets etablering, og at folk overnattet i midlertidige konstruksjoner.

Tunanlegget på Åse hadde antakeligvis sin hovedbrukstid i tidsrommet fra 250-600 e.Kr. som støttes av flertallet av dateringene. I perioden rundt overgangen til yngre jernalder, ca. 500-tallet, ser vi indikasjoner på maktkonsentrasjon i Hålogaland. Høvdingslekta fra *Qmø* har begynt å stige i politisk betydning. Denne utviklingen gikk mot etablering av en form for overherredømme, en mer stabil samfunnsorganisering og hierarki, og et fastere overregionalt lederskap. I denne forbindelsen snakker vi om oppkomsten av småriker i Skandinavia på 500- og 600-tallet. Høvdingslekta har oppkasta seg til jarler, som hadde et nettverk av høvdinger knyttet til seg som ivaretok oppgavene på lokalt nivå. Slik beholdt jarleætta makta til tross for flyttingen sørover. Maktkonsolidering krevde rettferdiggjøring og legitimering og gikk hånd i hånd med endringer i elitens selvforståelse, med større vektlegging av avstamning.

På 600- og 700-tallet foregikk det betydelige maktkamper i Skandinavia, og det arkeologiske materialet viser større vektlegging av våpen og våpenferdigheter i germansk krigerideologi. Majoriteten av tunanleggene i Hålogaland hadde nå blitt lagt ned som tingsted. Basert på dateringsgrunnlaget som foreligger per i dag, ser det ut som at det har vært syv eller åtte tunanlegg i bruk i eldre jernalder i Hålogaland. Anleggene på Åse, Bøstad, Øysund, Grimsøy og Bø var ikke lenger i bruk i yngre jernalder: det var kun tunanleggene på Bjarkøy og Tjøtta som fortsatte å være i bruk, og et nytt tunanlegg ble etablert på Steigen. Slik var det tre (eller muligens fire) tunanlegg i yngre jernalder. Disse anleggene var større sammenlignet med anleggene fra eldre jernalder, både i omfang og antall boder. (Det er samtidig mulig at de større anleggene har vært i bruk samtidig med mindre anlegg, og at de hadde hver sin

funksjon på siden av hverandre. Med andre ord, kan de større anleggene ha fungert som overordnet Ting).

Vi har drøftet at disse tre tunanleggene i yngre jernalder gjenspeiler en prosess der det har blitt dannet større rettsfelleskap gjennom sammenslåing av flere mindre tingområder. Nedleggelsen av anlegget på Åse har vi satt i forbindelse med relokalisering av hovedtinget på Bjarkøy, som ble valgt på grunn av den sentrale beliggenheten i det utvidede rettsfelleskapet. Utvidelsen forklarte Iversen med at den norrøne bosetningen hadde spredt seg lenger nord i yngre jernalder. Utvidelsen av rettsfelleskapet betydde en innlemmelse av to nye lokalting som hadde kommet til nord for Malangen. Hålogaland kunne nå antakeligvis deles opp i tre hovedregioner med hver sine overregionale ting, som ifølge Iversen kan ha korrelert med *Qmð* i nord, Salten/Lofoten i midten og Helgeland sør i Hålogaland. Større rettsfelleskap hadde også som følge at regionale forskjeller ble mindre og kulturområder ble mer homogene. Siden overregionale Ting var overordnet lokalting, resulterte dette i at eventuell motstridende praksis på lokalt nivå ble uniformisert.

Selv om anlegg ble lagt ned, og deres funksjon som tingsted opphørte, er det spor etter menneskelig aktivitet på stedene som kan peke mot stedets symbolfunksjon. Dateringene tyder på at dette også var tilfellet på anlegget på Åse, med dateringer som viser at det har foregått aktivitet her fram til begynnelsen av 800-tallet. På 800-tallet ble tunanleggene lagt ned som tingsteder. Derimot fortsatte tingordningen, som nå ble flyttet innendørs. I tidlig middelalder var det fortsatt Tinget som bandt menneskene sammen. Som vi drøftet i kapittel tre, måtte kongen på 900-tallet forholde seg til et samlet lokalsamfunn under ledelse av høvdinger på Tinget. Vi har drøftet at framvekst av stat og kirke i tidlig middelalder og borgerkrigstiden (det ellefte, tolvte og trettende århundret), førte til omfattende endringer. Allerede på 900-tallet ble representasjonstingene omgjort til nemndemannsting, som betydde at kun et bestemt antall fra de respektive områdene møttes. De mangfoldige funksjonene og behovene som jernalderens tingordning hadde dekket kom etter hvert til å bli fordelt over ulike institusjoner. Staten overtok oppgaver omkring forsvar, krig og rettsvesen. Kultutøvelse ble forbeholdt egne prester. Kongen kom til å bli den sterkeste samfunnsmakten på Tinget, og vi har blant annet pekt på at høvdingene ble omdannet til kongelige tjenestemenn, og relokalisering av lagting til byene under kongens kontroll. Vi har drøftet at denne utviklingen har utartet seg ulikt i forskjellige regioner, der spesielt Nord-Norge kan ha hatt en særstilling.

5 Konklusjon

Vårt hovedanliggende har vært å studere den sosio-politiske konteksten til tunanlegget på Åse i lys av tingsted-hypotesen. Vi har forsøkt å sette de nordnorske tunanleggene i en kontekstuell ramme, og drøfte deres plass i jernaldersamfunnet med tanke på sosio-politiske endringer gjennom jernalderen. Anlegget på Åse har fungert som en konkret case.

Vi har diskutert at tunanlegg kan representere en arena for overlokale tingforsamlinger. Disse anleggene lå plassert sentralt i rettsfelleskapet, som midtpunkt for regionen. Slik kan de ha hatt en funksjon som sentralplass på makronivå, mens høvdinggårder har fungert som lokale sentralplasser på mikronivå. Etablering av tunanlegg på slutten av 100-tallet og 200-tallet har blitt satt i forbindelse med det arkeologer tolker som indikasjoner på at det nå var etablert en sosial så vel som militær elite i Hålogaland.

På regionale ting ble de lokale tingkretsene samlet. Hver bod på tunanlegget var tilknyttet et rettsfelleskap på lokalt nivå: ett lokalsamfunn under ledelse av en høvding. Vi har drøftet at tingfolket antakeligvis gjaldt et utvalg mennesker som representerte lokalsamfunnet. Slik kan overlokale tingsteder oppfattes som representasjonsting.

Åse-anlegget blir fra denne synsvinkelen spor etter konstruksjoner/anlegg og aktiviteter knyttet til tingforsamlinger for rettskretsen *Qmð*. Jeg slutter meg til Bertelsens tolkning om at dette referer til en større region, tilknyttet samfunnsforhold som ble skapt omkring Andfjorden og Vågsfjorden. Rettsfelleskapet på Åse kan ha bestått av følgende 14 tingkretser: Ulvøy, Barketad, Kalsnes, Langenes, Malnes, Vinje, Andenes, Gryllefjord, Kvæfjord, Fauskevåg, Sand, Atafjord, Gisund og Gibostad. Reiseavstand for deltakere til de lokale tingkretsene som inngikk i rettsfelleskapet har vært på 10 til 12 mil i snitt. Vi kan forestille oss at plassering også er valgt med tanke på landingsplass, der de fleste deltakere kom med båt. Veggvollene som finnes her i dag, kan oppfattes som spor etter flere tingboder som ble brukt til midlertidig opphold i forbindelse med tingforsamlinger. Vi har drøftet at organiseringen av tingbodene kan minne om deres geografiske posisjonering i forhold til hverandre. Inngangen til anlegget kan være passasjen inn til regionen, fjorden. Som vi påpekte viser dateringsarbeidet at hovedbrukstida for anlegget var mellom 250 og 600 e.Kr.

Vi har argumentert for at tingordning og tingforsamling ikke skal oppfattes snevert, som rent juridisk organ eller forsamling. Som vi har drøftet var politikk, det militære og religion uløselig sammenknyttet i jernalderen. Disse kunne ikke adskilles i ulike sfærer, verdslig makt

og religiøs makt var sammenflettet og dette gjorde seg gjeldende i alle aktiviteter som foregikk her. Tingplasser har fra denne synsvinkelen hatt stor betydning for kultutøvelse, maktutfoldelse, sosiale behov som nettverksbygging og tilhørighet, organisatoriske behov med tanke på forsvar m.m.

Iversens rekonstruksjon av jernalderens tingkretser baserer seg på hypotesen om at større enheter ble formet ved å slå sammen eksisterende mindre enheter. Dette impliserer at det har eksistert en relativ stabilitet med tanke på størrelse og grenser til de ulike enhetene, som på tur gir et godt grunnlag for en rekonstruksjon. Imidlertid har vi også argumentert for at båndet i rettsfelleskapet var sentrert rundt en personsforbund-dannelse. Her har vi satt vennskap, allianser og nettverk sentralt, og påpekt at høvdingens innflytelsesområde *ikke* bør oppfattes som et territorium med statiske grenser. Vi har drøftet at det er oppslutning (mannforråd) og ressursgrunnlaget som var avgjørende aspekter for høvdingenes maktgrunnlag. Vertikale linjer var i denne forbindelsen viktigere enn horisontale; vennskap med de som hadde makt i samfunnet var av avgjørende betydning for å sikre seg beskyttelse. Her dro vi også en linje opp mot det bilaterale slektskapssystemet, og vi gjorde rede for at det ikke egnet seg til å skape stabile enheter. Ved høvdingenes død oppsto det et maktvakuum. Lederrollen ble ikke automatisk overtatt av sønnen eller beholdt i familien, og dette kunne resultere i maktskifter. Vi må derfor også ta høyde for at lokale rettskretser kunne gå i oppløsning og bli splintret, der gårdene fant oppslutning hos andre høvdinge og ble innlemmet i forskjellige eksisterende fellesskap. Vi kan spørre oss om hva som skjedde med boden på Tinget til denne tidligere lokale rettskretsen? Ble denne lukket igjen? Til tross for skiftende maktforhold framstår tingordningen som et bindende element, som viser kontinuitet som institusjon gjennom eldre og yngre jernalder. Tinget bandt menneskene sammen i et sosialt og kulturelt felleskap, på tvers av slektslinjer. Slik skapte institusjonen en stabilitet som ikke slektskapssystemet kunne.

Tunanlegg som *type anlegg* har vært i bruk i hele jernalderen. Det var først ved overgangen til middelalderen at tingforsamlinger ble flyttet innendørs. Derimot har vi sett at det foregikk omfattende endringer på politisk plan på 500- og 600-tallet. Det er påfallende at mange mindre tunanlegg som fungerte som tingsted i eldre jernalder nå ble lagt ned. Samtidig er det snakk om en nedgang i det totale antall tunanlegg som fungerte som tingsted: Fra syv eller åtte tingsteder i eldre jernalder, til tre eller fire i yngre jernalder. Vi har gjort rede for at disse anleggene representerte en større rettskrets enn de tidligere anleggene hadde gjort. Den norrøne bondebefolkning strakk seg lenger nord i yngre jernalder, og her kunne det ha blitt etablert to nye tingkretser: Helgøy og Hillesøy, som ble inkludert i rettsfelleskapet *Qmð*.

Nedleggelse av Åse-anlegget rundt 575 e.Kr. kan ses i denne sammenhengen med utvidelse av rettsregionen. Vi har drøftet at hovedtinget for *Qmð* nå ble flyttet til Bjarkøy, som lå sentralt i den nye utvidede rettsregionen som strak seg fra Vesterålen til Troms. Samtidig har vi påpekt at det var en viss overlapp i brukstid, og at det er mulig at ulike tunanlegg hadde hver sin funksjon ved siden av hverandre. Anlegget på Bjarkøy har hatt en lang funksjonstid (rundt 500 år). Det er mulig at anlegget på Bjarkøy, allerede i eldre jernalder, fungerte som overordnet tingsted i forhold til tingstedet på Åse.

Vi har gjort rede for hvordan makt fordelt på flere hender (delt makt), utviklet seg til overherredømme. Dette resulterte i at maktområdene ble større og at de fikk et klarere geografisk preg. Videre kan vi tenke at utviklingen mot større maktområder også impliserte at delegasjoner nå kom til å representere stadig større grupper. Integrering i større rettsfelleskap betydde også at de lokale variasjonene ble mindre. Dette fordi de regionale tingforsamlingene var overlagt lokalting. Eventuelle motstridende praksis på lokalt nivå ble slik uniformisert. Utviklingen gikk også hånd i hånd med at noen familier i øvresjiktet styrket sitt maktgrunnlag, og noen slekter fikk en opphøyet posisjon. Dette var gjenspeilet i ideologiske uttrykk med større vektlegging av slekt og legitimering av makt.

Det er påfallende at tunanlegg fra yngre jernalder har en tilsynelatende sterkere forbindelse med det øverste sjiktet. I nærheten av anleggene på Tjøtta, Steigen og Bjarkøy er det registrert gårder med storhaug, stornaust, rikt utstyrte våpengraver og/eller prestisjegjenstander. Dette kan tolkes som indikasjoner på en elite som hadde sine høvdingegårder med tunanlegg på kort avstand. Denne forbindelsen er derimot ikke klar når det gjelder tunanlegg fra eldre jernalder. Dette kan tyde på at utviklingen mot et fastere lederskap også innebar at dette også gjaldt rollen som leder på tingforsamlinger. Som vi drøftet har flere arkeologer og historikere påpekt at høvdingeslekta fra *Qmð* oppkastet seg til overherrer på 500-tallet, og tok jarle-tittelen. Jarlene beholdt makta i Hålogaland til tross for at de flyttet sørover, antakeligvis gjennom et nettverk av høvdinge som ivaretok oppgaver på lokalt nivå. Kanskje er det disse høvdingene som vi ser spor etter på disse gårdene i kort avstand fra tunanlegg i yngre jernalder. Slik framstår tingordning på den ene siden som et sentralt organ som uttrykker kollektive verdier og felleskap. Tingordningen var fra denne synsvinkelen ikke knyttet til spesifikke herskerslekter, og tunanlegg tilhørte ikke spesifikke herskerslekter. På den andre siden er det mulig at det, i framvekst av sterkere og fastere overregionale lederskap, oppsto en sterkere forbindelse mellom herskerslektene og tunanleggene. At noen slekter etablerte mer

permanente maktsentre betydde også at de fikk en mer permanent rolle med tanke på utøvelse av ledelse av tingforsamlingen.

Jernaldersamfunnet er preget av brudd og endring, der jeg spesielt har framhevet omorganisering og sosio-politiske endringer ved overgangen til yngre jernalder. Til tross for disse samfunnsmessige endringene, opprettholdt tinginstitusjonen en *følelse* av kontinuitet og stabilitet i felleskapet.

Vi har drøftet at forholdet mellom makthaveren og tingfolket også var basert på en personlig kontrakt. Herskeren var avhengig av støtte og kontroll over tingfolket. For herskersjiktet som styrket sin posisjon i løpet av jernalderen, betydde dette at Tinget både begrenset høvdingenes makt, samt at det var en arena som skapte muligheter for å bekrefte og styrke den. Interessant i denne forbindelsen er tunanleggenes egalitære trekk. Dette kan tolkes som et forsøk på å likestille rettskretsene som bodene var knyttet til. Derimot har det i praksis nok eksistert ulikheter blant rettskretsene: Noen høvdinger hadde flere gårder knyttet til seg, som betydde et mer mangfoldig ressursgrunnlag, dermed også mulighet til å holde et krigsfølge av betydning. Et større antall gårder impliserte også større oppslutning med tanke på tingmenn og nettverk.

Som vi påpekte er det mulig at tingforsamlingen opprinnelig har hatt utspring i behovet for felles forsvar i tider med trusler utad. Samtidig vil ikke dette være et tilfredsstillende svar på hvorfor man reiste konstruksjoner av en mer permanent karakter. Som arkeologiske undersøkelser har vist, foregikk det aktivitet her som peker på sammenkomst av mennesker, både i forkant av anleggets etablering, og etter at anleggets funksjon som tingsted hadde opphørt. Dette indikerer kontinuitet av stedenes symbolverdi som samlingsplass. Samtidig innebærer det at reising av boder ikke kun kan forklares fra et funksjonelt ståsted.

Vi har drøftet at tunanlegg kan betraktes som et materielt uttrykk for inkludering i felleskapet, der gruppedlemskap innebærte tilhørighet, deltakelse, og konformering til verdier og normer. Slik kan rettsfelleskap også ha betydning for konstituering av felles identitet. Vi har også pekt på at anleggets romlige organisering kan representere et kosmologisk idégrunnlag, med inndeling i Åsgård, Midtgård og Utgård. Fra dette ståstedet forener tunanlegget horisontale og vertikale sosiale relasjoner, mellom menneskets og gudenes verden. På den ene siden representerte anleggene erfaring og sosiale relasjoner, på den andre utgjorde de en integrert del av det. Fra denne synsvinkelen skal anleggene betraktes som et medium, der

erfaringer og sosiale relasjoner blir konstruert, og rekonstruert. Tinginstitusjonen representerte en arena med et sett av regler og normer mennesker var kjente med. Gjennom rituelle handlinger ble aktuelle saker innpasset i en kjent tradisjonell ramme – de ble tradisjonelt forankret. Deltakerne tolket og tilegnet seg nye symboler om og om igjen, deres erfaring (historie) og sosiale relasjoner (maktstruktur). Slik åpnes det for å innpasse endring, legitimering og videreføring av maktforhold.

Litteraturliste

- Adolfsen, Erik. *Maktforholdene på tingene i Norge ca. 900 - ca. 1200*. Hovedfagsoppgave i historie. Historisk institutt. Universitetet i Bergen, våren 2000.
- Andersen, Per Sveaas. *Rudolf Keyser. Embetsmann og historiker*. Oslo & Bergen: Universitetsforlaget, 1960.
- _____. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 900-1130. Handbok i Norges historie* 2. Bergen, Oslo & Troms, Universitetsforlaget, 1977.
- Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- _____. *From Gang Leader to the Lord's Anointed. Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*. The Viking Collection (Odense: Odense University Press, 1996.
- _____. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway, c. 900-1350*. København: Museum Tusulanum Press & Universitetet av København, 2010.
- Bell, Catherine. *Ritual theory, ritual practice*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Berend, Nora. 'Introduction'. I *Christianization and the rise of Christian monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900-1200*. Redigert av Nora Berend, 1-46. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Berglund, Birgitta. *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet, Fakultet for arkeologi og kulturhistorie, 1995.
- _____. 'Harald Egenæs Lund – konservator i krigens skygge'. I *Spor – fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr. 2, 13. årgang (1998): 30-32.
- Bertelsen, Reidar. 'The sea as 'innmark' or 'utmark''. I *UBAS International 1. "Utmark" - the outfield as industry and ideology in the Iron Age and the Middle Ages*. Redigert av Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik: 21-29. Bergen: Universitetet i Bergen, 2005.

_____. ‘Qmð og det nordligste Hálogaland – et nytt blick på P.A. Munchs tanker’. I *Endreboka: postfestumskrift til Endre Mørck*. Redigert av Gulbrand Alhaug, Tove Bull og Aud-Kirsti Pedersen, 17-36. Oslo: Novus Forlag, 2014.

Bourdieu, Pierre. *The Logic of Practice*. Oversatt av Richard Nice. Oxford: Polity Press, 1990. https://monoskop.org/images/8/88/Bourdieu_Pierre_The_Logic_of_Practice_1990.pdf

Bratrein, Håvard Dahl. ‘Høvdingætta på Bjarkøy’. I *Håløygminne* vol. 3, nr. 29 (2009): 62-78.

_____. ‘Vikinghøvdingen Ottar (Ohthere) fra Troms. Ei kildekritisk tilnærming’. I *Håløygminne*, nr. 1 bind 23 (2012): 357-367.

_____. ‘Jarleætta og Hálogaland’. I *Nord-Norge i Europa. Arkeologi, historie og kulturvern. Venneskrift til Reidar Bertelsen. Desember 2013*. Redigert av Hans Peter Blankholm, Håvard Dahl Bratrein, Johan E. Arntzen og Keth Lind, 29-49. Tromsø Museums Skrifter XXXIV. Tromsø: Troms Museum, 2013.

Brink, Stefan. ‘Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingtida Norden’. I *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Redigert av A. Andrén, K. Jennberg og C. Raudvere, 291-317, Vågar til Midtgård 4. Lund: Nordic Academic Press, 2004.

Brøgger, Anthon Wilhelm. *Nord-Norges bosetningshistorie: en oversikt*. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning, 1931.

Bukkemoen, Grethe Bjørkan. ‘Samlingssteder og knutepunkter’. I *Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder*. Redigert av Lotte Hedeager, 135-302. Oslo: Unipub / Oslo Academic Press og Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, 2006.

Byock, Jesse L. *Medieval Iceland: Society, sagas and power*. London: Hisarlik press, 1993.

Christophersen, Axel. ‘Norm, handling og identitet: Om boligkultur og sosial romliggjøring i urbane miljøer i norsk middelalder’. I *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*.

- Redigert av E. Mundal og I. Øye, 116-148. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1999.
- Engen, Vegard Kaasen. *Jakten på Raud den Rame – En studie av makt og samhandling i Saltens Yngre Jernalder*. Mastergradsoppgave i arkeologi. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Institutt for arkeologi og sosialantropologi. Universitet i Tromsø. Våren 2010.
- Fuglestvedt, Ingrid og Per Hernæs. 'Rituell kommunikasjon i yngre jernalder. Forslag til modell for forståelse av storhauger og steinkors i brytningstiden mellom hedendom og kristendom'. I *Nordsjøen – Handel, religion og politikk*. Redigert av Jens Flemming Krøger og Helge-Rolf Naley, 140-150. Karmøyseminaret 1994 og 1995. Kopervik: Vikingfestivalen Karmøy kommune Dreyer bok, 1996.
- Gjessing, Gutorm. 'Mer om ophavet til Hålgjardenes rike'. I *Hålgjardminne*, hefte 1 (1930): 99-106.
- Grimm, Oliver og Frans-Arne Stylegar. 'Court Sites in Southwest Norway – Reflection of a Roman Period Political Organisation?' I *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 37, No. 2 (2004): 111-133.
- Grimm, Oliver. *Roman Period Court Sites in South-Western Norway – A Social Organisation in an International Perspective*. AmS-Skrifter 22. Stavanger, Arkeologisk museum og Universitet i Stavanger, 2010.
- Gunnes, Erik. 'Harald Hårfagres Kongedømme'. I *Norges Historie*. Redigert av Knut Mykland, bind 2. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S, 1976.
- Guðmundur Ólafsson. 'Þingnes by Elliðaavatn: The First Local Assembly in Iceland?'. I *Proceedings of the Tenth Viking Congress*. Redigert av James E. Knirk, 343-349. Oslo: Universitetets oldsaksamling, 1987.
- Hagen, Anders. *Norges oldtid*. Ny utgave. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S., 1997.
- Hamerow, Helena og John Blair (red.). *Early medieval settlements: The archaeology of rural communities in north-west Europe 400-900*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

- Hansen, Lars Ivar. 'Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge. Sentrumsfunksjoner i en flerkulturell kontekst'. I *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*. Redigert av Ulf Drobin, 71-108. Odense: Odense Universitetsforlag, 1999.
- _____. 'The Arctic dimension of 'Norgesveldet''. I *The Norwegian domination and the Norse world c. 1100 – c. 1400*. Redigert av Steinar Imsen, 199-227. Trondheim: Rostra books, 2010.
- Hansen, Sigve. 'Omd'. I *Leddiken. Årsskrift for Øksnes historielag* (1999): 46-47.
- Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman. *Våre arveord: Etymologisk ordbok*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie B, Skrifter 105. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning, 2007.
- Hatling, Stian og Asle Bruen Olsen. *Arkeologiske undersøkelser av et eldre jernalders ringformet tunanlegg ved Sausjord gnr. 284, bnr. 3 m.fl., Voss kommune, Hordaland*. Universitetet i Bergen. Seksjon for ytre kulturminnevern, 2012.
- Hedeager, Lotte og H. Tvarnø. *Tusen års Europa-historie. Romere, germanere og nordboere*. Oversatt av Kåre A. Lie. Oslo: Pax Forlag, 2001.
- Hedeager, Lotte. 'Åsgård rekonstruert?'. I *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31. januar – 2. februar*. Redigert av Lene Melheim, Lotte Hedeager og Kristin Armstrong Oma, 156-183. Oslo: Oslo Arkeologiske Serie, 2004.
- _____. *Iron age myth and materiality: An archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. London & New York: Routledge, 2011.
- Helle, Knut. 'Towards nationally organised systems of government. Introductory survey'. I *The Cambridge History of Scandinavia*. Redigert av Knut Helle, 345-352. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Holmsen, Andreas. *Norges eldste historie. Fra de eldste tider til 1600*. 4. utgave. Bergen, Oslo & Tromsø: Universitetsforlaget, 1977.

- _____. 'Nord-Norge'. I *Kven åtte jorda i den gamle leilendingstida?* Redigert av Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen, 13-21. 2. opplag. Trondheim: Tapir, 1978.
- Holt, Richard. 'The formation of a Norwegian kingdom: narrative and counter-narratives'. I *Creating a New North*. Redigert av Richard Holt. Upublisert manus.
- Hållans, Ann-Mari og Carolina Andersson. 'No trespassing: Physical and mental boundaries in agrarian settlements'. I *Visions of the past: Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Redigert av Hans Andersson, Peter Carelli and Lars Ersgård, 583-602. Stockholm: Central Board of National Antiquities, 1997.
- Iggers, Georg og Q. Edward Wang. *A Global History of Modern Historiography*. London & New York: Routledge (2008), 2013.
- Indrebø, Gustav. 'Gula tingstad'. I *Syn og Segn* (1917): 374-384.
- Irlenbusch-Reynard, Michael. *Thingsätten als Erzählelemente in den Íslendingasögur und ÍslendingaÞættir*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen, 2005.
- Iversen, Frode. 'Lov, rett og henrettelse'. I *Arkeologene. Nytt lys på fortidens gåter*. Redigert av Frode Iversen og Bo Lilledal Andersen, 112-125. Oslo: Pax Forlag A/S, 2013.
- _____. 'Om aritmetikk og rettferdighet. Tinget i randen av Europa i jernalderen'. I *Ja, vi elsker frihet. En antologi*. Redigert av Svein Harald Gullbekk, 246-256. Oslo, Dreyers Forlag, 2014.
- _____. 'Hålogaland blir en rettskrets', i *Heimen* 52 (2015): 101-120.
- _____. 'Tinglag og tunanlegg. Øygarden i Rogaland'. I *Et fælles hav – Skagerrak og Kattegat i vikingetiden*. Redigert av Anne Pedersen og Søren M. Sindbæk. Nordlige Verdener, 210-228. København, Nationalmuseet, 2015.
- _____. 'Tinget i Trøndelag i yngre jernalder og middelalder'. I *Gunneria* 81 (2017): 71-108.
- Johansen, Olav Sverre og Tom Søbstad. 'De nordnorske tunanleggene fra jernalderen'. I *Viking*, Bind XLI. Oslo: Norsk arkeologisk selskap, 1978.

Jón Viðar Sigurðsson. *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Doktgradsavhandling, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, 1993.

_____. 'Forholdet mellom frender, hushold og venner på Island i fristatstiden'. I *Historisk Tidsskrift*, 3 (1995): 311-330.

_____. *Det norrøne samfunnet. Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2008.

_____. 'Vennskap i det islandske fristatssamfunnet (ca. 930-1262/64)'. I *AGIS* 12, 2 (2012): 1-18. <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2012,2/Platonacta/sigurd.pdf>

Jordanova, Ludmilla. *History in practice*. London: Hodder Arnold, (2000) 2. utg. 2006.

Kaldal, Ingar, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. 2. opplag. Oslo: Det Norske Samlaget, 2002.

Keyser, Rudolf. 'Om Nordmændenes Boliger og daglige Sysler i ældre Tider'. I *Langes Tidsskrift*, 1 bind (1847).

_____. *Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen*. Efterlatte Skrifter. Christiania: P.T. Mallings Forlagsboghandel, 1867.

Kobberstad, Esben. "*Norsk*" *etnisitet og de tidligste skriftlige kilder i vikingtid og middelalder 900 1150 e.Kr.* Masteroppgave. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier. Universitetet i Oslo, 2006, høst.

Lindkvist, Thomas. 'Early political organisation'. I *The Cambridge History of Scandinavia: prehistory to 1520*. Redigert av Knut Helle, 97-117. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Lund, Harald E. 'En sentralhelligdom for det gamle håløyske riket?'. I *Naturen*, Nr. 3 (1942): 67-77.

_____. 'Hålöyske hövdinge-gårder og tunanlegg av steigen-typen fra eldre og yngre jernalder. Valhall med de mange dører'. I *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap*. Offprint from Volume XX. Universitetsforlaget (1965): 287-325.

- Lund, Nils. 'Scandinavia, c. 700-1066'. I *The New Cambridge Medieval History II*. Redigert av Rosamond McKitterick, 202-227. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Medick, Hans. 'Missionaries in the Row Boat? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History'. I *Comparative Studies in Society and History*, vol 29, nr. 1 (1987): 76-98.
- Mehler, Natascha. 'Þingvellir: A Place of Assembly and a Market?' I *Journal of the North Atlantic*, vol. 8 (2015): 69-81.
- Meskell, Lynn og Robert W. Preucel (red.). *A Companion to social archaeology*. Malden, Mass: Blackwell, 2007.
- Meulengracht Sørensen, Preben. 'Religions old and new'. I *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. Redigert av Peter H. Sawyer, 202-224. Oxford & New York: Oxford University Press, 2001 (1997).
- _____. 'Social institutions and belief systems of medieval Iceland (c. 870-1400) and their relations to literary production'. I *Old Icelandic Literature and Society*. Redigert av Margaret Clunies Ross, 8-29. Cambridge, o.a.: Cambridge University Press, 2000.
- Myhre, Bente Magnus og Bjørn Myhre. 'The concept 'immigration' in archaeological contexts illustrated by examples from West Norwegian and North Norwegian early iron age'. I *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 5, nr. 1, (1972): 45-61.
- Myhre, Bente. 'Germanske kongedømmer ved grensen til to imperier'. I *Nordsøens konger, Nordsjøens konger år 250-850 e.Kr.* Redigert av Evert Kramer, Ingrid Stourman og Andrew Greg, 41-54. Esbjerg: Esbjerg museum, Stavanger museum, 2000.
- Myhre, Bjørn. 'The beginning of the viking age – some current archaeological problems'. I *Historical Reality and Literary Form*. Redigert av A. Faulkes og R. Perkins, 182-204. London: Viking Society for Northern Research, University College London, 1993.
- Møllerop, Odmund. *Spor i Jord*. AmS-Småtrykk 19. Arkeologisk Museum Stavanger, 1987.
- Nielsen, Alf Ragnar. *Landnåm fra nord. Utvandringa fra det nordlige Norge til Island i Vikingtid*. Stamsund: Orkana akademisk, 2012.

- Nielssen, Alf Ragnar og Jón Th. Thór. 'Bjarneyjar og Håløygene'. I *Nord-Norge i Europa. Arkeologi, historie og kulturvern. Venneskrift til Reidar Bertelsen*. Desember 2013. Redigert av Hans Peter Blankholm, Håvard Dahl Bratrein, Johan E. arntzen og Keth Lind, 177-191. Tromsø Museums Skrifter XXXIV. Tromsø: Troms Museum, 2013.
- Nilsen, Roy Anders. *Nausttufter i Nord-Norge: distribusjon og kronologi relatert til samtidige båttyper og havnivå*. Masteroppgave. Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen, Universitetet i Tromsø, 1996.
- Näsman, Ulf. 'Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. Et bidrag til utviklingen af en nordisk historisk etnografi'. I *Jernalderens stammesamfund. Fra Stamme til Stat i Danmark*. Redigert av P. Mortensen og B.M. Rasmussen, 123-125. Bind 1. Århus: Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII, 1988.
- _____. 'Sydskandinavisk samhällsstruktur i ljustet av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala?'. I *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järåldern*. Redigert av L. Larsson og B. Hårdh, 1-26. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1998.
- Odner, Knut. *Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder*. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen, 1973.
- Olsen, Asle Bruen. 'Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg på Sausjord, Voss, Hordaland. Et nytt bidrag til kunnskapen om jernaldersamfunnets sosiale og politiske organisasjon'. I *Viking, Norsk arkeologisk årbok*, Bind LXXVI (2013): 87-112.
- Orri Vésteinsson. 'What is in a Booth? Material Symbolism at Icelandic Assembly Sites'. I *Journal of the North Atlantic*, vol. 5 (2013): 111-124.
- Pedersen, Anne. 'Ancient mounds for new graves: An aspect of Viking age burial customs in southern Scandinavia'. I *Old Norse religion in long-term perspectives: Origins, changes, and interactions*. Redigert av Anders Andrén, Kristina Jennberg og Catharina Raudvere, 346-353. Lund: Nordic Academic Press, 2006.
- Rasmussen, Arne Arvid. *Hovedlinjer i rettshistorien*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Robberstad, Knut. *Rettsoga 1.3*. Revidert utgave. Oslo: Universitetsforlaget 1976/1990.

- Roesdahl, Else. *The Vikings*. Oversatt av Susan M. Margeson og Kirsten Williams. 2 utgave. London: Penguin Books, 1998.
- Rolfsen, Perry. 'Comments on immigration in archaeological contexts'. I *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 5, nr. 1 (1972): 64-70
- Sawyer, Birgit og Peter Sawyer. *Medieval Scandinavia: from conversion to Reformation, circa 800-1500*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- Sawyer, Peter H. 'The age of the Vikings and before'. I *The Oxford illustrated history of the Vikings*. Redigert av Peter H. Sawyer, 1-18. Oxford & New York: Oxford University Press, 2010 (1993).
- Selberg, Kjersti. *Eldre norske rettskilder: En oversikt*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for offentlig rett, 2013.
- Simonsen, Povl. *Oldsaksamlingens tilvekst 1950-52*. Acta Borealia. B. Humaniora No. 5. Tromsø: Tromsø Museum, 1957.
- Sjøvold, Thorleif. *Oldsaksamlingens tilvekst 1940-1949*. Acta Borealia. B. Humaniora No. 1. Tromsø: Tromsø Museum, 1952.
- _____. 'Åse-anlegget på Andøya: Et nordnorsk tun-anlegg fra jernalderen'. I *Acta Borealia*. B. Humaniora, No 12. Tromsø/Oslo/Bergen: Universitetsforlaget (1975): 5-34.
- Skirbekk, Sigurd. 'Institusjon'. Store norske leksikon (29.10.18, 05.52)
<https://snl.no/institusjon>
- Steinsland, Gro. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: PaxForlag A/S, 2005.
- Storli, Inger. 'Barbarians of the North: Reflections on the Establishment of Courtyard Sites in North Norway'. I *Norwegian Archaeological Review*, vol. 33, no. 2 (2000): 81-103.
- _____. *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter. Vol. CXXIII. Oslo: Novus forslag, 2006.

_____. 'Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium AD?' I *Norwegian Archaeological Review*, 43:2 (2010): 128-144.

_____. 'Arkeologi og politisk historie: Politiske institusjoner og politiske prosesser i Hålogaland i århundrene før Harald Hårfagres rikssamling'. I *Nord-Norge i Europa. Arkeologi, historie og kulturvern. Venneskrift til Reidar Bertelsen. Desember 2013*. Redigert av Hans Peter Blankholm, Håvard Dahl Bratrein, Johan E. arntzen og Keth Lind, 193-210. Tromsø Museums Skrifter XXXIV. Tromsø: Troms Museum, 2013.

_____. 'The north in the year 1000'. I *Creating a New North*. Redigert av Richard Holt, 10-13. Upublisert manus.

Sunde, Jørn Øyrehagen. 'Rettskjelder fram til kong Magnus VI Lagabøtes Lands- og Bylov av 1274-76'. I *Speculum Legale: Rettsspegelelen, ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 47-52. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.

_____. 'Tinget som konfliktløysande organ'. I *Speculum Legale: Rettsspegelelen, ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Redigert av Jørn Øyrehagen Sunde, 81-86. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.

Svenson, Eva. 'Utmark som landskap: Utmarkens grøde: Mellom registrering og utgraving i Gråfjellområdet, Østerdalen'. I *Varia* 59 (2005): 125-137.

Sørheim, Helge. 'House, farmyard and landscape as social arena in a time of transition'. I *The Farm as a Social Arena*. Redigert av Liv Helga Dommasnes, Doris Gutschmiedl-Schumann og Alf Tore Hommedal, 191-217. Münster & New York: Waxmann, 2016.

Thompson, Edward Arthur. *The Early Germans*. Oxford o.a.: Clarendon Press, Oxford University Press, 1965.

Tveit, Miriam Jensen. 'Integrasjon gjennom lovgivning?' I *Heimen*, 2 (2015): 134-147.

Urbańczyk, Przemysław. *Medieval Arctic Norway*. Institute of the History of Material Culture. Warszawa: Polish Academy of Sciences, 1992.

- Wicker, Setphen. 'Pre-Modern Boathouses: a maritime perspective from northern Norway'. I *The International Journal of Nautical Archaeology*, 41:1 (2012): 106-119.
- Wik, Birgitta. *Tunanlegget på Tjøtta: en økonomisk og demografisk miljøstudie*. Gunneria 44. Trondheim: Det Kgl. Norske videnskabers selskab museet, 1983.
- Wilson, David M. 'East and West: a comparison of Viking settlement'. I *Varangian Problems: report on the first international symposium on the theme "The Eastern connections of the Nordic peoples in the Viking period and early Middle ages"*. Redigert av Knud Hannestad, 107-116. Kjøbenhavn: Munksgaard, 1970.
- Webley, Leo. *Iron Age households: Structure and practice in western Denmark, 500 BC-AD 200*. Højberg: Jutland Archaeology Society Publications, 2008.
- Ystgaard, Ingrid. *Krigens praksis: Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge ca. 100-900 e.Kr.* Avhandling for graden philosophiae doctor. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Det humanistiske fakultet. Institutt for historiske studier. Trondheim: NTNU-trykk, 2014.